

821/477/06

306

COCIOPA

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

ТВОРИ В ДЕСЯТИ ТОМАХ

*

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

ТОМ СЬОМИЙ

ПОЕМИ

*

ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ДНІПРО»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

**Ю. С. Бурляй, П. М. Воронько,
І. І. Гончаренко, А. С. Малишко,
С. І. Олійник, Д. В. Павличко,
П. М. Усенко (голова)**

**Редактор тому
П. М. Усенко**

**Упорядкування текстів
Ю. С. Бурляя та І. І. Гончаренка.**

**Примітки склав
Ю. С. Бурляй.**

ПОЕМИ

1929 — 1947

ВІЙНА — ВІЙНІ

Пеан

Встають, хвилюються пароди,
але назустріч їм в ночах
кривава тінь хреста й меча
повзе од заходу до сходу,
щоб кинуть маси на одчай
і кров'ю напоїть достоту...
Ця тінь, як легендарний гад,
од неї тлінь така холодна...
А над усім пожеж полотна,
і крик і плач...

Там свій парад
приймає смерть...

І грона трупів
тих, що за сонце йшли до згуби,
гойдає вітер на стовпах,
що в тьму ідуть один за одним
під небом диким і холодним...
На трупі труп... Під крик: «о-а!..»
Бенкет справляє буржуа,
колись герой, а зараз кат,
під огнявий чарльстон гармат,
що б'ють на славу капітала...
Й кривава тога кардинала
од танка в'ється, наче плащ...
Десь вийшли звірі з темних хащ
і виють тужно...

На штиках
криваве сонце, як дитина...

Там дзвін чарок і регіт лине...
то буржуа і кардинал
справляють свій останній бал.
А в коло в чорнім хороводі
сплелися всі, хто кат свободі,
кому вино солодить шлунок,
хто хоче на чужий рахунок
ходити в злоті, у шовках...
Нічого це, що десь там жах
і ходять злидні по підвалах...
Їм тільки б жити в пишних залах,
жінок любити, пити, гулять,
а на народ їм наплювать.
Що їм народ! Це — купа гною.
Як сміє він грозить бідною
царям життя, обранцям муз?!
Аби міцне залізо шлюз,
аби стирчав монокль, де треба,
щоб очі зводити до неба...
А що якийсь там робітник
кричить од імені народу,—
йому покажемо ми броду:
«Ату! На штик його, на штик!..»
У шахтах голі і промоклі,
в заводах бронзові, міцні,
працюють ті, що вам моноклі
повибивають у огні,
бліді і рахітичні хами,
разом з проклятими очами!
І буде так. Бо крають даль
гудки республіки труда,
на радість їм і вам на горе,
і море зорів неозоре
надійно дивиться на нас...

Вони повстануть. Прийде час.
Вони готуються до цього...
Не перетяги їм дороги
Ні вашим газам, ні шпикам...
Вони ідуть до ваших брам,
щоб заплатити за всі страждання...
Танцюйте ж, прокляті, востаннє!
Під вами огнений вулкан...
Гримить над світом барабан,
і сурми дальні вже заграли...
На вашу кров чекає крук
над морем прапорів і рук,
що з тьми пливають на крик металу...
Вже чути криці грізний сміх...
Вам не спинить ніколи їх!
Ви поспішаєте... Вам треба
спинить цей рух, аби на нас
ударить бурею в цей час,
щоб кров добризнула до неба!..
Але... от іменно, «але»,
таке велике, хоч мале.
От чом із огненної мли
ви чорні руки простягли
на наші зоряні кордони,
коли ми творим світ червоний,
і наші ночі, наче дні,
в яснім електрики вогні
здіймають крила багрянові
на все нові й нові будови...
У золотому сьайві мет
ми йдемо напружено вперед
на ще не знані верховини...
Хай не один із нас загине,—
впаде за «наше», не «мов»,—
але згорить, не зогніє.

Не буде він ні сном, ні тінню,—
він буде часткою в мосту,
коли по нім у днів цвіту
пройдуть прийдешні покоління.

І от тепер, коли вгорі
в огні ранкової зорі
ясніють килими блакитні,
вам закортіло зупинити
і повернуть в минуле час...
Ви знову хочете до нас,
ви знову хочете, щоб села
пішли в дикунство, злидні, жах
і гомін тракторів веселий
замок на голубих полях,
щоб затопили дикі ночі
наш молодий земний Едем,
щоб на заводі знов робочий
тротів перед господарем,
був знов рабом у власній хаті?!
Та ні! Не діждете, прокляті!
Не встануть із могил мерці,
не поведе з хрестом в руці
нас піп молитись і вмирати
за «ваші» золоті палати,
що стали нашими навік.
В нас кожний хлопчик — більшовик,
і навіть підлітки дівчата
уже навчилися стріляти
і підуть радісно на бій,
щоб взять на мушку світ старий.
Ви в нас були уже давно.
Та ваші танки і гармати
не вдержали вогню відплати,

і крові вашої вино
сліди незлічні заливало,
коли од нас ви в тьму тікали,
на горе вам і нам на сміх,
не оглядаючись далеко,
і крик: «Червона небезпека!» —
гримів в столицях світових...
Ми нищили кордони й межі,
і відблиск дальньої пожежі:
під крики юрб і смерті свист
горів у вікнах ваших міст...
Ви пам'ятаєте той час,
повиті мороком могили...
Але життя вас не навчило,
і знов ви хочете на нас
під регіт дикий і щасливий
в трояндах золотих розривів
надіть поламане ярмо...
Ну, що ж. Приходьте. Ми ждемо.
І ждуть на вас холодні жерла
поставлених, де слід, гармат...
Країні радості і Рад
таких гостей стрічать не вперше
і проводжать громами їх.
Агентів куплених своїх
намарне ви до нас послали,—
як чорні вежі капіталу,
вони впадуть до наших ніг.
Один хотів зробити так,
але йому це не вдалося,
хоч має й сиве він волосся
і на груді почесний знак.
Він знов хотів у завірюсі
Україну кинути на жах,

цей спекулянт на довгих вусах
і на вишневих хуторах,
Петлюра другий...

Щоб над кров'ю
простерти крила, наче крук...
Та піднялося море рук,
і вправ цей змовник сивобровий
із Академії наук.

Яка вам мука серце ссе,
як заздрю вам, що в нас усе,
що треба звільнепій людині!..
На горизонті шахти сині
і в димнім ореолі даль,
як море, дихає й цвіте...
У нас і те, і те, і те,
і шкідники — ця міль заводу,
що марить, як нашкодить нам,
щоб виробництва тарарам
пшурнув нас догори ногами...
Але собі копали яму
вони не раз уже, не два,
бо в них із глини голова.
Не їм, не їм боротись з нами!
Там є робкор...

Перо в руці,
у тій руці, що меч тримала,
шле жах агентам капітала...
Там є червоні фахівці
і ті, що з нами, ті, що чесні,
що йдуть, як ми, у дні воскресні...
Спираючись на волю мас,
там, де радгоспи і заводи,
виводим ми на чисту воду

економічних шкідників,
щоб суд творив свій правий гнів.
І їм на крики їх: «О боже!..» —
ні СВУ, ні СУМ не допоможе.
Ми довго гнаними були
в обіймах розпачу і мли.
І наші діти працювали
на ката ситого...

Всі дні,
всі довгі ночі, без перерви
ми віддавали кров і нерви
неробам жадним!..

І за це
вони плювали нам в лице
і наших сестер гвалтували...
А ми безмовними були.
Ми в димних фабриках гнили.
Без світла сонця...

Під землею
нам тільки снилося воно,
задумане і золотее...
Бо, як виходили нагору,
там ніч була уже давно
і холодно всміхались зорі.

І у землянках, як на сміх,
голодний плач дітей блідих
нас зустрічав докором вічним...
На наших стомлених обличчях
росою сльози їх цвіли...
А ми безсилями були.
Що знали ми?.. Що видно нам
було над молотом і ралом?..
Ми тільки замки будували
для інших, «обраних життям»!

Купались їх незлічні зграї
в вині, в меду, у молоці...
Ми ж після смерті ждали раю,
що обіцяли нам жерці,
хрестом махаючи над нами,
з брехливим зором і словами,
і гнали в церкви, у каплиці...
Ми довго вірили в казки ці,
в нужді, у димі, в дзвоні сталі,
аж поки вірить перестали
й коритись теж...

І от тоді
із наших лав прийшли вожді,
що, як і ми, зросли з нуждою,
і нас покликали до бою
за рай земний...

Загнали сурми,
ударив грім, упали тюрми,
і вийшли в'язні відтіля
з обличчями — немов земля.
На довгих радісних вітрах
несли тривогу, кров і жах
ми тим, хто нас гнобив віками...
Ми їх за днів минулий яд
до муру ставили підряд,
і залпи ночі протинали...
Горіли села і вокзали,
летів до зір їх димний бред...
За рядом ряд у чорні далі
ми йшли нестримано вперед
на місце мертвих...

З мертвих рук
ми брали прапори криваві,
по скошених тілах бійців
несли ми їх безсмертний гнів

на дальні зоряні заграви
під їх сердець останній стук...
У морі радості і мук
життя нове цвіло, зростало,
і все старе листом опалим
в крові, в огні і тут і там
вітри несли під ноги нам.

Ті дні пройшли.

Вони -- як сон,
що снитись нам не перестане...
І в шумі радісним колон
ростуть індустрії бояни.
Над ними велети будов,
у жилах їх бентежна кров.
Не згадуючи дні прокляті,
вони ростуть у злоті крокв,
щоб оспівати кожен крок
революційного завзяття,
цеглину кожну, блиск ріки,
де Дніпрельстан сія, вирує,
і рухи творчої руки,
що наші дні фундаментує.
Там піонери вийшли в путь.
В бадьорім темпі руки й кроки
в будівників золотооких,
вони на зміну нам зростуть.
Вони не знають, що за лють,
коли у дзвоні ланцюговім
зір заливають хвилі крові...
Ім не знайомий дим війни,
спокійні й світлі йдуть вони
у даль військовою ходою.
Вони готуються до бою
з дитячих літ... В них інші дні,

і гасло їх: «Війна — війні!»
Їм інший світ у яві сниться,
ніколи їм не знати мли,
і прапорів багряні птиці
над ними крила простягли.
У діамантовій росі
летять автобуси, таксі...
І хилять візники обличчя
під криці і бетону сміх...
Вони на фоні днів нових
як щось забуте й архаїчне.
Вже сіла рідна сторона
на інші коні після брані
й летить за обрії незнані
од «вівсяного двигуна».
Церкви порожні і німі...
Лиш іноді заплачуть дзвони
так безнадійно й похоронно
й замовкнуть злякано...

В їх тьмі
лиш постаті бабусь самотні
дрібні на плити ронять сльози...
А тут життя шумить, клекоче,
і безробітний піп на розі
до неба зводить згаслі очі...
Так. Дні не вернуться сухотні.
Летить, цвіте рум'яний час,
в нестримному потоці мас
йде те, про що з нас кожен марив
під гул гармат, в огні пожарів.

Цвітуть, хитаються сади,
в садах і музика, і співи...
Епохи юної сліди
на кожному кроці.

Той щасливий,
хто творить і працює хто,
кого життя включило в ток
непереборного розгону.
Заводи, станції, вагони...
Прийдешнього на всьому знак.
Лиш іноді про дні атак
Ти згадуєш у ніч безсонну...
Але згадки уже смутні,
й минуле тоне в тумані...
З наказу іншого і знаку
тепер нові гримлять атаки.
і їхні наслідки — не кров,
а дивні велетні будов,
мереживо мостів і птиці
із алюмінію і криці...
Так. Будівництво — поле бою.
Своя в матерії є лють...
І от на штурм її, сліпої,
ряди ударників ідуть,
що йти назад не звикли зроду,
як і колись у дні повстань...
В огні завзятому змагань
перекликаються заводи
гудками в неба каламуть,
і зорі меркнуть перед ними...
А там степами голубими
повзуть у полі трактори,
неначе танки...

Гул і дими
над Україною встають
побідним кроком індустрії...
Кому це там житявні мрії
ночами спати не дають?..

Хто жде на нас якоїсь кари
уже не рік, не два, не три
і снить про тихий дзвін гітари
в малоросійські вечори?!
Ридайте хором похоронним,
хай лине в нім журба терпка,
коли на мідь церковні дзвони
бере рука робітника...
Ридайте ж, прокляті, на кутні!
Нам не страшний ваш мертвий гнів,
бо на церкви, замість хрестів,
вже линуть зорі п'ятикутні.
В грозі, в грозі червоний край...
кінця і меж грозі нема цій.
Там, на селі, пищить глитай
під пресом колективізацій...
Там, на селі, відплата йде
за вкрадений катами день,
за муки наймита, за сльози
байстрят і вдів, за тисячі,
що йшли за зорі на мечі,
що всі шляхи зросили кров'ю
й покійно й радісно лягли
на тих шляхах, щоб ми ішли,
огнем озброєні й любов'ю.
Крізь бурі, розстріли і жах
усе вперед по їх тілах.

В грозі весь край.

Це ми, це ми, це ми — гроза ця!
Скавчить, кувікає глитай
під пресом колективізацій.
Це йдуть озброєні ідеї.
І що для нас хрести й мечі,
коли вже сором непмачів
ми будем бачити в музеї.

Без концтаб'орів і штика
так швидко кошло їх зника.
Вам навіть трудно уявити,
як можна вчитись і робити,
з'єднавши, на путі вперед,
завод і університет.
Огні від молота летять
до зір веселкою і спектром...
Це робітник, творець життя,
йде на вершини інтелекту.
Так стійте ж, стійте, наче пси,
дивіться нам в багряні очі,
що світять гнобленим кризь ночі...
такої вам не знать краси,
що творим ми в огні електри...
Сіяйте ж нам, небесні спектри,
світіть нам, зорі, в шумі віт!..
Немарно стільки впало трупом!
Весь світ поставили ми руба,
нас не ляка ні жар, ні лід,—
нам воля мертвих — заповіт.
Життя минуле не воскресне.
Ми збудували дім чудесний,
що виріс із крові і тьми.
І в домі цім живем лиш ми.

Надворі дощ шумить і плеще...
Заснуло все спокійним сном.
Лиш ваші постаті старечі
чорніють скорбно за вікном...
Під вітром гнїться, наче лози,—
нас не обдурять ваші сльози,
ми вас не пустимо в наш дім.
Хто був нічим, той став усім.

Бо знаєм ми, що там за вами
встає дредноутів мара,
і сталі з мускулами гра
уже не за горами...
Над Римом золота тіара,
як роги чорта у казках,
грозить бідою і пожаром
нам на усіх земних шляхах...
Там крик: «Червоні сарацини
із азіатської країни,
тремтять!..

Новітні хрестоносці
вітруть на порох ваші кості,
щоб він летів по всіх світах
в огні, у зорях, у вітрах...
Ми вам несем гарматний гнів
за церкву, дзвони і попів,
за те, що душите ви волю
приватних власників, що ви,
ви хами, смерди!.. Ви, ви, ви!..
Бунтарська проклята голота!..»
І піна бризкає із рота,
і пузо труситься й блищить,
як пузо ящера...

В темі жал
багнетів дальніх капітал,
підвівши очі у блакить,
нероб омріяний Ваал
на горах золота сидить,
і в пальців, скрючених від жаху,
під молитви й церковний спів
стікає кров робітників...
Він хоче нас усіх на плаху:
старих, і юних, і дітей
вести руками яничарів

туди, під чорні мертві хмари,
під крики й регіт:

«Гей, агей,
карайте їх за кров, за «ізми»!..
Під чорним прапором фашизму
з хрестом і мавзером в руках
ми вам несем такий же жах,
що ви несли у дні тривожні
крізь далі мертві і порожні
в наш вічний золотий чертог,
бо з нами церква, правда й бог!»
І кодро труситься, радіє,
як відьми Гоголя...

Та мрії
цих ненажер розвіє час,
бо воля й правда лиш у нас.
Сліпі од гніву й переляку,
немов скажені ті собаки,
вони не бачать, що на них
уже із заграв заводських
під крики молота й гудка
над жерла труб, де даль дзвінка,
уже підводиться крізь ночі
рука замурзана, робоча,
знялась над зорі...

І, як жах,
ударить їх по черепах,
погасне бал, замовкне хор,
і войк їх бризне аж до зорі!..
І стягнуть душу капіталу
з вершин кривавих на дротах...
Його топтати буде в прах,
за ручки взявшись в хороводі,
під гімн любові і свободі
малеча в сонці...

Прапорами
цвістиме даль...
О дальні дні!..
Я бачу вас, я серцем з вами,
ми там ідем такі ясні..
І образ Леніна над нами
сіяє в горній вишині
над радістю, над прапорами...

1929—1930

МИНУЛЕ

Вступ

Лети, моя пісне, в індустрій грому!
Сьогодні згадав я Червону зиму,
коли ми повстали з піснями й огнем,
в зірницях розривів над тихим Дінцем...
Коли наступали ми в реві гармат
і нам усміхався крізь смерть листопад.
Хоч рік одлетів той, погас, одлунав,—
я сам собі снюся на фоні заграв,
де дим над заводом і розстрілів жах,
в обдертій шинелі з багнетом в руках...
Я снюсь собі сам, де чавунки змія,
і сняться мільйони таких, як і я.
Ми бачили зорі у мареві мли
й до них із копалень донецьких ішли.
І от, як розливи нестримані рік,
приснився мені вісімнадцятий рік.
Щоб пам'ять доніс до нащадків мій спів
про тих, хто загинув за радість цих днів:
я йшов з ними в бурю, я чув їхній сміх,
додому ніхто не вернувся із них.
Це їхні могили в далеких полях,
на станції кожній, в містечках, містах,
по селах, ярках, і лісах, і по всій
республіці юній могутній моїй.
На всьому, на всьому борні їх печать,
в воді й під землею їх кості лежать.
Гудуть трактори на полях золотих,
і маки в пшениці нагадують тих,
що сліз викликають на віі іней,

що з ними я йшов на вогонь батарей,
що з ними кричав, як безумний, «дайош!»
і в цинках патронних їв кашу і борщ.
Неправда, що дні ті в уяві одній,—
вони в кожному кроці, в роботі моїй,
в роботі твоїй, мій товаришу-брат,
здрігаються реви далеких гармат,
і в димі заводів, і в кожному домі
я бачу безсмертну Червону зиму.
Бо днів не було б цих, якби не було
того, що навіки в полях одгуло.
Грими ж, піднімайся ще вище, мій спів!
Ми — висновок з тих героїчних часів.
Героїка є і в буденний цей час:
нові Перекопи встають перед нас,
у кожному забої, у кожному цеху
нові Перекопи на нашій шляху.
Не вдержать прориви атак наших лють.
На дикому полі заводи встають,
де ріс лиш полинь, там біжать поїзди,
неначе вони там і бігли завжди.
В хитанні ристовань і домен огні
ми творим нові, ще не видані дні,
ми творимо їх, мій товаришу-брат,
як спомин про спалахи дальніх гармат,
як спомин про грім над далеким Дінцем:
ти молотом твориш, а я — олівцем,
деталь ти відточуєш, я — свій рядок,
і в темпі єдиному злився наш крок.
Я хочу ударником бути, як і ти,
бо світять нам зорі одної мети,
і пісню змагання уперту, дзвінку
я хочу відбити у кожному рядку,
щоб бути робітничим поетом, і спів
у кожному слові мов криця дзвенів,

щоб пахнув, як вугіль, як перший цвіток,
коли од весни ласкавішає крок,
була щоб, як сонце, що світить нам путь,
туди, де колгоспи й заводи цвітуть,
щоб слово змагалось в словом без меж,
щоб темпів не здати, як ти не здаєш,
щоб очі не застив старого туман...
Поете, виконуй і свій промфінплан!

I

Було це тоді, коли кров і штики
дала нам година печальна,
коли на Україну німецькі полки
покликала рада Центральна,
щоб край мій на смертному фоні заграв
під кований чобіт Ейхгорна упав.
Я словом поета, як сурма, дзвінким,
ті дні, повні смерті, покличу,
коли гайдамацькі червоні шлики
тремтіли в крові робітничій,
і слово свободи, здавалось, навек
погасло, як слово палке «більшовик».
Поклич, моя пісне, крізь роки туман
ті грози, ті бурі, ті хмари,
коли політграмоти вчили селян
кати шомполами й пожегаром,
коли переможців гриміли пісні
в моїй золотій і сумній стороні.
Здавалось, ми знов повернули до мли
й замовкли бунтарські квартали.
Вагони з тризубом на захід везли
пшеницю, і вугіль, і сало,

везли й повертались потоком швидким.
Мовчав робітник, і стогнали дядьки.
Хрестом Україна упала на шлях
з кривавим простреленим бантом,
і гордо ходила по наших містах
безумна орда окупантів,
і голод, і сльози в хатинах низьких,
а в панських будинках музика і сміх.
Здавалось, не вернуться луни відплат,
не здійметься вихор червоний,
і знов поліцаї, і пристає, і кат,
і знов галіфе і погони,
шлики, оселедці, кокарди, і знов
в підвалах тече революції кров.
І місяць, і хмари над шумами трав,
і пісня чиясь над рікою.
Я зараз картину одну пригадав,
що серце збудила до бою.
Тоді і в містах, і в полях голубих
багато картин зустрічалось таких.
На землю спадала вечірня мла,
як варта на розстріл матросів вела.
Хитався вечірній задуманий сад,
коли їх над яром поставили в ряд
і дула повільно на них навели...
Обличчя героїв спокійні були.
Од заходу смуга до них простяглась
і з залпом команда старшини злилась...
Я смертників бачив обличчя, як сніг,
упали вони, лиш один з них побіг.
І слухали постріли верби кругом,
як гналася варта за більшовиком,
як в спину йому за вогнем бив вогонь,
і як наздогнали за садом його,

і вбили під тином... а потім пішли
і зникли в сутінках вечірньої мли.
Я бачив забитого: юний, стрункий,
лежав він на листі в імлі золотій,
неначе в якомусь пориві вперед,
і повний крові біля нього кашкет.

II

В уяві моїй крізь мільйони облич
палає доба неповторна,
коли ми повстали на партії клич
бить чорні загони Ейхгорна,
коли нас розбили над синню озер,
та дух непокори в серцях не умер.
Ми мовчки чекали й точили ножі,
творили грозу ми в запіллі.
Хай стежили очі ворожі, чужі,
та ми не корились їх силі,
хоч сила на їхньому боці була.
Нарешті година слухна надійшла.
Немов розкололась шалена імла
й ворожа хитнулася сила.
Як блискавка, звістка неждана прийшла,
що німців Антанта розбила,
що в них революція зносить свій спів
і з трону Вільгельм Гогенцоллерн злетів.
Ми з ворогом знову сплелися у грі,
неначе в обіймах останніх.
І зорі, здається, кричали вгорі:
«Повстання, повстання, повстання!»
Ті ночі осінні холодні були.
Ми панський масток кругом обійшли,
взяли його в коло... Мовчали лани,
як гетьманців ставили ми до стіни,

і папа старого, і сина його.
Кругом клеkotів і сміявся вогонь,
валились будівлі, неначе живі,
страждання братів ми топили в крові.
Коли ж гуркотіли нерівні бої,
ліси нас приймали в обійми свої,
і слухали віти повстанчий наш спів.
Про ворога знали ми все од дядьків
і гнали в осінній холодний той час
озброєних добре баварців не раз,
а потім веселі до лісу ішли
і каву німецьких старшин там пили.
Сміялися хлопці, горіли вогні,
з промінням спліталися тіні чудні.
І з того часу після буйних тих днів
я кави такої ні разу не пив.
З околиць сіл без кінця раз у раз
озброєні хлопці тікали до нас.
На місце побитих ставали нові,
і в даль ми брели по коліна в крові.
На німців мов смерті упала печать,
була в них розгуба і втома,
бо їм не хотілось уже воювать,
коли революція вдома,
коли все частіше повстання кругом
у громі червонім вендети,
коли захотілося з них багатьом
у землю встромити багнети.
А в селах пожежі без краю цвіли,
а в селах — каральники і шомполи,
і в відповідь їм, над свічадом ріки
горіли маєтки панів, як свічки,
гриміли гармати й на крики «Вперед!!!»
із лісу строчив без кінця кулемет,
і постріли били, худоба рєвла,

і люди тікали у ліс із села...
А в полі в обіймах осінньої мли
в атаку на вершників вершники йшли,
то вершники в касках летіли на шлях,
то падали ті, що в червоних стрічках,
і знову вставали, і знову на біл
летіли, як вихор летить степовий.
В холодний, осінній далекий той час
ми ворога били, і ворог бив нас.
І сходило сонце, і місяць вставав,
і гуси кричали на фоні заграва.
Тривога росла, і на станціях скрізь
німецькі загони потоком лились
під регіт повстання, що йшло по містах...
Й не витримав тиску ворожий метал,
почав він тремтіти, вгинатись, і враз —
по всій Україні гроза розлилась
і ворога змила. З загоном своїм
ввійшов я до міста. Ще пострілів дим
по вулицях слався, і трупи бійців
неначе вітали побідний наш спів.
Нарешті зійшли ми на сонячний трап.
Та був це лиш перший кривавий етап.

III

Хоч німців розбито заковану гать,
скрізь радість, промови привітні,
та рано, нам рано ще відпочивать,
бо в Києві жовто-блакитні.
Борня, як розбурхані хвилі ріки,
удар за ударом невпинно.
Ще контрреволюції мають шлики
в великих містах України.
Загін наш розбили. І через Дніпро

не всім утекти довелося.
Ні, треба змінить олівець на перо,
так буде міцніше. Так ось як!
Закинуть мені читачі: олівець
не може борні передати?
Це просто прийом, щоб згадати Дінець
і брата, коханого брата.
За ним моя мука ще й досі живе,
брати мої любі і сестри,
й туманить мій зір. Обіцяв галіфе
я з фронту для нього привезти.
А він не діждався... О спомини злі!
Лице мені братове миле
вже більше не бачить. В холодній землі
лежить його ріднеє тіло.
Поніс би йому на могилу цвіти,
забув би журбу безбережну,
та хрест той зогнив, і не можна знайти
могили, де спить мій Олежик.
Спи, братику мій! Тихо вишні шумлять,
і сходять над цвинтарем ранки.
Мені довелося галіфе промінять
на чорного хліба буханку.
А що, якби встав ти, Олежику мій!..
Обіцяне — рівнеє боргу:
разом з галіфе я приніс би тобі
найкращий костюм із Хаторгу.
Та все це пусте. Тільки спомини злі
летять, де Донеччини небо.
Там спить мій Олежик в холодній землі,
й нічого йому вже не треба.
Під зорями срібно лисніє Дінець,
розкинув там ліс свої шати.
Нема вже чорнила. Беру олівець,
щоб знову про бурі писати.

Багнетами спомини вдаль простяглись,
минуле освітлюють миле.
Світи ж, моя пісне, як зброя колись
під місяцем грізно світила.
Світи, моя пісне, як світить блакить
на фабрики, домни, вагони.
Хай літера кожна дзвенить і гримить
про Армію нашу Червону,
про ворога корчі, про зірваний шлик,
про бурі й бої до загиноу,
про тих, що на північ від ката пішли
й вернулися знов на Україну.
Грими, моя пісне, здіймайся, мій спів,
про те, як з'єдналися ми в бурі,
як радісно ми зустрічали братів
у дні ті прекрасні й похмурі.
Грими, моя пісне, як море, гей, гей,
і світлом, і дзвоном металу,
як з Києва ми під громи батареї
«стрільців січових» виганяли,
а з ними й Петлюру. Веселі ті дні
встають перед мене титанно.
Ми в бурю мчимо, й перед нами в огні
тікають батьки-отамани,
тікають, їх трупами встелено шлях,
все далі підкований цокіт,
тікають і гублять в ярках і кущах
свої шаровари широкі.
Звитяжні години, звитяжні часи.
Нам заздрити будуть нащадки.
Неси ж мене, пісне, на крилах неси
і лірики кволої яд кинь.
Щоб рими гриміли розливами рік,
світилась у слові доба вся,
щоб слово було як політробітник,

яким я колись називався.
Йдемо по дорозі ми кроком швидким,
хитливо і хвильно рядами.
Зелені шоломи, червоні зірки...
Проскурів лежить перед нами.
І серце забилося так гнівно... Ну, чом
забилося серце? Чого ти?
Це тут гайдамаки робили погром,
рубали єврейську голоту...
Це тут вони брали в багнети дідів,
і криком гриміли квартали,
коли козаки під розхристаний спів
жінок і дівчат гвалтували.
Щось тепле й солоне текло по щоці,
і в серці журба, ніби дими.
На брукові цьому лежали мерці,
і вили собаки над ними.
Квартал за кварталом, як радо на нас
із кожного зорять віконця.
Хіба я забуду той радісний час,
обличчя, подібні до сонця,
промови, вітання, пісні, прапори
і маніфестів колони.
Гори, моя пісне, як сонце, гори,
про Армію нашу Червону.
Я знову згадав залізницю змію,
розстріляний ліс, кучугури...
Був бій цілий день, і у тому бою
попав я в полон до Петлюри.
Поставили в ряд нас під вітром давінким,
під небом вечірнім, зомлілим.
Дивились так сумно на нас козаки,
мов щось нам сказати хотіли.
Заходило сонце. В імлі голубій
ховались домів силуети.

Старшини сміялись, а їх курінний австрійську курил сигарету і наче вивчав нас. Він рухом руки з мундира збивав порошок. Дивилися мовчки на нас козаки, та ось несподівано й дзвінко один з них звернувся до пониклих бійців: — Брати! Що ми робим? На кого ми руки підносим? Доволі! Наспів вже час нам проснутись! — Тривога майнула в очах курінного, як дим, він вихопив рантом пагана і вдарив промовця... — Так буде усім, хто вас баламутити стане! — сказав він спокійно. Горів його шлик, як сонце в забитого рані. Він крикнув: — По зрадниках!.. — тільки були слова ці для нього останні. Все так же спокійно дивилась блакить, як брали старшину в багпети. І так і не встиг курінний докурить австрійську свою сигарету. Ми радісно дихали вітром дзвінким, і серце здригалось зненацька, і сльози лилися, коли козаки зривали шлики гайдамацькі.

IV

Світи, моя пісне, як місяць на став,
на тин і похилену хату...
Грими, моя пісне, про тих, хто повстав
тоді, коли треба повстати.
Про дальні полотна далеких заграв,
про тих, що зростали в негоду,

хто армію нашу не тільки вітав,
а йшов умирать за свободу.
Ми рани загоїли. Світить Донбас
про це нам своїми огнями,
нам гримає молот про це раз у раз
і дим, що клекоче над нами.
І в полі колгоспному море пшениць
і рейок наструпені жили,
про те, що ми збройну комуну пройшли
і неп позад себе лишили.
Рабами нам криця, машини, й руда,
і все, що раніш панувало.
Неначе мереживо, мрійно спада
з будівель риштовань забрало.
Ми, діти копалень, з минулого йшли
в це грізне й щасливе сторіччя,
крізь розстрілів муку в сьогодні прийшли
змінити країни обличчя.
В уяві далеке хитання пожеж,
атаки, розбиті обличчя.
Ми зоряні брами розкрили уже
в період соціалістичний.
Тепер не гармати над полем гудуть,
а праці пісні розлилися,
ми в бурі змагань пробиваємо путь
у сонячні дні. І, як листя,
змітаємо всі перешкоди з шляху
в борні за метал і за вугіль.
Тепер Перекопи у кожнім цеху,
у кожній копальні. Ми туго
наструнили нерви і м'язи машин,
ми кинули в бій паровози.
Гудуть на полях, наче огненний дзвін,
колективізації грози.
За техніку бій нас на крилах несе,

як пісня, що родиться в муці.
Бо техніка, друзі, вирішує все
в сталеву добу реконструкцій.
Ударники ми, хай густішає муть
димів над заводами в мури.
За нами в атаку нестримно ідуть
червоноармійці культури...
Немарно газети друкують для всіх
суворі і вперті обличчя.
Хай знає країна героїв своїх,
бійців на фронтах п'ятирічки.
Живе хай безсмертна енергія мас,
що знищує всі неполадки.
За те, що жили ми в цей зоряний час,
нам заздрити будуть нащадки.
Грими, підіймайся атак наших лють,
шуміть, більшовицькі знамена,
як літери юні, що в серці цвітуть,
наймення складаючи Л е н і н.
Далеко чи близько, в майбутнього млі
бої розцвітають, як мрії,
наш прапор на шостій частині землі
під вітром шумить, багрянє.
Шумить він над світом старому в лице,
як привид Комуни крилатий,
і сили не стане, ми знаєм про це,
його інтервентам зірвати.
Якщо ж вони спробують,— просто в блакить
пошлють їм громи батареї,
й наш прапор тоді зацвіте, зашумить
в огнях над цілою землею.
Це буде. А зараз над пахом ріллі
мелодія тракторів лине,
і чуть, як в розрубані груди землі
вгризаються врубомашини.

На всьому змагання поклато печать,
борня йде на кожному кроці,
518 ми мусимо дати
і 1040 в цім році.

Це нам, аби швидше іти до мети,
у ці вирішальні години,
продовжили нерви електродроти
і м'язи — могутні машини.

Ми звикли до бур, і до гроз, і до рап.

Ми знаєм — борня не сопілка.

Щоб дав Україні свій струм Дніпрельстан,
лишилося місяців кілька.

Ми стали країною криці і руд,
в нас виставки, культестафети.

Так бийте, гармати, звитяжцям салют,
співайте їм славу, поети,
малюйте, художники, дай нам, кіно,
картину про них, не Розіту.

На ноти про них поетичне вино
нехай покладе композитор.

Хай скульптор їх ліпить, співає співак.

Хай лірика сонна загине.

Живе хай поезія бур і атак,

хай сурма, а не віоліна

у слові звучить, щоб відбити у нім
промови, плакати і кличі,

заводи, копальні, колгоспи і дим
безсмертних фронтів п'ятирічки.

Ми в шереги стали, культури бійці,
нас море, захоплене море,

і в кожного те, що потрібно, в руці,
шикуються з нами актори.

Беріть смолоскипи, братове, і в путь,
освітлювать прірви і мури,

на штурм більшовицький, в атаку ідуть

червоноармійці культури.
У кожного все, що потрібно, в руці,
хвилюється море безкрає,
і в лавах між нами великі борці,
що вже їх між нами немає.
Звичайно, я бачу своїх лиш колег,
поскільки поет я, братове.
Який же міцний поетичний наш цех,
на прапорі нашому: слово.
Нам лави єднає єдиний закон,
нам світяться наші обличчя.
Між нами Шевченко Тарас і Франко,
Чумак і Еллан. Усе швидше
йдемо ми вперед. Зацвітайте, пісні,
батьборі, без зайвої жури.
Нам світять крізь морок уже вдаліні
огні світової культури.
Гримить Україна. Над синню озер
фабричного диму завої.
Гримить і підводиться СРСР
в чеканні грози світової.
Крізь гуркіт заводів і крики сирен,
крізь гули веселої зброї
всміхаються нам Делеклюз і Варлен —
безсмертні далекі герої.
Печуть мене думи, мов жалами лез,
про тих, хто свободою марив...
В тумані підводиться цвинтар Лашез,
чорніє Стіна комунарів.
Там пісня лунає, мов траурний гнів,
далека, заплакана, юна...
Ми — висновок з тих героїчних часів,
а висновок з наших — Комуна.

ГАЛИЧИНА

Пролог до поеми

Двадцятий рік. Усе вперед за тебе
ми йшли та йшли з зірками на чолі...
Удари батарей громами дерли небо,
і лави ворога в розривів грізній млі
тікали в даль. Ці дні оспівувати треба,
щоби від них котилась по землі
в віки луна,— катам погребний дзвін,—
і гіми для нас... Подив 41...
Ні, не забути Минського Андрія
і Ольгу з півночі, політбійця комун...
Полк за полком — за бурєю бурун,
нестримних лав розгойдані прибої...
З піснями йшли без ліку ми на бій
і на штиках пожежі світової
несли вогні на захід золотий...
Гугнявив піп: «Покайтесь, люди-браття»...
Йому у відповідь з обох боків — метал...
Стрічали нас часовні і розп'яття
з обличчям вигаданого Христа
і батарей розгублені прокляття...
Галичина!.. Від серця України
давно відірваний скривавлений шматок.
І серце жде, коли ударить крок
нестримним маршем... і хати похилі,
яким згубив зруйнований я лік,
зустрінуть нас... Збруча криваві хвили
відіб'ють лунко перемоги крик
і понесуть до моря чорні трупи

під грім гармат, що буде бити тупо...
Пливуть мерці до моря все вперед,
шинелі їх торкають очерет,
шинелі сині, як і їх обличчя,
вони плывуть до моря усе швидше,
а хто і зовсім, зовсім без одерж
на тлі далекому і дзвонів, і пожеж...
Галичина!.. Над гнівом Борислава
встає зоря невіданих боїв,—
то злидарі і Львова, і Варшави
єднаються в загони вояків,
що вже несуть відплати гнів кривавий
для польських і для галицьких панів,
і скосять їх, як коси свіжі трави,
у гомоні кривавих вечорів.
Це так, як те, що сонце над світами,
бо це — борні упертої закон.
І дивиться з стіни задуманий Франко
мені в лице ласкавими очима
в промінні наддністрянської зорі...
Комуністичні ми каменярі,
ми, ряд живий, йдемо на місце мертвих,
єднає нас борні вогонь упертий.
Незламні ми. Без зайвих сентиментів
їдем на бій, як наші йшли брати
й заповідали їх шляхом іти,
не боячись ні чорта, ані бога,
до верховин, до щастя світового.
В уяві знов далеке Чорне море
й на Троїцькій будинок 33.
В мені злились в одне сьогодні й вчора...
В тяжких обіймах білого терору
тремтіло місто... В вигуках повій
кафе сіяли, блимали вогнями
і фарб, і кольорів, облич святкових рій,

облич годованих... моноклі і манжети,
і в дзеркалах лаковані штиблети
блищали і летіли по паркету
під музики мотив, під пісні п'яний шал,—
на трупах братніх кат справляв свій бал.
І з моря жерла простягли гармати
над спекулянтами в штанах строкатих...
Над селами у пламені заграв,
в розстрілів пламені, розіп'ятими в муці,
над трупами в повітрі і на бруці,
де тільки плач, де тільки зграї гав...
І піп цей жах хрестом благословляв,
що він тримав рукою однією,
а другою, в кривавому інеї,
по списку нас на розстріл видавав.
Гадючно блискали погони золоті
опудалів, підпертих Франції штиками,
країни, що пройшла громохкії путі,
й Варлена нам дала, що житиме вікамп.
В груді вогонь... Шпиталь у грецькій школі
і мука брану, дика і терпка...
І додає мені без краю болю
одрізана нога Ковальчука...
Його взяли в полон і мобілізували
(це він мені вже потім розказав...).
В палатах різних ми із ним лежали,
та нас із ним один вогонь єднав.
Ми лежимо, сумні смугляві бранці.
За вікнами денікінців пісні,
на ліжках офіцери, й таращанці,
і галичани у важкому сні,
і з одмороженими пальцями кубанці,
державна варта, і будьоннівці сумні...
У вікна шум. Од ліхтарів заграв
на стінах блиск, немов душа в огні вся...

І з ліжка я зажурено дивився,
як галичанин мовчки умирав...
Він був старий, з обличчям селянина,
з очима згаслими, вже з смертю в глибині...
З куточків губ стікали кров і піна,
і в ніздрі бив гангреним пахом гній
його глибокої на грудях рани...
Відходив день, і слала ніч тумани...
Вмирав жовнір, знесилений, старий...
Плескалились і западали очі,
йому в губах криваве гусло клоччя,
все рідше дихав він... І сумно думав я...
Там десь, в Галичині, на нього жде сім'я
і син його... Онуків ноженята
долівку тепло б'ють... Стоїть над ставом хата,
і жде його стара... Далекий краю мій!..
Даремно, марно все... Не вернеться старий.
По горло він уже у морі мли.
Йому лишилось дихати так мало.
Його не раз старшини продавали —
і от сьогодні смерті продали.
Він уночі умер. Його взяли. А зранку
на ліжкові його стогнав уже другий,
із Горлівки шахтар... Донеччина.. Тальянка...
Він бранець був, як я, як сотні бранців нас,
що йшли на ворогів не раз уже в повстанні,
колись пригночені, голодні, босі, гнані...
Об'єднані в нужді в один єдиний клас.
І в боротьбі злились в одній пожежній рані,
об'єднані вогнем Галичина й Донбас.
Все ближче йшли бої... Одним сіяли очі,
а другим плями лиць ставали як стіна...
Минали ночі й дні, минали дні і ночі,
все ближче грім гармат, все ближче йшла війна,
що рвала армії денікінців на клоччя...

Офіцерів лякав і кожен рух, і згук,
в якої чувся їм близької смерті зміст.
І в ніч одну таку спокійний Ковальчук,
коли заснули всі, сказав: «Я — комуніст», —
що в нього документи є з ячейки...
За вікнами гули денікінців пісні,
і цокотіли десь у темі трамвайні рейки,
і пальці в небо слав прожектор огняні...
Евакуація. На вулицях стріляють
вже офіцерів. Повстання віє дух...
Погаснули вогні. Спинивсь трамвайний рух.
І лиш горять в огні ударів небокраї,
мов од розпечених машин залізних рук...
За вікнами бої. Тривожно цока брук...
Закрилися кафе, сховались спекулянти.
І тільки гримає набоями Антанти
Одеса, вся в вогні кривавих завірюх...
Я ці рядки присвячую Ковальчуку,
що в Харківському працює обласкомі.
Це з ним ми слухали од пострілів суху,
південну ніч... дивились в невідоме...
Я в Чорноморському у першому полку,
що на груді зогріли ми, як гада,
що в мент слухний хотів нас задавить,
коли повстала за жовтооблачить
Четверта галицька стрілецькая бригада,
на нас повстала, встала, як один,
під впливом агітації старшин,
пішла у ніч, степів квітневу мідь...
Ще й досі серце бурею кипить,
встає гладке обличчя курінного
і вчителя у синім жупані,
що вів мене в останню дорогу
за те, що я, з замріяним лицем,
в четвертій сотні був політбійцем,

і не благав його, не кланявся у ноги...
Я пригадав товариша Прудкого,
і встали з ним у пам'яті моїй
мій воєнком Обушний і Старий...
Обушний був завжди такий спокійний,
при зброї і з ремнями на груді...
Його хода упевнено-надійна
в мені звучить, цвіте крізь роки ті...
Він заворгвідділу у Харківськiм парткомi,
як і тоді, працює без утоми,
як і тоді, упевнений, стрункий...
Як і тоді, твоє незламне слово,
товариш мій, учитель бойовий!
Так. Полк повстав. Дністрянське узбережжя
він оголив і вдарив в спину нас,
коли гули фронтів близькі пожежі
і відступав озброєний мій клас...
Цей полк, як звір, чекав і мовчки стежив,
а потім кинувся у вихорі шаблук...
Було б раніш розстрілювать падлюк,
що проти нас бійців агітували!
Та тих часів в нас не ставало рук,—
Червона Армія з боями відступала...
Вони встають, ті дні, крізь років млу,
підводяться крізь років дальні грози...
Вже до Тирасполя котилися обози,
прорвали фронт... Тютюнник у тилу...
І у Тирасполі вже галицька кіннота...
Вони стривожені. Не віриться мені,
що це звитяжці... Зброї позолота...
Бандити йдуть і шлють очей вогні
на наддніпрянців з'юрблену піхоту,
старшини у австрійському вбранні,
бійці за «неньку»... О, ганьба! Гидота!
Відзнаки ці, усмішки нависні!

Так. Це вони, ці слуги капіталу,
не раз своїх жовнів продавали
і зраджували труднарод не раз.
Таких падлюк розстрілювати мало!
Та це наука, досвід це кривавий.
А так близькі були Варшава й Львів!
Вони в блакиті мріли перед нами,
і Будапешт за ними туманів...
Та ще зустрінеш ти своїх синів,
Галично!.. Нехай гримлять кайдани,
але встають бійці уже нові,
ідуть на штурм, у боротьбі титанній,
і у ворожій, і своїй крові...
Не спинять їх ні тюрми, ні тортури,
за рядом ряд по трупах вояків
вони ідуть, їх крок хитає мури,
примить їх крик, лунає бою спів...
Вони ідуть... Бичами езекуцій
їх не спинить... Загони злидарів
еднаються в пожар майбутніх революцій.
Галичина встає, підводиться у муці,
уже рипить залізо ланцюгів
в напрузі рук... А рук тих мільйони,
то руки тих, що вже чужі журбі,
то руки тих, що йдуть в боях до краю.
Вони гартуються в запальній боротьбі,
між них хитань і розпачу немає.
Мільйони їх, суворих вояків,
вперед їх рушить і любов, і гнів...
То підняли грозові зорі рук
Цепко, і Шеремета, й Мельничук,
не спинять їх ні танки, ні гармати,
катам мільйонів не перестріляти,
не загасить пожежі світові!
Галичино! Твої сини живі,

вони загоять матерні рани
руками ніжними вигнанця вояка...
Да не торкнеться зрадника рука
тих ран твоїх в той день ясний повстання,—
по ній майне, мов блискавка метка,
удар клинка, коли ти встанеш, мати,
своїх визвольників, синів своїх стрічати.
Там, над Гусятинном, в огні тремтіла ніч,
де всі з дротів городів огорожі,
коли ми йшли на постріли ворожі,
як ми йдемо за щастя всіх сторіч,
щоб відплатить за Лібкнехта і Розу
і обернуть на день всесвітню ніч.
Ми — світло з тьми. У нас зійшло вже сонце,
його вогні ми шлем на всі кінці...
Все рідше блимають в хатинах каганці,
жеврять іншим сяєвом віконця,
встають огні індустрії над краєм,
і у дротах електрика співає,
там, де колись співали вніч бійці,
де сікли їх ворожі кулемети,
де їх могил незлічені ряди,
там димарі встають, немов багнетп...
І на фортеці з коксу і руди
ми йдем на штурм рядами молодими
так, як колись ішли крізь смерті дими
із підземель, льохів важкої мли,—
і перемогу краю принесли.
Галичино! Далекий краю мій!
Твої сини тими ж ідуть шляхами
до зор звитяг, якими й ми ішли...
Вони, як ми, розправляться з катами
і вийдуть на-гора з задушливої мли,
прибоями розбивши панства мол.
Зроста КПЗУ, зростає комсомол

з компартіями братніми в єднанні.
Вони не схилять перед катом чол,
продажних шкур немає в їхнім стані.
Вони гартуються і дивляться на нас.
Ми — приклад їм, як Армія Червона,
що стереже СРСР кордони
у цей напружений, у цей грозований час,
коли хитаються і долари, і трони
од заколотів безробітних мас...
Не здержать їх фашистів легіони,
од тиску їх розтануть зграї банд,
одягнених на золото антант,
озброєних на золото Парижу,
піжонів цих, садистів і повій,
що дивляться на світ крізь кокаїн і їжу
і що, як хмиз, в пожежі світовій
згорять і зникнуть... Криз росте прибий.
В бою світів ми велетнем на варті.
Брати в борні єднаються круг нас
у перемог і у поразок гарті,
в огні тортур, і злиднів, і образ.
Під більшовицьким проводом компартій,
з живими в ряд крізь кров і динаміти
ідуть ряди замучених, забитих,
і марширують з ними крізь вогонь
і Бесарабова, і Ботвін, і Бойко,
і безліч їх на бій грозою лине
крізь тюрем жах, крізь огненний терор,
зросте, як ми зростаємо до зор,
Країна Рад, Західна Україна...

Пролог до поеми

Ущухли вже давно розгойдані пожари,
й підвів Кавказ чоло своє зі мли.
Там, де були під крики: «Карп! Карп!»
з Британії всесвітні яничари,
де двадцять шість героїв комісарів
розстріляні англійцями були.
Кати Ірландії, і Індії, й Китаю,
вони пройшли до нас в огні заграв...
Не один з них тут зуби поламав
об мури зоряні мого країно-краю
і в Альбїон п'ятами наживав,
як і з колоній швидко наживає...
Бо й там на бій ідуть країно-краї...
Ми пригадаєм їм розстрілів чорні рожі
в розбитих головах замучених бійців!..
В крові своїй і у крові ворожій
вже рве Китай залізо ланцюгів...
Його скувать ніщо не допоможе!
Вони еднаються, ці злодії землі,
усіх країв пани й капіталісти,
щоб знову нам на шию міцно сісти,
в терору білого кривавому вогні...
По всій землі тортури, ешафоти,
за винятком радянської землі...
Над мільонами всесвітньої голоди
грозою блискавок палають іскри злі
ворожих пострілів... У відповідь їм — іскри;
на іскри злі у відповідь — пожеар,

що в боротьбі їх вибив комунар
і що в пожар роздули комуністи...
Не привид, ні, для гендлярів Комуна!
Вона стоїть над ними вся в крові
своїх одерж, прекрасна, грізна, юна...
Вона гримить по всій землі, без меж...
На ній — шолом, її чоло з пожеж,
і рух трудмас — її грозові руки,
і зір, і меч, і мозок ВКП.
Вона встає, підводиться крізь муки,
і марно круг чола її літають круки
фашистських літаків, за танком танк хропе,
мов біля гір, біля її сандалій,
і рвуть її за плащ і кат, і меншовиць,
той з нагаєм, а той з пучком конвалій...
Та не зляка її гармат голодний крик,—
її ім'я — всесвітній більшовик!
Її ім'я — всі ті, кого віками
в підвалах, шахтах паразит гноїв,
кого бичами у Єгипті бив,
в пісках Аравії... кого тепер штиками
штрикає він,— та рани, як вогонь,
та з ран не кров, а роєм гнівним — кулі...
Й не кров тече з пробитих їх долонь,
а — пісня летється в радісному гулі,
й повторний гнів атак, і вибухи до зор,
що черепи розметують ворожі...
Не сплять нас ні солов'ї, ні рожі
отрути панської, що шле продажний хор...
В поході до вершин, де блиск безсмертя зор,
крізь боротьби палкий сталевий клекіт
ми летимо на крилах, як лелеки,
б'ючи і праві, й ліві небезпеки...
Там, над вершинами, багряний знак аврор,
за ними — сонце, сонце комунізму!..

Ні, ні! Не спинять похід наш залізний
ані хрести, ні золото, ні терор!
Гримить, цвіте навколо дивна криці дзвінь,
і екскаватор щєбінь начє ість...
Ні, ні! Живий Альоша Джапарідзе!
Ні, ні! Живі вони всі двадцять шість!
Забили їх там, за Каспійським морем...
Ні, кат себе за морем цим забив,
коли в огнях червоного терору
повсталій край звитяжно зашумів!..
Палали залпами багряні сурми бою...
Я бачу, в даль тікає чорний гість...
І на піску лежать передо мною
в своїй крові безсмертні двадцять шість...
В боях упертих перед білим гадом
із них ніхто не поникав чолом,
як Мельников, що вмер під час докладу,
схилившись у останнє над столом...
Слова вождів, їх дії, як багнети,
вони — це ми, бо той же в них вогонь...
Був рідний нам товариш Фіолетов,
і звали всі Ванюшею його.
Я хочу сил повсталого титана,
щоб оспівать нестримну волю мас,
щоб оспівать Степана Шаумяна
у боротьбі за трудовий Кавказ...
Не марно, ні, ішли ми на заліза мур,—
і от, як наслідок, соцбудівництва спів!
Не обдурить агентам куркулізму
моїх по класу й партії братів!
Де ви тепер, шановний пане Троцький,
і пальці ви цілуєте кому?..
Пройшли ви шлях і кручений, і ковзкий
і опинилися за брамами комун...
Одверто став у табір ти ворожий,

в їх авангард, загони їхні злі...
Ти проміняв на гній червоні рожі,—
і гноєм став для нашої землі.
Бухарія хай нещадно правих б'є,
що наплотив багном своїх «теорій»...
До нього слово огненне моє,
до нього гнів мій лютий, неозорий!
Нам декларацій мало, мало слів
і протокольних мало нам відписок,—
перебудовуй свій політмотив
на пісню нашу, повну юним змістом,
що в неї леє сердець і криці спів...
Це хто сказав: «Військові феодалі,
ви обдирали, ви кати селян!..»
Яких селян? На користь капіталу
цих слів брудний, наклепницький туман!
Туман повзе у голови ворожі,
туман зачеплює і рідні чола нам...
Але цвітуть, цвітуть червоні рожі,—
й сичання гадів не страшне орлам!
Воно страшне для тих, що обростають
ще більшовицьким пір'ям: для орлят,
але й вони сичанню ціну знають!
Не обдурить коммольців, жовтенят,
не обдурить вам молодь робітничу,
що в сонце їх і серце, й мозок кличе,
і на грудях у них зорів КІМ...
Я буду з ними вічно молодим,
і комуністом буду й комсомольцем,
бо ми й вони — це сталь, це море, сонце!..
Та не лише я буду комсомольцем,
а й піонером, жовтеним, як звук,
що котиться з трибун над вільним морем рук,
що кличе нас летіть до верховин, до сонця...
Бо ми й вони — єдиний в ланцюг.

По всій землі од нас грозові тіні...
Ми — учні Леніна, єдині в боротьбі,
що виклик кинули і злидням, і журбі,
чотири більшовицькі покоління!..

1932

ВОРОШИЛОВ

(Уривок з поеми)

1

Там, де Дінець, і в поле вітер кличе,
мов вільний дзвін за гаєм голубим,
де в сонці міняться смутні обличчя
і над заводом тане думний дим,
там народився в будці залізничній
смуглявий хлопчик, Ворошилов Клим,
щоб стати тим, чим потім можуть стати
обранці наші в час борні крилатий.

2

Щоб потім грім послать на всі кінці,
йдучи вперед невпинно, без утоми,
як і рядки закохані оці
в промінні рим рожево-золотому...
Не знаю, чи купався він в Дінці,
але я певен, що купався в ньому.
І в вільний час прогляне, може, він
моїх октав натхнений боєм дзвін.

3

Звичайно, форма ця нова для мене.
Октавами поем я не писав.
Хіба вкладеш епохи ритм шалений
в рядки заковані. Життя не став.

Але шуміть, думок моїх знамена!
Продовжуй, хлопче, раз уже почав.
І, може, дорікають мене не стане
безсмертний Байрон, автор «Дон-Жуана».

4

Хай кожне слово знає, де воно
і що робить йому, і як світити,
і розливати образів вино,
як дальні зорі неба синє сито,
де все на місці. Сон уже давно
упав на місто, мороком повите,
а я про грім гармат і шуми трав,
хоч Рильський теж октавами писав.

5

Сказати мені, звичайно, можна, брате,
як революцію і чумаків
з коханням у одному об'єднати.
Про різні речі єсть і різний спів,
і різні форми, бо життя строкате
і так багато в ньому ритмів, слів.
Але мені обридло, слово честі,
з самим собою суперечки вести.

6

Та мусить критиком бути і поет,
не переборщувати і знати міру.
Лети ж, моя поезія, вперед
і звуків рій навій моїх ти лірі,

щоб був він, як живий — не силует,
не повторитись щоб ні в якій мірі,
хоч у поемі є уже моїй
гармати і епітет «голубий».

7

Хоч в Дінець і буде Третя Рота,
та в цьому вже не винен я ніяк,
бо вийшов я з донецької голоти
і Ворошилов Клим в мій земляк.
Ми — діти одного села й заводу,
хоч різні вдачею. Нехай і так.
Зростали ми під зорями одними,
вони світили і на мене, й Кліма.

8

Там, за селом, зелені шуми нив,
і залізниця крізь село — дугою.
Я будку знаю, де в минулім жив
земляк мій Клим дитиною малою.
Там горобця з рогатки я убив,
коли маленьким бігав під горою,
а потім, ворога свого б'ючи,
розстрілював каральників вночі.

9

Ви даєте поетів і бійців,
сумні землянки й будки залізничні.
Нехай про вас мій неповторний спів
летить вперед крізь зоряні сторіччя,
щоб для нащадків він не одгримів
і кликав так, як сурма в грози кличе,
коли бій серць зливається у такт
перед огнем нестриманих атак...

10

Ми йшли вперед на поклик безнастанний:
«Війна — палацам, вічний мир — хатам!»
Ворожі орди, як бліді тумани,
під нашим тиском рвались тут і там.
Був захід весь од вибухів багрянний,—
і навіть хмари, й ті корились нам,
тікали вдаль, розвіяні в покорі,
й крізь них на нас дзвінкі дивились зорі.

11

Зорею нам майбутнє зайнялося,
бо в боротьбі нас ворог не зборов.
Де кров лилась, колгоспівське колосся
тепер шумить, і не вернути знов
минулих днів. Кому ця ера — осінь,
а нам — весна, і квіти, і любов.
Для нас цвіте зорі багрянний човен,
встають міста у райдузі риштовань.

12

Я повертаюсь знову на завод.
Там недалеко, біля Михайленка,
маленька будка, що впаде от-от
з крутого насипу, де вічно дзенька
чавунка рейками під вічний льот
вагонів з вантажем. Біжить вузенька
там стежка вгору, де так часто Клим
по бабки лазив хлопчиком малим.

13

Вже обсипа зоря свої вінки,
на гори сходить вечір ніжнокрилий,
туманяться далекі вітряки,
і синню покриваються могили,

відбилися зорі в дзеркалі ріки,
спадає дим розвіяний, безсилий,
що лине вдаль з міцних грудей заводу,
і блимає вогнями Третя Рота...

14

Картини рідні! Рідний краєвид!
Серпанком вечора донецького повіті!..
Хоч і пройшло уже багато літ,
не можу вас забути і розлюбити.
Гримає історії залізний хід,
а з ним і ми, нової ери діти,
йдемо вперед, і тануть в тумані
минулого заплакані огні

15

Та я туман думками протинаю,
лечу назад до рідних берегів
і рідних хат. Холодуть небокраї,
як серце в льоті. Світиться мій спів.
Осінній вечір тихо догорає
і золото спадає з ясенів,
шумить трава, про щось шепочуть клени...
І будка знов постала перед мене...

16

У світлі місячним стоїть вона,
немов задумалась на тлі заводу,
вся в сумі. Вколо бродить тишина.
Десь чути свисток. Ось будочник виходить.
Він з ліхтарем, од нього тінь чудна
біжить через рівчак і по городу.
Рипить пісок у срібній тишині,
і будочник нагадує мені

56

17

того, кого я бачу на портретах
і на обкладинках товстих книжок,
хто нас в огні на танки, на багнети
водив крізь смерть, коня чийого крок
чув світ старий і наші силуети
зливались з ним під лезами зірок,
як блискавки з гарматною грозою
на димнім тлі пожежі світової.

18

Це — Ворошилов-батько. Він у темі
повільно йде і рейки оглядає,
і доля сина мариться йому
такою, як і всі. Він і не знає,
що рабських днів розіб'є Клим тюрму
і вирветься на світлі небокраї,
ударивши в нечуваний ще дзвін,
а з ним і тисячі таких, як він.

19

Горить ліхтар. В огні його проміння
холодні рейки світяться, повзуть.
Не знають рейки, що по них у сині
Червона гвардія проріже путь
і в тій грозі впадуть жахні склепіння,
до неба здійметься сувора лють
і вибухом нестримним динаміту
шпурне до зір непотріб недобитий!..

20

А в будці сон, а в будці тишина.
Малеча спить, і лиш зітхає мати,
крізь сльози дивиться на них вона.
Від дум важких не хочеться їй спати.

Як далі жить? Немає злидням дна.
Невже ж то доля в них така проклята,
невже ж отак сидіти тут весь вік?!
Чого такий спокійний чоловік?

21

Чого не рветься він у світ широкий,
куди так часто поїзди біжать?..
Куди так владно кличе їхній рокіт
і тягнеться за ним її душа...
Невже цей світ для них такий жорстокий
і хтось поклав на радощі печать?..
Де відповідь? Все довші тіні ночі...
І тільки Клим щось уві сні шепоче...

22

Над содовим заводом у огні
світань донецьких пролітали роки,
синіли вітряки удалині,
і розбігалися шляхи широкі,
шуміли вишні по садах рясні,
пахтіло квітами, і зорі щокі
рум'янили вітрами нагорі...
Мантачками дзвеніли косарі,

23

у білих сорочках, брилях широких
згиналися ритмічно по степах,
і коси блискали... О вітру кроки,
в траві зів'ялій пісня хвиль і, ах,
дівочий зір і вечір синьоокий,
розкрилений багряно на стернях...
Під зорями гармонія там плаче,
де пролітали дні його дитячі.

58

24

Копалень крила чорні над рікою,
солодкий вітер тихих вечорів,
ряди домів громадою мутною
ми слухали його дитячий спів...
О гнів огнів над димною горою!
О гуркоти вечірніх поїздів!
Летіли дні крилатою юрбою,
як журавлі над Білою Горою.

25

Там, на горі, і музика, і спів,
в огні балів стрункі стоять палати...
Ви, що зросли в вінках безжурних днів,
чи знали ви, що значить старцювати?
О, з вас ніхто тоді про це не снів,
але тепер ідіть із хати в хату,
жебрачте, прокляті, як гній, дим!
Хто був усім, той став тепер нічим!

26

Жебрачте й ждіть! Це ми йдемо грозою
по ваших нервах, жилах і кістках...
Встають міста за даллю голубою,
куди простягся наш залізний шлях.
Скарби життя беруть мільйони з боем,
вам несучи відплати гнів і жах,
що їх підніс, скінчивши ваше свято,
меч диктатури пролетаріату.

27

І ви, як пил, що вдаль вітри женуть,
як атоми, розвіяні й розбиті.
На вулицях Європи марну лють
ви носите. Під вами динаміти...

Йдете ви зігнено в останню путь
на фоні кризису і безробіття,
де по ночах не сплять банкір і кат
в передчутті Жовтневих барикад...

28

Колись були у вас сади й палати,
колись були у вас цвіти й раби.
Та все пройшло. Назад вам не вертати,
не марити в алеях голубих...
Пройшли, як сон, поліція й солдати,
що нас гнобили під банкетів сміх...
Тепер кругом на рідні дальні гони
простерла крила Армія Червона.

29

І світиться обличчя ватажка
в огні знамен, на тлі будов і снігі.
І пісня котиться звитяжна і дзвінка
колись замурзаній донбасівській дитині
від мрійного поета-земляка.
Синіють вікна... Вже ранкові тіні
на стіни впали. Вже кричать гудки,
із серця йде тепло в перо з руки...

30

Зоря, як птиця, б'ється об колони
у залі тій, де Ленін виступав
і кликав битися за світ Червоний...
І чути кроки більшовицьких лав
по всій землі... Хитаються бетони
ворожих веж у відблиску заграв,
і помсти крик летить по всій планеті:
«За Лібкнехта, за Сакко і Ванцетті!

60

За всіх пригноблених!» Все вище грізний
 до верховин підводиться заліз мур...
 За чорні дні терорів і навал
 ми йдем на чорні прапори фашизму.
 Ведуть нас гнів, борні нестерпний шал,
 далекі вже від суму і від сліз ми,
 коли встають пожежі навкруги...
 Нехай тепер сумують вороги.

Ні, ще не раз заллються кров'ю брукл,
 гнів інсургентів світом загримить.
 На схід і захід простягають рукл,
 шматують вибухи просторів мідь,
 і тупо б'є гармат далекий гуркіт
 в захмарену від літаків блакить...
 То крізь вогні під прапор наш багряний
 ідуть бійці Китаю й Індостану...

Коли серця всіх трударів зібрати
 і злить в одно під гуркіт наших днів,
 це буде серце Партії. Як радо,
 як юно нам! У сонці квітне спів.
 Встають у синь колгоспівські левади
 й гримлять міста... Вже вечір засинів.
 В вікно оркестрів линуть дальні звуки
 і кроки рот, що гупають по бруку...

О, скільки нас! Хто злічить наші сили!
 Кордонів синь вартує РСЧА.
 Хоч витягла вже з піхов скривавілих
 Японія гадючого меча,—

але в напрузі мускули і жили,
спокійні ми, на нас працює час,
не тра землі чужої нам, але й
вершка землі не віддамо свої!

35

З стіни портрет відбився у очах,—
це Ворошилов в формі воєнмора.
Вже сивий він, з біноклем на грудях
і зором рідним, теплим і суворим.
Крізь рій згадок дивлюсь на нього я...
І от встають Донбасу милі гори,
і хлопчик Клім на рейках, і над ним
заводу содового дальній дим...

36

Виходить з будки чорнобрива мати
і кличе сина. Як давно, давно...
Та дні прийшли, покликали гармати,
і він пішов... Годин веретено
все крутиться, біжить, і час крилатий
розкручує нитки. Мале вікно
пропало десь, як будка... Це нічого,
бо ми йдемо до Жовтня світового...

37

Бо знаєм ми, на місці одного
нових бійців незлічні стануть лави...
З огню ми вийшли і йдемо в огонь,
щоб розцвіли в віках його заграви,

62

щоб на руїнах «власного», «свого»
встав світ новий акордом величавим.
Хто поведе мільйони нас на бій —
не сивий, ні, він вічно молодий!

. . . . .

1932—1935

ЧЕРВОНОГВАРДІЄЦЬ

Роман

Пролог

Тобі мій спів, моя Вітчизно!
Такою снилась ти мені
в ті роки радісні і грізні,
що відгриміли вдалині.
Той паровоз, і ми на ньому,
в лице — вітри й сталевий шлях...
Мчимо з боїв на мить додому
з піснями й сонцем на устах...
Нас матері тоді стрічали,
(о дим печальної руки!..)
Коня залізного вквітчали
ми у червоній стрічці...
І знов — назад, на бій, де кличе
тонкий і співний кулі свист...
За нами — шахти і Лисиче,
а перед нами — грізний міст...
А за мостом... Гудуть набої...
Вже біля Сватова бої...
Це в вісімнадцятім весною...
О думи огняні мої!
Моя любов і наші руки,
що грізно й ніжно так сплелись,
коли під сурми дальні звуки
навік ми з нею розійшлись.
Набої дерли дзвонно гони,
на сонці блискали штики...

Були за три вже перегони
похмурі Кайзера полки...
Я пам'ятаю перший бій цей,
мою на рейках юну кров,
коли я чєрвоногвардійцем
у лави зоряні пішов...
Атака!.. Відступ... Знов атака!..
Нам смерть гриміла у лице,
і кулемети, як собаки,
гарчали люто над Дінцем...
А ми, з лимонками, обдерті,
ішли упевнено в похід...
Дивились гостро в вічі смерті —
і добивалися побід!
Мов у вогні моя душа вся...
Я ніч в уяві бачу ту,
де міст під зорями хитався —
і я хитався на мосту...
Смуглявий чєрвоногвардієць...
Пливли згадки за роєм рій...
А німець тихо, як індієць,
підліз до мене... Ніж терпкий,
мов із безодні голубої,
постав і грізно наді мною
повіяв блисний... Та в цю мить
збороти я не зміг тривоги
і обернувся!.. Удар і стогін...
І він проколотий лежить
багнетом чєрвоногвардійця,
що зараз пише ці рядки.
Хай не наслідує індійця
над люстром тихої ріки,
там, на мосту, де зорі в вічі
дивились солодко, як ти,
моя любов!.. Його я двічі

смагнув і ледве витяг штик
з груді баварця молодого,
що впав до ніг мені як стій.
У світлі місяця блідого
лежав, як місяць, він блідий...
А ніч, холодна і дзвінка,
тремтить в огнів безмежнім морі...
Свисток мій вартових гука,
вони біжать, тривожні й скорі,
й беруть мерця... Кругом весна.
Спахнула і пройшла тривога...
Не чути кроків вартового,
і знову зорі й тишина.
Пройшла та ніч, і дні, і роки
громами в синю висоту,
і вартового дальні кроки
давно завмерли на мосту...
А небо синє і зелене,
і день за вікнами буя.
Так сядь же, сядь же біля мене,
грозова молодість моя!
І розкажи під грім металу
і перебори ніжні струн,
як ми любили і вмирили
на варті сонячних комун!..
Як ми несли життя грозове
тобі, країно молода,
і обернули роки крові
на роки щастя і труда.

I

Ріка як світ... Вода... І мати
(волосся чорне в сріблі все...)
маля смуглявее несе
в ріку задуману купати.

Усе так дико для маляти,
бо світ ріки то страшно пада,
то підіймається, як жах...
І сміх і люди... Знову, ах,
летить вода то вниз, то вгору,—
й маля кричить... А день прозорий,
неначе птиці у гіллях,
співає... Смугла юна мати
сміється... й відпливає жах...
Воно не може розмовляти,
бо ще не вмів... Та ріка —
Донець могутній і крилатий —
як пісня, що під неба шати
летить, висока і дзвінка...
Маля... Вода... І люди й мати...

II

Завод і станція... На рейки
проміння падає, як рій
гарячих бджіл... Десь поїзд гейка
удалині... А хлоня мій
ходить як слід іще не може.
Батьки ведуть його. Щемить
маленьке серце так тривожно...
«Кукушка» на путях кричить...
Вона повзе, й йому здається,
що це якийсь кошлатий звір,
страшний і чорний... Тенька серце —
у день, як у широкий двір,
у світ незнаний і чудесний
і в той же час такий страшний...
Вчепився ручками малій
у рідні руки... Світ небесний
і світ земний в його очах...
Воно ступає через рейки,

що потім кров'ю запливуть,
і броневик у даль загейка,
щоб до комун пробити путь!..

III

Йому вже рік. Я пам'ятаю
ще й досі рудник Золотий...
Мені солодкий серця бій
про все нагадув... й ридаю
в огні згадок так часто я,
коли про це свій спів складаю,
коли болить душа моя.
І знов тривожно серце б'ється,
лечу в згадок рожеву тьму...
Застрягла кістка з оселедця
у горлі ніжному йому...
Обличчя матері від жаху
бліде і грізно вольове...
Той крик від болю й переляку
в мені і досі ще живе...
Як мати пальця застромила
у рот йому... О зору твердь!..
Хоч і тремтіла, й полотніла,
а з горла сина гостру смерть
нарешті витягла!.. Людина,
любові сповнена ущерть,
достойна з смертю воювати!..
Для всіх святе це слово — мати!

IV

До неба тихо і багряно
стовпи вогню все б'ють та б'ють
із труб цегляних безнастанно,
в вечірню і ранкову муть,
і вдень, і ввечері, і ніччю...

Це — рудник Брянський. Робітничий
посьолок видно праворуч...
Там парк і музика, і... пари,
що мрійно ходять обіруч,
неначе сонні... Дзвін гітари
від ганків лине голубих...
Цілунок й задушевний сміх,
пісні і зір вечірні чари,
далеких свідків днів моїх,
як і на содовім заводі,
на шахті, фронті, в слави час,
і в час падіння, й знов на сході...
Бо був той хлопчик — я, Володя...
Дивлюсь на нього крізь туман,
як він у полі мрійно бродить,
де трав і квітів океан...
Любив він зорить, як заходить
багряне сонце... Як зоря
цвіте і гасне над полями,
шлючи златі прощальні плями
і поцілунок всім квіткам,
а особливо тим, червоним,
що зір у них блаженно тоне...
Любив бродить у полі сам
і слухать коників і птиць
смуглявий хлопчик... Од любові
йому кортіло впасти ниць
і слухать шум трави шовковий
в могутнім захваті... Синіло
й співало все... І слухав віп...
Вставала в нім солодка міць,
якісь чудні незнані сили...
І стріли сонячні летіли
од золотих його зіниць...
Коли ж навколо все темніло,

додому йшов він... Тишина
його крилами обгортала...
У дзвоні серця і метала
він мрійно йшов, і йшла весна...
І літо йшло... Він над водою
любив сидіти в роки ці
і кидать тонкою рукою
у тиху воду камінці...
Зоря, цвіти, і гай, і поле...
Над ставом верби золоті.
Каміння булькало, і кола
пливли од нього по воді
все ширше й ширше, й пропадали,
як в час розлуки ніжний крок,
коли кружляє лист опалий...
І знов, як дзеркало, ставок.
В задумі поруч смугла мати.
Які світи в очах її?..
Червона квітка волохата
до сонця тягнеться. Рої
метеликів летять на квіти,
щоб далі й далі знов летіти,
і бджіл гуде незримий дзвін
в гарячу синь... Питає син:
«Куди, мамунь, зникають кола
і камінці?» В огні блакить.
А ніжна мати все мовчить.
І тихо, тихо так навколо...
Як часто палець в шумі трав
собі порізував манюній,
але не плакав, лиш питав:
«Чому це бог, моя мамуню,
нас так неміцно збудував?»
Печальна мати й тут мовчала
(у сина очі так горять...).

Вона б Володі все сказала,
але й сама тоді не знала,
якої відповіді дать.
О, рудник той і шахти дзенькіт,
де вугіль блиска, як алмаз,
де був закоханий маленький
у подруг матері не раз.
І особливо в ту, Ірину,
в очах якої сум озер...
Сидів у неї на колінах
не раз маленький кавалер.
І снів про неї... А надворі
то сонце в грі, то грають зорі
так дальньо в оксамитній тьмі,
і дерева шумлять німі,
акації і осокові...
З роботи батько блідолиций
щодня приходив на обід.
Він в шахту лазив, в лунах криці.
туди, де сонце тільки сниться,
тому він, може, так і зблід.
Я пам'ятаю дальні ночі
й пісні про табори циган,
про бір, де кров із віт клекоче,
де б'ється Чуркін-отаман...
І це: високі ті кімнати,
де ми жили, і сні про них,
коли пішли в нужду прокляту
ми, наче в тьму, під вітру сміх...

v

Ті дні — як сні, де даль і квіти,
де час — немов пахучі віти,
весни моєї дальній час.

Ми виїхали на Кавказ.

Баку. Шумить Каспійське море,
неначе вгору кораблі
по ньому лізуть (наче вчора...)
й вітрила тонуть в синій млі,
немов метелики далекі...
Він біля якоря стояв.
Кругом татари, тюрки, греки.
Звичайно, він тоді не знав,
що так їх звуть. Та це нічого.
Він біля якоря стояв,
зіпершись ручкою на нього.
Були цікавість і тривога
в його очах, де моря спів...
А батько тонко так свистів
про гори-хвилі й козаків,
про України клятву долю,
про дзвін кайданів і клинків
про сльози бранців-козаків,
благання їх до всіх братів,
щоб визволять пливли братів
з лабет турецької неволі...
Далекий батько... Море... Спів...
Далекий? Ні, ти так близький,
ти поруч, ти в мені, татуню,
пройшов крізь роки громолунні
й зі мною йдеш у років рій
і шлеш привіт із тьми Комуни
у голубому морі блуз...
Він був з походження француз,
і мав козацькі довгі вуса,
і очі добрі та ясні.
На тебе я тепер молюся,
як і молився в дальні дні.

Немов у сажі вся блакить.
Я думав, як це він не може
у морі вулиць заблудить.
Вони заплутані й вузьенькі,
а мій замислений батенько
неначе вдома крокував
і про дорогу не питав.
Як важко згадувать про все це,
коли тебе уже нема.
Коли твоє замовкло серце
й замість очей лиш ями, тьма...
Кавказ. Я згадую про тебе:
і моря гул, і Арарат,
твоє в орлах і хмарах небо,
Кавказе, мій смуглявий брат!
Твоїх синів орлині зори,
і руки їх, і їх любов...
Твої сади, аули й гори
невже я не побачу знов?
В тобі мої звучали кроки,
я теж смуглявий, брате мій!
Хоч і було мені шість років,—
а ти в уяві як живий...
Люблю любов до Батьківщини
твоїх синів, твоїх дочок,
як і любов до України...
Тут прозвучав мій перший крок
у дзвоні сонця і металу,
в ті дні, коли я в грози йшов;
тут перша пісня пролунала
і перша розцвіла любов.

VI

Містечко Кульпи. Дядько мій
стоїть з черкесами на ганку.

Над ними промінь золотий
неначе виграє тальянку
на вітів клавішах. Пригож
мій дядько, Радя Локотш.
У нього зір — як зорі в морі
й руда, як сонце, борода...
Спливає мова, як вода...
Він не по-нашому говорить
із загорянами... Весни
зелено віють теплі крила,
з багряних гір тоненький дим
пливе... Щось тисне тоскно груди, —
то дим із ям... який це жах!..
Бо в ямах тих підіють люди
з таким же сонцем у серцях,
як і в маленького Володі...
Нагору, в синь, що мов колодій,
горянин ось на ішаку
індично їде без тривоги,
чоло здійнявши в синь тонку,
і по землі волочить ноги,
пихатий, чорний і гладкий...
А ішачок такий малий,
що крикнуть хочеться: «Та годі!
Дядюля, злізь, а то уб'ю!»
І тоскно, тоскно так Володі...
Повз вікна часто, часто йшли
верблюди з довгими ногами.
Вони задумані були
і все хитали головами,
немов вітаючись із ним,
з моїм Володею сумним.
На стінах килими; й килим
у зброї весь: ножі, кинджали,
шаблі й пістолі... Дальній дим

крізь шибки в'ється наді мною
у теплім шумі яворів.
Був дядько добрий, все яснів
в усмішці він, коли рукою
мене до себе пригортав.
Він якось матері казав
(а край кругом глухий і дикий,
і лине в вікна тужний спів...):
«З Володі вийде щось велике...»
Я йти аулом ще не смів,
і раз мене по нім повів
черкесик тихий і хороший.
Мене черкесик полюбив,
бо був, як я, такпй тривожний...
В його очах і сум, і гнів,
і грізні заграви одчаю...
Черкесик любий!.. Скільки днів
пройшло з тих пір... Я так горів!..
Але крізь роки й вітру спів
я у вогні і сліз і слів
тебе ще й досі пам'ятаю,
як і ті дні журби й одчаю...
І думав я: «Чому це так,
що на хатах нема соломи,
де спочивають од втоми,
нужди одгонюючи жах
хоч уві сні, жінки та діти,
як восени печальні віти?..
Чомусь їм голови усім,—
мені здавалось це страшним,—
були... о боле мій, о жах,—
замотані у рушниках...»
І думав я під журний спів:
«Хто це їм голови пробив?..
Я пам'ятаю час прощання,

хотів мене на виховання
узяти дядя, та мамунь
на це свою зламала згоду.
Яка краса!.. Цвіти, іюнь,
уся немов співа природа,
як на Україні біля клунь,
де явори стрункі на вроду,
де вітер радо так шумить...
І серце рветься у блакить,
як синя птиця мрія лине,
щоб полетіть на Україну...
Хоч і маленьке, та болить
воно, сердечко... Сонце... Сні...
Там, за горами, що як мідь,
є рудник Брянський... Серце ойка,
і лине спів, як даль весни:
«Тот доктор Лойка — он все знаєт,
от всех болезней излечит...»
Землі там груди рве без краю
десь під землею динаміт...
Ох, доктор, доктор!.. Серце тисне
любов до тебе. Вічний труд,
до правди рух... Немарно пісню
про тебе склав робочий люд.
До тебе йшли малі й великі,
старенькі й літні трударі
погрітись у твоїй зорі,
набратись сил, щоб морок дикий
з життя не видер їх раніш.
Ти навіть тим, кому знемога
була іти, хто смерті ніж
уже вчував в своєму серці,
допомагав у грізний час
і переможцем раз у раз
виходив у страшному герці.

Тому й про тебе пісня лине,
в якій любов і шана мас...
І в зорі тихому дитини
злились Донеччина й Кавказ...

VII

Він пам'ятає шаблю гостру,
а може, щерблену й тупу,
блискучу й довгу, наче постріл
у ночі тьмі... Вони в степу
день цілий їхали, і гори
були так близько біля них
(їх наближала даль прозора).
До гір червоно-синіх тих
вони доїхали не скоро...
Немов шумлять за валом вал
тривожні хвилі, рій за роєм,
пустинним і глухим прибоєм,—
шумів так холодно юрбою
високий і чужий вокзал.
Було так дико і жагуче,
усі мов рідні, мов чужі.
Нема там хліба, а — коржі,
намотані, немов онучі,
що звуться чурек. Як моржі,
сидять у чорному фігури,
нема ні носа, ні очей,
і все хитаються, мов з жури,
не помічаючи людей...
Хоч не пускала його ненька,—
у різнобарвнім шумі мов,
в якійсь цікавості маленький
до тих сумних фігур пішов...
Нехай його і татко кличе,

і жах встас в душі, як мур,—
тривожним пальчиком в обличчя
він все ж торкнув одну з фігур...
Торкнув?! «О боже рідний, милий,
рятуй мене й маленьких всіх!»
Фігура щось замурмотіла,
і хлопчик став неначе сніг...
З усіх своїх маленьких ніг
побіг з шаблюкою, манюній,
і притулився до татуня,
до рук суворих і міцних.
«Чого злякався ти, козаچه? —
всміхнувся татусь.— Не можна так...
Дивись, яка шаблюка в тебе...
Лякатись воякам не треба...»
В холодні вікна — сходу мак,
високі вікна — мов жоржини,
коли в алеях вітер лине
й танцює, мов стрункий юнак
з тонким закоханим обличчям,
примарний паж середньовіччя...

VIII

Малюй, перо, мою весну!
Похмуро й чорно Арарату
летіли мури в вишину...
Ввійшов горянин волохатий
і хлопчик з ним... «Якші, якші»,—
сказав Володі він. Усмішка
його була знайома трішки...
І стали рідними чужі...
У батька й сина чорні груди,
відкриті сонцю і вітрам...
А море вило, й вили люди

сумних пісень... Так дико там...
Десь за горами Україна,
його кохана сторона.
Ридає мати край вікна...
А поїзд лине, лине, лине...
Нарешті — сон і тишина...
Володі сняться мавпи, змії,
встає з глибин жага терпка,
але вода чомусь гірка...
Це азіатська малярія.
Питає хлопчик: «Що? Яман?..»
Вкриває в тепле щось Володю,
і в шумі золотих мелодій
на очі наплива туман...
Ні, не забудь ту ніч Володі.

ІХ

Донець... Куцаються усі
у срібних бризках, як в росі,
між верб, у сонці вітер віє...
В воді і сміх, і плеск, і шум...
А я одягнений сиджу.
Мені не можна — малярія, —
щоб не пройти життя межу.
Та закипіла лють шалена.
«Чому їм можна, а для мене
це заборонено?..» Мов кров,
в обличчя вітру рев зелений
смагнув, коли, мов навіжений,
стрибнув я в воду стрімголов...
Вода! Ти нам неначе мати...
Вода — живого джерело,
як і моє ясне село,
куди прийшов я, щоб співати,

і мій завод, і рейок дзвін,
що мчать за сонцем навздогін...
Вода! Ти нам неначе мати.
Шумлять над берегом сади,
на тебе моляться, Марія!..
Коли ж я випірнув з води,
в лице так свіжо вітер віяв...
А малярія, малярія,
така химерна й навісна,
в Дінці й тепер шукає дна.

Х

Гула в Маньчжурії війна,
«ура» й «банзай» гриміли грізно.
Сплелись два велетні залізно,
кров клекотіла їм з-під ніг...
Та східний велет переміг...
Володя в Харкові... Прибої
гарячих юрб... Знамен квітки...
Хотілось так віками йти
услід, куди пливають рікою
робітники, робітники...
Як пил — жандарм і поліцмейстер.
Володя добре слів не знав,
«клич мести» в пісні — він «клицмейстер»
в ті дні на Петінці співав.

ХІ

Мій дід був серб. Його руки
я й досі бачу жили сині,
обличчя риси, мов орлині...
Він був тривожний і швидкий,
любив горілку і книжки...

Тепер він спить у домовині.
Дідусь, це ти мені тоді
про Гарібальді й Віолету
розповідав. Слова прості
пливли. Неначе у поета,
палав твій зір... Ти весь сів,
з маленького ставав великим
і рій картин натхненним криком
в моїй уяві викликав...
Любив ти випити, старенький,
і в Третій Роті старцював
у загорян. Це знала ненька,
і татко мій, і я це знав.
В мороз і спеки злий вогонь
ходив під вікнами дід милий.
Забуть не можу я цього
і не забуду до могили.
Він жив задурно у волошки,
(безумний син, її гармошка...)
Я дяді Кості написав
листівку, повну мук і злості,
і він для діда посилав
по п'ять карбованців на місяць.
Дідусь!.. Кому в могилі ти
казки розказуєш натхненні?..
Їх, може, слухають хрести,
акації, і вишні, й клени?..

XII

Бабуся Ольга. Ти до дна
в мені горюєш. Напів'єврейка,
була ти ніжна і сумна,
як дальній голос соловейка,
як Україна — сторона.

Тебе просив я в ночі темні
оповідать мені казки
про феї і про бої надземні,
коли, як блискавки, клинки
в руках богатирів сяяли,
крилаті коні їх іржали,
і з вишини у світлі зір
на землю падав богатир...
Над ним холодні хмари мчали
і в грому реготі — огонь...
Та кінь підхоплював його
між ноги шиєю своєю
вже перед близькою землею,
що майоріла в тьмі важкій,
і знову мчав на смертний бій.
Тоді казки були у моді,
як і тепер, як і навік,
аж поки буде чоловік.
Той богатир був я, Володя,
стрункий і гожий, як весна,
а кінь — то фея чарівна.
Звичайно, феї в нас не в моді,
але байдуже це Володі,—
для нього фея — це вона,
це та з коромислом дівчина,
що часто ходить повз вікна...
До неї зір Володі лине,
для нього фея — це вона!
О чорні кучері кохані!
Вони належали Мар'яні,
що так любила дядю Костю.
Давно його зогнили кості,
пішли у землю, як і кров,
як очі ті, що ласки знали
там, де вітри, де верби й гать,

як пальці ті, що добре грали,
яким ніколи вже не грать,
не гладить милих пліч овали...
Твій спів про п'яного купця
і про kota його й дружину
немов тепер, мов зараз лине,
хоч не розкрити губ мерця,
що слів уже не вимовляють,—
вони німі, товариші...
А пісня квітне і лунає
в моїй задуманій душі.
Неначе дим — купець пихатий,
у нього шуба хутряна,
і п'яний крик: «Раздень, жена!»
гримить і б'є у стіни хати.
А жінка ж тут... Бліда, сумна
і юна... (Він гладкий і лисий...)
Знімає з нього шубу з лиса
тремтливо й злякано вона.
Кімната тупоту чобіт,
як бою повна в час атаки...
Гримить купець, і навіть кіт
кудись утік од переляку...

ХІІІ

Туди, за дальні небокраї,
де заводський знайомий мур...
Хай спів летить і небо крає.
Я батька родичів згадаю
в цей час, чужий для сліз і жур.
Мій предок був Густав Сосюр,
що йшов до нас крізь сніжні далі
і на Москву під скрегіт сталі
й наполеонівських побід

зробив безславний той похід.
Він бранцем був. За щось його,—
мені бабуся не казала,—
француза дальнього мого
у Новоросію заслали,
хоч марив рідним він селом,
згубивши лік ночам одчаю...
Він не вернувся до свого краю,
скінчивши вік свій гірником.
Густав! Крізь роки й хуртовини
тебе в копальні бачу я;
там, десть у Франції, сім'я
чи, мо, зажурена дівчина,
далека Мері, Марусина
твоя, а може й не твоя...
Та роки йдуть і дні, як хуга...
Пливуть у мряці промінці,
а ти довбавш чорний вугіль,
і кайло блискає в руці,
як під Москвою блискав штик
або клинок... Ти вмер, Густаве,
коли ти снів про рідні трави
і про пахучі крила вій.
Похоронив тебе забій
у грізнім гуркоті обвалу...
Ти вмер, Густав. Тебе не стало.
Така судьба твоя сумна,
як і твоя шахтарська блуза
в кривавих плямах... Тишина...
І довго пам'ять про француза
носила дівчина одна.
Вона в сльозах ночей не спала,
аж поки тонко закричало:
«У-а, у-а!..» у млі важкій...
То був далекий предок мій,

в крові народжений в забої,
шаhtarки син і син ізгоя.
Пішли від Франції всі ми,
мій дід був добрий між людьми,
ще з юні у гірничій школі
учився він, де татко мій...
Хай тоне зір у ріднім колі,
в родині сонячній моїй.
Хоч багатьох нема навколо.
Мій дід скінчив гірничу школу,
а батько — ні. Бо водку пив
і покорялись не любив
«дипломним дурням», як він звав
пацуг у золотих мундирах,
він їх ненавидів без міри
і вірші проти них складав.
Я бачу діда. В кабінеті
він пише щось. Спокійний вид,
у нього думи в струнним леті —
мій дід від роду теж піт,—
робив добро, як завжди, тихо,
ніде про себе не кричав,
він не любив пуского крику...
Я діда часто годував
з виделки... Діду мій, дідусю,
дударик мій!.. Я твій онук.
Я й досі чую рідних рук
ласкавий дотик. Не вернуся
до днів далеких я ніяк.
Ну й що ж? Не тра. Нехай і так.
Ми ще зустрінемося, дідусю!
Ти говорив: «Годуй, дитино,
свого дідуся. Бо від сина
мені не з'їсти вже й шматка.
Нехай маленька ця рука

росте, зроста, щоб годувати мене. Рости під неба шати, щоб батьку соромно було. Й не забувай своє село». А батько тут же скорбно слухав, йому лиш червоніли вуха і щоки блідли. Тату мій... Мій добрий дід був трохи злий на тебе, ну, а ти на нього. Та він любив тебе, їй-богу, як ти його. Мені суддею не треба, рідні, будь для вас... Був винний той проклятий час, і трохи винні ви обоє. Пливуть згадки, цвітуть любов'ю... Дідусь по слабкості здоров'я не міг у шахті працювать, бо в шахті душно й жили кров'ю мов надимає тьми печать. Там зір лиш спитьсся, зір огнистий, що розливає промені у недосяжній вишині... І став мій дід канцеляристом.

XIV

Володя знов у Третій Роті, там, де він жив колись давно. Дзвенить залізо на заводі, і віти хиляться в вікно. Дідусь помер. Нема левади, де квітнуть річки береги. І продала з подвір'ям хату його бабуся за борги. Бабуся в Званівці. Казьонка.

В казюнкі тютья за вікном...
Там глушина й піски кругом,
і в проводах ридає тонко
осінній вітер за селом...
Старіє тютья. Все сльозами
твій зір задуманий сія.
Над голубими ярликами
минула молодість твоя...
Над ярликами, що за ними
прозорий яд під сургучем
або горілка... В небі дими
пливуть, як ці печальві рими
з твоім заплаканим лщем...
Далеко Званівка. Над нею
синіє небо й липе час,
де на капікули не раз
ходив малим, о мій Донбас,
там до бабусі я свої.
Синіє степ, і клонить в сон
ипеницю вітер. Даль безкрая.
І в небі з піснею кружляє
у морі злота жайворон.
Володя спочивать не хоче,
все йде та йде. Яка краса!
Розкрив на світ він карі очі
і слуха землю й небеса
маленьким серцем... Ножепята
в густім пилу. Кругом пече,
а особливо в босі п'яти...
Й од спраги, ніби гороб'я те,
схилив голівку на плече
мій мандрівник. Там, за горами,
бабуся жде його і перст
зняла угору... Тридцять верст
іти маленькому полями,

аж поки стукне в рідну браму,
де білі кролики й когут.
Слова: «Бабусенько, я — тут!»
Вона ж підніме скорбні руки,
заплаче й поведе онука
кваском і фаршем годувать
і буде довго розмовлять
над сонним хлопчиком про бога...
Опухлі ручки від дороги
складе Володі на груді.
Спи, мій малий, моє убоге,
тебе страшні ще ждуть дороги
й багато горя впереді...
Спи, мій малий! Хай сни прозорі
пливуть і радують тебе...
В твоє вікно далекі зорі
в далеких дивляться небес,
і кіт старий казки муркоче,
усе мур-мур, мур-мур, мур-мур...
Туманить сон печальні очі
нащадка тихого Сосюр,
що вів на бій колись безсонно
стальні полки Наполеона
й розбивсь об гнівний сталі мур...
Хтось ліжко дивно так гойдас,
і він пливе, і він летить...
Немає стін, кругом блакить,
квітки й метелики без краю,
музика й день... Володя спить.
А вранці — кролики. Червоні
у них зіниці. Їх діток
бере Володя у долоні,
а серце їхнє: ток-ток-ток,
так швидко й злякано... Туркочуть
над головою голуби,

пливе хмарин пухнаве клоччя,
в обличчя — церква і степи,
де квітли зустрічі колишні...
Село в садах. Володя з вишні
дивився часто за паркан,
туди, де синяви туман
зливався з полем і горами.
Над голубими вітряками
плив журавлиний караван,
неначе клпкав у дорогу...
І люди йшли молитись богу
на теплий дзвін... Дріма земля
і все навколо й пад землею...
Неділя. В день цей заставля
його читать Четв'ї-Мінеї
бабуся, й хлопчик їх чита.
А в поле кличе висота,
і синь гаїв, і птиць призови...
Володя думає: «Щасливий,
хто в полі там, де воля, гей,
і не чита Четв'ї-Міней.
Бабуся поруч. Окуляри...
За ними — добрий, добрий зір...
Онука слуха... Дзвін гітари
крізь вікна лине... В сонці двір.
І чуть пісень сумні прибої
десь за Бахмуткою-рікою...
Я ніби чую їх тепер
і тихий шепіт «отченаша»...
Повніє неба синя чаша
над даллю мрійною озер...
І тана дім, той дім, залізом
покритий він. І тьоті плач...
Холодний захід, мов кумач,
і плач бабусі... мов росюю

зійшли до неба сльози ті,
коли Володя йшов до бою...
Але в той день в огні, в руді
іще за дальніми горами,
далеко ще до того дня...
Роса на вишнях, сонця плями,
і в них, немов кривавий, я
іду додому... На дорогу
мені в пакунок пиріжків
бабуся вклала. Я на спів
ранкових птиць іду, маленький,
бо в Третій Роті татко й ненька,
куди така далека путь,
синочка виглядають, ждуть.
Я йду та йду. Ріка ліворуч,
ось Радивонівка село.
Синіє неба тепле тло
й день наливається, як овоч.
Я йду та йду. Було як бред
моє життя, як довгі ночі...
Я йду, і ніби хтось шепоче:
«Вперед, маленький мій, вперед!..»

XV

Дитинство. Школа. Як багато
і вражень, споминів, і снів.
В тій хворостянці, де я жив,
для мене час летів крилато
під плач і спів моїх братів
там, де могила і майдан,
і стежка на Дінець вузенька...
Ось Арифей і Гавриленко
встають крізь споминів туман...
І їх сини, з якими ріс я,

з якими бився і любив,
і в школі та дівчина Ліза,
якою марив я і снів...
Та все пройшло, лиш не проходить
те, що повинно не пройти.
І на селі і на заводі мені судилося рости
під вітру свист, гармоні звуки...
Село й завод. Взяла за руку,
мене маленького взяла
моя матуся чорноброва
і на бондарку повела
до Пантелея Плигунова.
Він бригадиром був тоді.
Зустрів мене привітним словом,
на щоки глянувши бліді,
сказав: «Працюй»,— крізь гомін тонкий
і заовтарювать бочонки
мене поставив. На губах
йому і хлопцям грав я часто
пісень і маршів, смуглий птах.
Щодня за це на різні сласті
він додавав мені п'ятак
до грошей тих, що за роботу
мені платив. Зростав я так
у димнім гомоні заводу.
На Пантелея Плигунова
я крізь подяку зводив зір
в огні дитячої любові.
Він був для нас не кат, не звір,
не лаяв і не бив у кров,
Панько далекий, Плигунов.
Панько! Про ті журливі роки,
як і про «вічний» твій двигун,
хіба забути, кароокий
і сміхотливий балакун!

Квітки мої. Микола й Зоя,
Олег і Оля... Рідних вас,
що розцвіли в той дальній час
на смітнику разом зі мною,
я кличу в пісні, щоб живі,
бо з однієї ми крові,
пройшли ви, любі, в світлі ранку,
як це було в тумані літ,
коли дивились ми на світ
з вузьких віконець хворостянки,
морозом днів прибитий цвіт.
Летить рій образів крилатий,
і в них село, моє село,
і школа та, й маленька хата,
в якій нас десять душ жило...
Пивна ліворуч. А з пивної —
і звуки танків, і пісні,
й гармоні сльози голосні
в огні зорі вечорової...
Печальні, ніжні і сумні
або веселі линуть співи...
Їх мати слухає журлива
і їм підспівує. З вікна
не майоріла далина,
й було нам видно небагато:
завод, могилу і майдан,—
усе вкривав, немов туман,
задушний дим, і волохато
над нами плів у вишині...
Минали дні, пливли сумні,
й зростали ми у сумі тому.
В вінку волосся золотому
зростала Зоя. Даль моя,

наблизь ті дні, благаю я!
Ось дороге обличчя Зої.
Немов живе, переді мною,
в очах її могили мла...
Вона шахтаркою була.
Од воротка у неї руки
були порепані й важкі.
Вона зазнала хуги муки,
і спеки жар, і дні терпкі
любові першої... Лисиче...
А в ньому він, і ти у нім,
хто юнь твою навік скалічив
і обернув любов на дим.
Його ти довго пам'ятала
і часто плакала вночі,
здригались пліч твоїх овали.
«Мовчи, любов моя, мовчи»,—
ти часто сумно так співала,
життя і юність кленучи...
У дні пожежі світової,
коли в крові конала мла,
ти санітарною сестрою
в Червону Армію пішла.
Мій брат Олег, над всіх коханий,
був хлопчик тихий і сумний,
як Зоя, образ чий не тале
в душі розхристаній моїй.
Я часто з ним ходив у поле,
як був ще меншим він. О сум,
колосья сум!.. Безкрай навколо...
Я брата на плечах несучу.
Усе навіює відраду:
і вітряки, й сади густі.
Десь Черногорівка позаду,
село, де ми жили тоді,

де жайворон співає дзвінко
над перехрестями доріг,
де вперше Купера сторінки
мій зір закоханий пробіг...
Там, у саду, під птичий цвенькіт,
і листя шум, і шерех трав
я сад поміщика маленьким
у день за гривеник копав.
З дерев обрізував там віти,
на вітах гусінь, в небі синь...
Я з рук зриваю павутинь,
а навкруги гаряче літо,
і горобці: цвірінь-цвірінь...
А навкруги у мрійві хати,
лани, шовковиці і шлях,
сади вишневі і дівчата
в пилу на панських буряках...
Донецькі мандри, дні турботи
серед садів, серед руди...
А все ж із мандрів в Третю Роту
ми поверталися завжди...

XVII

Сосюра Яків! Ти в ті дні
зробив мене телефоністом
в дванадцять років. Треба їсти,
а значить,— і робить мені.
Ні, не забудь цього до гроба,
коли побив мене йолоп
за те, що в мене повний лоб,
а в нього порожньо у лобі,
що абонентів список я
лиш прочитав — і знав до точки,
а він не міг його ніяк

за місяць вивчити, що очі
у мене карі і сумні,
а в нього сірі і веселі,
за те, що жив він у оселі,
а я — в землянці... На огні
заводу, в ночі тумані
я часто йшов з оклунком білим,
і все здавалося мені,
що за спиною в мене крила...
Хіба ж я міг тоді це знать,
що десь є інженер Стабровський?
Я знав липи номер. Працювать
таким, як я, було так ховзко.
Все «Что угодно?» голосок
кричав мій тонко в чорну трубку,
аж поки залуна гудок.
Ідеш додому. Біля грубки
любив я «сищиків» читать,
Емара, Ріда і Сальгарі,
в уяві в темінь ночі мчать
і поринать у Ніагарі.
Але в житті того в ті дні
не зустрічалось мені.
Що інженера не з'єднав
з ким треба я,— мене звільнили.
Побий мене ворожа сила,
як інженера не шукав
у списку я,— в огні химер
пропав той клятий інженер,
усе життя моє пропало!..
А в трубці лаялось, кричало...
Хіба ж я знав, що інженер
Стабровський був?.. Якщо не вмер
цей незнайомий, хай він знає,
що дуже вдячний я йому,

бо трубка вуха не терзає,
що не іду я в ночі тьму,
а йду я в день, у день огнистий,
під голубий Вітчизни спів.
Так я невдало покінчив
з кар'єрою телефоніста.

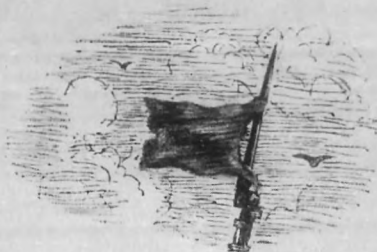
XVIII

Був батько й писарем, і діти
учив по селах. Шахтарем
на рудні був, зазнав на світі
багато фахів. Ми ростем
у голім полі гаоляном...
Чого мій татко не робив!
Писав «прошення» селянам
за могорич... Він все умів.
«Чому не йдеш до церкви, тату? —
питав його я. — Там же бог,
святі та ангели крилаті,
скрізь золотий його чертог».
«Я вірю тільки у природу,
що грає в безлічі зірок...
Попи ж — дурисвіти народу,
і ти не слухай їх, синок».
Так говорив мій довговусий,
в сорочці й чоботях, татусь.
А я до нього все горнусь
під гав сусідського Трезорки,
що рветься з кішкою на бій...
В тобі все рідне, тату мій,
і пальці, жовті од махорки,
і зір замислений, сумний...
Я йду до школи. Вітер, клени...
Гуляв осінь по садах,

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

ЧЕРВОНОГВАРДІЄЦЬ

ПОЕМА

*Державне Літературне Видавництво
Київ — 1940*

Обкладинка поеми «Червоногвардієць». 1940 р.

Володимир Сосюра, Олександр Безименський, Максим Рильський,
Михайло Стельмах, Степан Крижанівський на відбудові Києва. 1944 р.

і серце стукає шалено,
бо в школі та, за кого в снах
літав на бій я за моря...
А вдень, як снів розвіє клоччя,
уроків вчити я не хочу,
бо все горять блакитні очі
переді мною, як зоря...
Я стрічі жду... Немов на свято,
до школи йду, не йду — лечу...
Сказать їй хочу так багато,
а як зустрінуся — мовчу...
Зайду до класу — шум і крики...
Вона всміхнеться, як весна...
У мене ж драні черевики,
а в серці — сум і тишина.
У вікна сонце заглядає,
я йду... Й так соромно мені,
що в мене пояса немає
й штани полатані, брудні...
Що заробляв я ціле літо
одні нещасні копійки.
Вона ж — одягнена і сита,
і в неї — з маком пиріжки...
Вона нужди в житті не знала,
жила, мов квітка у росі.
Б'є сторож нас, щоб відчищали
ми черевики од грязі.
За це лишають «без обіду».
Таких, як я, немало нас.
Вона ж проходить гордовито
у грязних ботах через клас.
У неї татко попечитель
цієї школи. Боле, цить!
Василь Мефодійович, вчитель,—
і той на неї не кричить.

Тому й душа моя — як осінь...
А все ж дивлюсь не надивлюсь
на золоте її волосся,
якому часто в сні молюсь.
Звучать її далекі кроки
в мені ще й досі... О Донбас!
Хто не любив в п'ятнадцять років,
не помилявся хто із нас!
Давно тих днів зів'яли квіти.
Ми не зустрінемося знов.
Яке це щастя так любити
і не сказати про любов!
Нести згадки крізь час крилатий,
крізь гул розгойданий пожеж —
і в тридцять років лиш узнати,
що і тебе любили теж.

ХІХ

Знов сниться Брянський... Довгі рейки
біжать дугою в далечинь...
І друг мій Коля Канарейкін —
немов моя смуглява тінь.
І хлопчик Шмідта: «Гутен морген!»
«А? Комен зі! А? Гутен нахт!»
А він між нами — піби птах.
І Коля, братик мій, і Йорген
з одвічним сумом у очах...
І рудник Юзівка. У ньому
умер мій братик, Коля вмер...
Могила де його тепер
і білий хрест, як біль знайомий?
Десь над фіалками озер...
Французький... Чутине... Лисиче...
І Павлівка та Лозова...

Мене ще й досі владно кличе
моїх степів свята трава,
така і рідна і пахуча,
і над Дінцем багрянні кручі,
де гнуться з вітром дерева,
де поцілунок взяв жагучий
я вперше в світі... Серце тане...
Ти помилилася тоді,
Тетяно, ластівко Тетяно!..
Ось батько — вчитель мандрівний,
ось писар він у Сьомій Роті,
де дочку диякона любив
я дико так в тринадцять років...
Її коса, її рука
і ніжних лиць ясні овали...
Вона, тоненька і струнка,
так про любов мою й не знала.
Було це в хорі. Жив тоді
чомусь я в регента зимою.
О дальні дні мої бліді,
повиті сумом і нуждою!
Я в Третю Роту пішки йшов,
я йшов від регента помалу,
покинув мрії і любов
дочки дяка й картоплю з салом
що тільки нею годував
мене блідий високий регент.
Нащо мене собі він взяв,
не знаю й досі... Вітер... Цемент...
Донецький содовий завод.
І жарко й душно... Я от-от
впаду... В очах пливе туман...
Зір кволо стежить диму льот,
і люто лається Фірсан.
Ми бетонуємо поверхи,

в серцях готуючи грозу.
Тоді ми всі були внизу
й кати на нас сиділи верхи.
Ми розбивали руки в кров,
не в силах ще зрубати жала,
що нас кололо знов і знов,
а нашим соком жирували
і Михайленко й Щербаков.

XX

Фірсане! Хай ми постаріли,
та не забути ночі ті,
як до волошок ми ходили
на вечорниці, за путі.
Ні, не забуду я про друга,
про голос той, що часто чув.
Співав я першим, а ти другим,
та ти в любові першим був.
Співали ми про дні-деньочки,
про дощ і осені туман,
про сльози ті, що лив молодчик
та на свій бархатний кафтан.
Улян Науменко, з тобою
ми на гармоні знали труд,
і зорі щастя над рікою,
і боротьбу за бідний люд.
Ти пам'ятаєш, як косили
ми в полі жито, як порвав
я косу, бо косив невміло,
а ти не сердився й навчав.
Ти — брат мій, в третіх, рідний, добрий,
я дружбу не забув твою,
як од кислиць нам терпли губи
за голубим Дінцем в гаю,

як ми гуляли часто в полі
й опеньки рвали у бору.
Я був закоханий у Полю,
твою чорнявую сестру.
Сашко далекий, Гавриленко,
встає крізь років злий туман...
Його за милиці, маленьким,
я продражнив «Аероплан».
Йому невмілою рукою,
щоб люд навколо добре знав,
я вивіску, що для пивної,
за три рублі намалював.
І за конфети, і за сливи,
і за дешеві цигарки
я до волошок чорнобривих
писав для нього записки.
Ілько й Терешко Арифей,
дитинства друзі й вороги,
й книжки, де рицарі та феї
і Онтаріо береги...
Пригоди в нетрях, могікани,
волоські кури і сміття.
Перепліталися туманно
в мені фантазія й життя.
І мрії ті про юнгів школу,
де хвилі моря вдалині,
куди Мойсеєнко Микола
поїхав вчитись, а я — ні.
Встають у поросі дороги,
де кокс, і криця, і чавун,
богатирі села могого
Серьога Дюжка і Кричун.
Ті димні дні встають, як осінь,
у вечорів холодній млі.
Кричун умер, а Дюжка й досі

живе героєм у селі.
Мене просили написати,
коли вернувся з фронту я,
про вас, сім'я моя крилата,
брати, народжені в боях!
Я обіцяв вам, о братове,
під рідний гомін, дружний сміх,
що прийде час обов'язково —
й я напишу про вас усіх.
Хай голос мій, як сурми бою,
скликає вас на мрії плях.
Ви стоїте переді мною
з огнем чекання у очах...
І диму й квітів лине пах.
Аж ось іде Євсєєв Павка,
летить авто, хитливо й плавко,
в пилу лишає довгий слід.
А Павка з люті аж поблід
і вслід йому крізь зуби чвирка.
Його зійшла, як треба, зірка
життя; туман її не зжер.
Він знає щастя і утому,
спочинку час без мук химер;
і у радгоспі зерновому
він десь директором тепер.
Коли ревли кругом гармати,
ішов він сміло на багнет,
але не треба забігати,
як робить дехто, наперед.
Щоб розвивалась струнко тема,
і розвивалась, і цвіла,
щоб хаотичною поема,
моя поема не була.

В саду і вітер, і тополі,
і грає в цурки діввора.
А в нас, у ремісницькій школі,
станків і рук весела гра.
Біля тисків і я, юнак,
чужий ваганням і одчаю,
зубилом плитку оббиваю;
зі мною рашпіль, і наждак,
і дум розпалені рої...
При чім же руки тут мої,
що я не раз, не два, не тричі
замість зубила б'ю на кров,
що бризка з пальців знов і знов
мені на ковнір і обличчя?!
Прилипла до спини сорочка,
мішається з залізом кров.
Віват, секрета я знайшов!
Дивитись треба не в ту точку,
що молотком ти б'єш щосили,
а на дзвінкий кінець зубила
й на той кінець, що держиш, теж —
тоді ти пальці вбережеш
і досягнеш мети своєї
в залізнім поросі-інеї.
Це — перший крок. Забудь усе
й лети, куди життя несе
в огні труда, ритмічно й плавко,
як у дротах енерготок.
Дитинства друг, Євсєєв Павка,
токарний вже збира станок
і крізь виття ремнів шалене
уваги не зверта на мене.
Забагатів... Нехай і так:

він — старшокласник, я — новак.
У нього сад, корова й хата,
там жде його щаслива мати,
поважний батько-робітник
і поросят веселий крик...
А в нас — ні саду, ні корови,
лиш плаче мати чорноброва;
не солодко живеться їй
в хатині бідній і чужій.
Робота йде. Часу немає
тут потопати в сліз росі.
Що там таке? Сміються всі:
«Знов над верстатом Зоз дрімає...»
Шумить учнівська сім'я...
«От соня», — думаю і я.
А в нього очі — наче муть,
все нижче голова кудлата;
в його думках усе дівчата,
що в клунях спати не дають,
ці дикі рожі України...
І от прийшов сюди хлопчина,
щоб тут, над рашпілем, заснуть.
На вікна вечір позолоту
кладає, і кличе дальній шлях,
де йдуть дівчата у квітках
з сапками й співами з роботи
на тлі зорі, мов на екрані,
всі запорошені, рум'яні.
До них лечу душею я.
Між ними й дівчина моя.
Все тихшає ремінний мах,
минає день, а з ним турботи...
Дзвінок. Ми кидаєм роботу
і йдем, веселі, по хатах.
Майдан, вітряк і залізниця...

Співає кров, і серце-птиця
під хмари рветься... Я один.
Вечірній в небі лине дзвін,
корови з поля йдуть додому,
їх підганяє чередник, —
ляск батога і владний крик
наводить радісну утому
на все навколо... Сонце десь
уже сховалося за гори,
і якимось ніяково зорі
в знінці падають мені
одна по одній... В вишині
спокійно й синьо... Під крилом
стою і жду. Не йде Марина,
що тут колись під вітряком
мене любила... Я один,
і в теплім мареві хвилин,
де до заводу мчать вагони,
зникають кольори і дзвони.
В очах жага, в крові туман,
усе навколо наче лине...
Стою і жду свою дівчину,
я, третьоротський донжуан.
Марина прийде, скаже слово,
і обніму її я знов...
Як вітер у крилі млиновім,
шумить у жилах ніжна кров.
Пройшла любов. Її ніколи
я не забуду. Так давно...
Встає крізь пам'яті вікно
далека ремісницька школа,
що біля церкви, в деревах,
де потопало мрій чимало,
як зір мій юний в сторінках
по технології металу.

В диму весела дивна путь,
у нім і верби і озера,
і крейду з іншого кар'єру
уже вагончики везуть.
Мене там хлопці в гості ждуть,
вже не раби «Сольве і К⁰».
Шумлять акації і вишні,
і йде учитель мій колишній,
Василь Мефодьович Крючко,
на працю в школу, як раніш,
й так само кашля... Сплюєт
його, я бачу, в світлі тоне
на тлі заводу... Сонце, вишні...
Там день рум'яний і червоний...
Прискорює мій вчитель крок.
Це ж я, школяр його колишній.
дивлюсь на нього з читанок,
де почуття моє шалене
вирує в пісні огневій...
І дивиться учитель мій
крізь сльози гордості на мене...
Село моє! Твої сади,
твої копальні, і цегельні,
і запах коксу і руди!..
Село моє, мій добрий геній,
моя любов і батько мій!
В дротах і криці заводській
тобі мої і кров, і нерви,
і пісня дзвонить без перерви
про тебе лиш в груді моїй,
про те, що буде, що було
і що гримить для України...
Так не забудь же, о село,
своїї смуглої дитини!

Далекі хмари — рожі ранку,
де гуркотить, сія Донбас,
де чорнобриву заводянку
в минулім бачив я не раз.
Під місяцем посьолку хати,
платок під зорями строкатий,
і теплі зорі під платком...
Мені це все здасться сном,
солодким і неповоротним...
Чорніють заводські ворота,
і в небі пальці димарів
свій димний простягають гнів,
малюючи примарний шлях...
Палають вікна по цехах,
гримить, жаліється залізо,
«кукушка» там по рейках лізе
і тонким голосом кричить
у затуманену блакить.
Там пахне вугілля, і квіти
цвітуть і марять по садах,
і в вишині Чумацький Шлях
за зорі кличе полетіти,
все оглядіти, все пізнати
і зіркою самому стать
на ночі бархатнім килимі...
О мрії юні, нездійснені!
Я пам'ятаю, в ніч руду
палало небо заводськеє,
лунала музика в садах,
де познайомився я з нею,
де вперше ім'я взяв її...
Там перші спогади мої.
Ще й досі в серці, наче рана,

солодке ім'я те — Оксана...
Ще й досі пахне рідний дим,
де над озерами тумани,
і палить дотиком своїм
щока смуглява і рум'яна...
Десь пісня котиться дзвінка,
цвіте веселкою тугою...
Завод. За вербами ріка,
і шум бондарки за рікою.
Там стільки радості і див!..
У клунях золота солома...
Там по кислиці я ходив,
пив молоко у Борівському,
коли ми гнали в піч прокляту
безумні банди гетьманату,
коли з торбинками дядьки
до нас ішли із-за ріки,
щоб потонуть у хвилях Лети...
Й блистіли холодно багнети,
де ми колись під вітру спів
малими драли горобців.
Давно, давно... Минули дні...
І тільки споминів огні,
що протинають, наче птиці,
вечірнє золото столиці,
мені тепер і плач, і сміх
несуть на крилах голубих.

XXIII

Прийшла війни страшна пора,
що забира народні сили.
І юрби по селу носили
портрет кривавого царя.
Всі слали ворогу погрози,

стискались кулаки на гнів...
А потім станція і сльози,
пісні і розпач матерів...
Такі бліді були обличчя,
коли дзвінок ударив тричі,
схилився трикольоровий стяг,
прощально крикнув паротяг,
і тихо одійшли вагони
од посмутнілого перону...

XXIV

Там десь за шумами дерев
гримів гармат голодний рев...
А я, закоханий у очі,
співав про сині чари ночі,
про невідомі дзвони лір,
про дівчини печальний зір,
про шум під місяцем акацій...
Мені тоді було сімнадцять.
Я не вернусь уже назад...
А небо зоряне безкрає...
Цвіте в росі холодний сад,
і десь гармонія ридає,
немов покинута дівчина
когось байдужого гука...
В риданні тім така тоска,
що хочеш плакати безпричинно...
Шумів в росі вечірній сад
моєї зоряної юні...
Ішли старі і зовсім юні
на голоси гармат чавунні,
щоб не вернутися назад.
У громі огнянім доріг
летіли днів скажені коні...

І часто бачив на пероні
я бідних бранників блідих.
Вони були чужі, не наші,
що йшли до нас в огні загравав...
Чого ж так страшно серце рвав
сухий і гострий їхній кашель?..
Чого смертельний кашель цей
гасив війни пожар побідний
і з їх розширених очей
на мене брат дивився рідний,
що крізь страшний вогонь загравав
до мене руки простягав?..
Стогнали,гнулися дороги,
везли гармати всі «туди»,
а відтіля — саншюїзди
калік безруких і безногих...
Були в сльозах і у крові
їх жовті лиця воскові,
над ними, наче білі птиці,
схилялись сестри-жалібниці...
А на військових поїздах
хтось вивів крейдою на жах,
на глум і горе безголове,
в спокійній певності бійця:
«Вперед, за Росію, братове,
до переможного кінця!»

XXV

Мене тягла у поле кров,
у гай, де листя шум навколо,—
і з ремісницької пішов
я в сільськогосподарську школу
серед садів, серед дібров.
Невже прийшли минулі роки?

Здається, за дверима знов
іде і кашляє потроху
Сергій Васильович Смирнов,
учитель мій. Щасливі роки,
вас не вернуть ніколи знов!
В саду і айстри, і жоржини,
і шум дерев. Я не один.
Покірні губи Катерини,
і за вікном гітари дзвін...
Між вітів тонкий місяць бродить
там, у липневій вишині,
і з доломітного заводу —
австрійських бранників пісні...
З глибин минулого ці дні,
од них проміння простяглося,
мов Васі Демського волосся,
що пальцями замість гребінки
розчісував він після сну,
і голос задушевно дзвінкий
і про любов, і про війну...
Між нами роки, далі й дими.
Чи він забув ту ніч дзвінку,
як ми між вербами густими
ловили раків у ставку,
як ми ходили за могили
збирать гербарій в дні руді
і управителя дражнили
усі ми Плюшкіним тоді.
Як кожний крок ми брали з бою
пером, а потім і штиком...
І от стоять переді мною
Кривсун, Альохін і Гнатко.
Товаришів веселе коло
розвіяв час... Де ви тепер?
Гнатко уже агробіолог,

і в Кременній Альохіп вмер.
Думки в минуле простяглись,
їх промінь рве і серце й груди...
Хіба я Кам'янку забуду,
де вчився і любив колись,
де і тепер так юно й мило
на школу дивиться блакить,
і сад, що ми посадовили,
профшкільцям радісно шумить.

XXVI

Вмирав мій батько... Трудний шлях
в землянці він кінчав так дико.
І я, з сльозами на очах,
покинув Кам'янку навіки.
Здавалось, вчитися ніколи
не буду я. І снилось так,
що все закінчую я школу
й не можу закінчить ніяк.
Я знову дома. Ті ж провулки,
і вітер з хмарами в бою...
і кашель батька страшно й гулко
мов роздирає груди мою.
Як схуд мій татко!.. Чорні смуги
очей підкреслювали жах,
і так розширилися туго
у нього вени на руках...
Прощався зором він із нами.
І, наче чуючи мерця,
на нього жадними роями
летіли мухи без кінця...
І день настав... Немов крізь плівку
липневий день грозив мечем...
Біля порога на долівку

поклали татка ми з плачем.
До нас із Званівки бабуся
в той день приїхала сумна
і довго, довго в смертній муці
над сином плакала вона.
«Ох, Коля, Коля!..» Болю повна,
ридала мати, я мовчав.
А він так страшно і безмовно
усе колінами хитав...
Мене за лікарем послали,
і я побіг... Коли ж назад
я повертався, смерті яд
зробив своє. Уже лежало
татуня тіло на столі,
і свічка танула помалу
над ним. Тоненький промінь чах
і коливавсь, мов жовта цятка.
А другу свічку мертвий татко
тримав у схрещених руках.
А потім — цвинтар і могила,
о, скільки горя там було!
Коли татуся хоронили,
за ним ішло усе село
й багато плакало. Не знаю,
чому за ним не плакав я...
А от тепер, коли згадаю,
душа здригається моя,
до татка мчить крізь дні і ночі,
і сльози заливають очі...

XXVII

Був дощ і осені злий спів,
під вітром облітали рожі,
коли на кліті я злетів
у шахту темну і тривожну.

Немов з хаосу вирвав маг,
що працював до ночі зрання,
води підземної дзюрчання,
у світлі кволому квершлаг,
на стінах наче блиск слюди,
з вуглем вагончиків ряди,
що простяглись у тьму безсонну,
і свист протяжний коногона...
Я став носить шахтарський чуб
і набакир кашкет дешевий,
у тьмі ночей покірних губ
жадніше пить огонь вишневий,
очей закоханих блакить,
став матюкатись і курить.
Далекі далі неозорі
мій бачить посмутнілий зір,
у тьмі встають шишинні зорі,
шумить трава донецьких гір,
з піснями десь ідуть дівчата,
сміються клично парубки,
і клен під місяцем лапатий
неначе ловить сміх дзвінкий...
Залито все, мов цвітом білим,
промінням місячним легким,
і верби віти нахпилили
над синім дзеркалом ріки.
Гудуть заводи, як жуки,
біжать десь поїзди й мостами
гримлять прощально раз у раз...
Там без кінця залізні гами
до неба посила Донбас,
і димарі в моїй уяві
встають, як привиди ласкаві,
на фоні заводських заgrav...
Я там любив і працював.

Там квітло щастя золотее
і одцвіло... Хто б думать міг!
Туди я знов лечу душею
на крилах споминів моїх...
Кричать гудки зорі в обличчя,
і облітає день за днем...
А десь на заході гуде
війна імперіалістична.
Байдужий хтось побитих лічить,
що одійшли за вічну грань...
Все більше сліз і нарікань,
усе суворіші обличчя.
Уже не чуть пісень піхоти,
йдуть мовчки, сумно, як один...
І чудно чуть гітари дзвін
в вечірній час після роботи...
Холодна лють росте, як тінь.
нема веселощів, хотінь,
усе дорожчає, і злидні
упали на халупи бідні,
і дітвори веселий сміх
вже не летить з віконць їх.
Несли нам дні гангрени спл,
ганьбу, тортури і поталу,
а бідний люд усе ковтала
й несла до царства тишини
машина огняна війни.
Здавався сном той час проклятий,
коли на станцію ми йшли
в диханні зоряної мли
веселі поїзди стрічати.
Насіння лускали дівчата,
звучав так повно їхній сміх...
Дивились парубки на них,
і гаснув вечір променистий

над кучерявим гармоністом...
Завмерла станція сумна,
в холодних залах тишина,
лиш поліцаї, як ворони,
крокують важко по перону,
та іноді в бліду блакить
військовий поїзд прокричить.
Все ближче йшла грози навала,
й терпіти сили не ставало...
Коли ж мерцям згубили лік,
прийшов сімнадцятий той рік,
прийшов веселою грозою...
Та не замовкли сурми бою.

XXVIII

Війна, війна... І все за ситих,
що нашу кров віками п'ють,
хто в мозок наш мочив копита
козацьких коней... Дика лють
клекоче в серці, тягне жили
на тих, хто вигадав війну,
для кого я, мов в темі могили,
важкі вагончики жену.
А скільки нас тут, під землею,
таких, як я, і там, вгорі,
де зорі з мороком у грі,
як сльози матері моєї...
І він прийшов, жаданий день,—
і морем радості й пісень
розквітнув край... І я свій спів
з'єднав з пісень щасливим кличем,
коли в редакцію носив
я перші вірші, у Лисиче.
Їх друкували там чимало,

цвіла в них сила молода,
невправна сила ще... І звали
газету «Голосом труда».
І над Дінцем, де шумні шати
розкішних верб і сині сон,
учили вірші ті писати
мене Апухтін і Надсон.
Вони й пісні мого пароду,
нужда, і горе, і любов,
коли від шахти і заводу
я партизанити пішов
із тьми ночей у світлі ранки
на хижих куль настирний спів,
щоб ми змінили хворостянки
на вежі сонячних дворців.

XXIX

«Куди ти йдеш?» — сказала мати,
й шумів комиш над плесом вод.
«На зміну стомленому брату
я йду за бідний весь народ».
«Поглянь, штики блищать ворожі,
вони протнуть тебе... Не йди», —
під вітром шепотіли рожі
й шуміли злякано сади.
«У морі огнянім ти — цятка, —
ридали трави у гаю. —
Глянь, на товарних на площадках
везуть забитих у бою...
Клює їм очі крук неситий,
замість очей одна вода,
і страшно з черепів розбитих
кривавий мозок вигляда...»
«Ти пропадеш, — ревли гармати, —

у чорнім вихорі негод».
«На зміну стомленому брату
я йду за бідний весь народ».
«Не йди,— дзюрчали хвилі стиха,
тремтіли далі голубі: —
Уже летить той ворон дикий,
що очі виклює тобі».
І шелестіли сумно маки,
й синіли квіти на межі:
«Вже нагочили гайдамаки
на тебе кушлені ножі».
І все мене попереджало:
і хмари, й вітер, і осот...
А в серці юному звучало:
«Я йду за бідний весь народ».
Мене бабуся проводжала
і на дорогу пиріжків,
як і колись, мені поклала
в оклунок білий... Туманів
далекій сад... і скорбні руки
до неба зняті... Пил і шлях.
Я йду та йду. І, повний муки,
усе стоїть в моїх очах
бабусі образ... Вітер. Круки.
Ти не крутись, чорний птах,
і не роби над мною кола,—
я молодий, я юний, гей!
Ні, не клювать тобі ніколи
моїх задуманих очей.
У них такі зіниці гострі,
крізь них летить і квітне спів.
Далеко десь ударив постріл
і кулемет зацокотів
тривожно й злякано... і кулі
занили тонко в вишині.

Червона гвардія в ті дні
в боях упертих відступала
перед полками із металу,
що з заходу прийшли до нас
і нам несли минулий час.
Поривно сходилися лави
в громах пекельних батарей,
і кров'ю зрошували трави
бійці за щастя всіх людей,
ішли і падали без ліку,
і знову йшли на смерті крики
в розривах диму і в огні
на сиві лави вдалині
в стальних шоломах... День іскристий
немов ридав перед бідною,
і, всі в пилу, артилеристи
громили радо в гуді бою
катів наводкою прямою...
А ті все йшли. На місце мертвих
живих незлічені ряди,
мов сарана, що все пожерти
готова, жадна й нависна,
ішли та йшли... Кругом — весна
зелені трави пишило вбрала
в наївні квіти, що топтала
їх завойовників орда,
і йшли на нас, як ніч руда.
І я не витримав. Рушницю
того товариша, що впав
лицем блідим до рідних трав,
я в руки радісні узяв.
На мене мчав ворожий вершник...
Мов похитнулось неба тло,
коли від пострілу уперше
в плече прикладом віддало.

Не буде він уже ніколи
братів рубати по плечі.
І з трупом кінь помчав у поле,
так тонко й жалібно ржучи.

XXX

Гули моста сталеві прольоти,
і кроком кованим піхота
на нас ішла. Вже чотирьох
поцілив ворог просто в око,—
й вони сповзали з криком: «Ох!» —
а кулі в щит все тьох та тьох...
То снайпери з кущів стріляли,
несхибних куль страшний був лет
і непоборне їхнє жало.
Лиш не стріляв наш кулемет.
Колона рейками — все ближче,
горять і очі і вуста...
Не можна й підвести обличчя
до кулеметного щита.
У нім с проріз для прицілу,
і смерть крізь нього нас косила
в глухому цокоті заліз...
Блищать широкі їх багнети,
всі мовчки йдуть... І я підліз
на животі до кулемета,
вверх — руки, голову — униз,
і пальцями курок натис...
«Максим» ожив і зататакав
на звуки кроків... І атака
одхлинула, як злий прибій...
Як дим, розтанула колона,
як голубої ночі мла,
коли зоря встає червона.

Лежать розкидані тіла
на щєбні й рейках... День поблід,
і сонце крає даль мечами...
Лежать чужинці перед нами,
і кожна куля — у живіт.

XXXI

Він був з далекої Хенані,
куди від нас неблизький шлях,
Вітчизни образи кохані
жили в вузьких його очах:
печальні фанзи і могили,
прощальна матері рука...
Ми з ним у розвідку ходили,
з одного їли казанка.
В боях друг друга рятували,
подібні в цім на багатьох,
і на одній шинелі спали,
вкриваючись другою вдвох.
І в час стрільби, коли на крицю
летіла криця криці вслід,
Сянь притуляв свою рупницю
прикладом просто у живіт
і так стріляв, схрестивши ноги,
навсидьки в лав ворожий дим,
в бою не знаючи тривоги,—
й ми не сміялися над ним.
Він із кашкета брав набої,
що клав на землю біля ніг,
а коли треба, то стрілою
він поруч нас в атаку біг.
Ішов на ворога він сміло,
життя боронячи цвіті,
і з хряском штик вгрузав у тіло,
поров чужинцям животи.

Ми йшли у розвідку. Над нами
світили зорі без пуття,
і плакав вітер між кущами,
немов голодне дитя.
До нас гілки тяглись хитливо,
мов руки ворога. Когут
десь крикнув тонко й верескливо.
«Ти йди направо, я — паліво,
а потім зійдемося тут»,—
сказав я Сяневі, й у тьмі
ми розійшлись, як сні німі.
Я тихо йшов. Ось тин, колоди,
копиць і хат смутні горби.
І раптом чую хрип: «Вальода!..»
і шум глухої боротьби,
і тихий стогін... Я — до нього
в огні колючої тривоги,
і бачу в місячній півмлі:
в хрипінні, стогоні, без крику
сплелись так моторошно й дико
дві чорні тіні на землі.
На Сяні ворог, мов у танку,
сидів, пручався і стогнав,
а той руками за горлянку
його з останніх сил тримав
і скинути не міг із себе.
У вишині байдуже небо
зірками бачило, як штик
угруз чужинцеві, як треба,
в широку спину... Вже навів
йому не знать домів дороги,
повітря з свистом вийшло з нього,
й з очей останній промінь зник,

як і душа його туманна...
І він звільнив, нарешті, Сяня.
Од боротьби поблід, ослаб
мій друг, та треба поспішати.
В ту ж ніч узнав ворожий штаб,
як рвуть бутिलочні гранати,
із тьми влітаючи у вікна.
До них ця наволоч не звикла.

XXXIII

Квітневий день сіяв над нами,
все розривалося, гуло,
коли нестримними рядами
ми наступали на село.
В крові сковзалися штиблети,
в той день лягло немало нас...
В обличчя били кулемети,—
і люті залпи раз у раз...
Та ми добігли. Терпли руки,
і клетотів у серці гнів.
Враз перед мене, як гадюка,
багнет ворожий заблестів...
Ця мить була як довгі роки,
що в серці грозiano сплелись...
Та Сянь одбив багнет широкий,
і груди ворога наскрізь
мій штик пройшов, мов голка в масло...
Мундир од крові враз намок,
життя під каскою погасло,
і він упав, немов мішок...
І похитнулась сива лава,
і стала танути, як дим,
і вдаль тікати під крики «слава!»
безмежним полем голубим.

Це ми, безвусі інсургенти,
їх гнали в бурі світовій.
Да, будуть знати інтервенти,
що значить наш багнетний бій!

XXXIV

Ми на крицевії удари
відповідали як могли.
І час настав. Ворожі хмари
з усіх боків нас облягли.
Кругом, як мур, похмуре військо...
І от повів нас на прорив
наш комісар, матрос балтійський,
що над усе свій край любив.
Так густо кулі трави стригли,
мов ми були і не були.
Ми до окопів не добігли
й за тридцять кроків залягли.
Усе кипіло перед мене,
тонуло все в багряній млі.
Нас придавив огонь скажений
немов навіки до землі.
Усе ревло, палало небо,
трава, і день, і даль, і дим...
Уздрів я камінь біля себе,
підповз до нього й ліг за ним.
Ось офіцерик виліз тонкий
і став бундючно на окоп,
та комісарова «лимонка»
йому попала просто в лоб.
І він як бризнув... Загриміло...
Горлянки вражі стиснув жах.
І лиш шолом золотокрилий
злетів угору, наче птах...

І вправ... Ми кинулись в атаку,
розбили ворога упень.
І знову степ і стяг наш маком
над морем зелені й пісень.

XXXV

Ми йшли на смерть за Батьківщину
усе вперед під кроків мідь,
щоб край орлом до зір полинув...
Ми йшли на смерть, щоб вічно жить.
Чому ж, чому тебе немає,
о дорогий, о тату мій?
Ти б з нами теж за волю краю
пішов, як всі, на смертний бій,
як всі, хто рвався із підвалів,
з сумних полатаних хаток
туди, де осіяли далі
моря розкованих зірок...
Ти теж, як я, мій тату любий,
що так любив наш край до згуби,
щоб нас нужда не біла в кров,
в Червону б гвардію пішов.
У блиску гострому багнетів
стрічки опліч із кулеметів,
гранати й маузер... Це — ти!..
Тебе нема. А нам рости...
А нам: валами — до мети,
в Комуни світ... Як свіжо груди
повітря п'ють, як серце б'є!..
Та, рідний мій, і ти там будеш,
бо я — продовження твоє.
Бо я — це ти. Бо ми — мільйони...
Щасливо як синіють гони...
Ти був шахтьором і поетом,

маркшейдером і креслярем,
ти не одні побив штиблети,
в житті шукаючи Едем...
Ти був, мій тату, землеміром
і малював... Я чув твій спів...
Ти так ненавидів катів,
а свій народ любив безмірно,
як і мене любить навчив.
Тож як тебе не пам'ятати?
Хай розлетиться голова,
хай буде той навік проклятий,
хто батька й край свій забував!
Хто край свій зраджує, падлюка,
хто нас хотів шпурнуть у муки,
в огонь погромницьких заграв,
хто Батьківщину продавав,
хто нам копав криваву яму
чужими й власними руками,—
але в ту яму сам попав.

XXXVI

Ми йшли дорогою тяжкою,
і сумно йшли броньовики,
що розрізняли нас стіною,—
нас і ворожії полки.
Ми йшли на південь той незнаний
за цим заслоном огняним,
і зірвані мости за нами
grimіли в небо... Кров і дим
повзли услід, і гайдамаки
палили села... Матерів
ми покидали... Смерті знаки —
могили скошених братів
ми за собою залишали.

Хрипіли коні в піні шалу,
в огні кривавих вечорів...
І хмари плакали над нами,
за нами бігла їхня тінь,
і телефонними дротами
ридала синя далечінь.
«Не покидайте нас! — шуміли
убогі стріхи під дощем.—
Пожре огонь нас ошалілий», —
і заливалися плачем
вузенькі вікна. А за ними
нас проводжали очі тих,
за кого йшли у смерті дими
ми по дорогах світових.
А ніччю зорі над землею
журливо стежили крізь муть,
як, відступаючи, своєю
ми кров'ю поливали путь.
Вона лилась, густа й червона,
на шпали, щєбінь і траву...
Сестру улюблену загону
забила куля... Й мов живу
везли її печальні коні
в останню путь. На жовті скроні
проміння срібне з вишини
лилось, як сльози... Степу квітп
так гостро пахли... До труни
мов припадав тужливий вітер,
тривожно все було окрест.
І мов жалівся так сердито
їй на груді червоний хрест...

XXXVII

Був сизий ранок. Ми у лаві
лежали тихо на путі.

І коні, від зорі криваві,
на нас летіли... Золоті
клинки блистіли од проміння,
все ближче чувся коней хрип,
копит загрозливе гудіння, —
і я у землю наче влип.
Шлики на вітрі малинові,
мов хижі крила, лопотять...
Я руки витягнув, готові
і до загину, і життя...
Позаду крик: «Приціл сто двадцять!»
А тіло все кричить: «Тікай!»
І на прицільну рамку пальці
упали... Залп! І зник одчай!
За залпом — залп... Кривава каша
з людей і коней, шкереберть
усе летить... Рука огниста
немов змітає їх у смерть,
січе, січе, мов жито град,
і голубі кавалеристи,
що ще живі, летять назад;
назад у розпачі, у гулі,
летять розметані і злі...
Та їх наздоганяють кулі
і пришивають до землі...
Втекли запродавці, щоб знову
їх батареї з даліни
гули на нас... А день чудовий
мов шепче нам: «Настане час,
який не снівся ще нікому,
і ви повернетесь додому
в піснях звитяжних. І Донбас
зустріне вас, сини залізні,
бо воля ваша — наче штик.
І щастя матері Вітчизні

В. Сосюра серед читачів. 50-і роки.

В. Сосюра серед діячів культури. 1958 р.

ви завоюєте навік».
І ми ішли... Каміння ноги
подерло нам... Іржею кров
на ранах гусла... Йшли обдерті
й голодні вдаль, усе туди,
де Дін прослав свої сади,
ішли, боронячись од смерті.

XXXVIII

Я пам'ятаю ніч безсонну,
коли, немов спинивши біг,
частини нашого заgonу
одрізав ворог од своїх.
Ми тричі кидались в атаку,
і тричі бігли ми назад.
В душі ні розпачу, ні ляку,
і в серці, в гуркоті гармат
якась струна бриніла тонко:
«Це все нічого. Ми ще їм,
що котелками самогонку
п'ють для хоробрості, рудим
од крові нашої, покажем!»
Але патронів в патронташі
все менше, й на худих грудях
він теліпається, мов птах
крилами кволими. В садах
замовкла пісня солов'їна,
мовчать собаки. Смерті пах
пливе од трупів. Україна,
розп'ята мати! На хресті
поникла ти чолом кривавим...
Все тихше, тихше крики «Слава!»,
усе густіше ночі мла!
І крик, наш крик, упав у трави
і обірвавсь у тьмі на «Сла-а!..».

Ми біжимо. Донець широкий
уже під зорями блистить,
і серце стогне: «Жити, жити!»
Але копит все ближче цокіт,
шоломи в місяці, як мідь,
зловісно блискають за нами...
Донець. І з кручі в глибочинь
плигнули ми, за тінню тінь...
Пірнув і виринув.. Над мною
холодні зорі, ночі жуть.
І кулі бризкають водою,
неначе скло ножі січуть...
Позаду чуть кося хрипіння,
вирує злякано вода,
я упірнув в води кипіння
і ухопився за хвоста
коневі, тінню зліз на спину
і в воду вершника стягнув...
Неначе гай кругом загув,
дерев хитнулися вершини...
Води багато кат ковтнув,
в воді знайшовши домовину...
І знову зорі наді мною
цвітуть, вітаючи весну.
Я вчув шолома під ногою
і відіпхнув у глибину...

XL

На берег вилізло нас трое.
Далеко десь уже брати.
Осики віють нам бідою,
і пахнуть трупами цвіті.

Прийми нас, гай, синів своїх!
Прийшли до нас полки із броні
з країв далеких і чужих,
прийшли по сало і по вугіль,
по хліб, і золото, і мідь.
І гай одкрив обійми друга
і зашумів до нас: «Ідіть!..
Водою срібною обмию
я рани вам, кострів огні
я засвічу і обігрію
розбитих вас. І знов міцні
ви грізно станете в огні
з чужинців хмарами до бою.
Я розстелю зелені шати,
й на ліжку з трав і конвалій
так солодко відпочивати
вам буде тут, у млі моїй».
І ми йдемо. Кус зозуля
так тонко й лагідно в тиші.
І над водою комиші
тремтять під вітром. Віти чулі
до нас схиляються. Сумний
дивлюсь я в воду, а у ній —
моє лице, що горе зроду
так тяжко знало... У очах
крізь одгримілий бою жах
сіяють слъози. Френч солдатський,
кашкет і зірка — одяг наш.
Під козирком волосся хвацько
крилом чорнів. Патронташ.
І над штиком — кривавий обрій,
а щоки смуглі та бліді.
Відбило озеро в воді
мій образ ніжний і суворий.

Були в сльозах Донецькі гори,
усе розстрілами гуло...
І в морі білого терору
я повернувся на село.
Ось хворостянка, й те ж віконце,
і в хату двері без сіней,
і каганець... «Приніс ти сонце?» —
немов питає сум очей
моїх братів, сестер... А мати —
мені на груди і у плач...
«Не треба, мамо, серця рвати», —
кажу я сам!.. Чавун, рогац,
і грубка та ж, і га ж лежанка,
де, ноги звисивши з печі,
так часто вдень і уночі
я грівсь малим... О хворостянка!..
Замість шибок — цеглини дві
в однім віконці і подушка
у другім, вибитім... І мушка
у павутинні, що в кутку,
дзвенить в поживу павуку.
І руку я простяг до неї,
порвав нитки, як сні, тонкі,
і мушку визволив... Зорею
вцілілі залило шибки,
мов щоки дівчини моєї...
Почувся постріл десь, і крок
став наблизатись ближче й ближче...
Пополотніли всі обличчя.
«Лізь на горище, мій синок!»
І я поліз. Уже синіло
крізь стріху небо... «От і край».
У двері щось загуркотіло,

почулись крики: «Одчиняй!»
Заплакав братик з переляку,
на нього цитьнув хтось: «Мовчи!»
І от, як ворони вночі,
ввійшли до хати гайдамаки.
«Де син?» Удар, і крик, і знову
глухий удар, і знову крик...
А потім тиша... Зводить брови
нестерпна мука... «Де він зипк?»
Продер я стріху, де продерто
було вітрами, й тихо зліз
на землю, і пішов від смерті,
пішов, хитаючись од сліз...
Пішов до кручі я. А ззаду —
удари, й плач, і крик, і сміх...
«Аж ось він де!» Удар приклада,
огонь і тьма... Чому це сніг?..
Чому так холодно?.. У воду
я впав. І от мене несе
Дінець на хвилях прудководу,
а ззаду постріли. «На все,
на добре все, моя матусю,
що непохитною була
й в ім'я майбутніх революцій
за сина муки прийняла».
Над мене верби і осоки,
і птиці, й сонце. Даль ясна,
і в голубому небі спокій,
а на землі кипить війна.
Там десь гукають перевозу,
на боці тім... У синь дзвінку
кричить зозуля у тривозі
в зеленій тьмі: «ку-ку, ку-ку!».
Я йду, мов п'яний... Із сорочки
зробив бинта й перев'язав

розбиту голову. Дзвіночки
синенькі зорять поміж трав,
жовтіють лютики, ромашки...
А на душі моїй так тяжко,
що я не знis і зарідав...
Товаришів моїх немає.
Давно від голоду й біди
у білий світ із цього гаю
ми розійшлися хто куди...
Ось тут потиснули ми руки,
ось так же все кругом цвіло,
і хто на рудні, хто в село,—
пішли ми. Що то їх спіткало?
Чи, може, те, що і мене?
А може, й гірше?.. Смерті рало
крізь них пройшло, глухе, жажне...
Ні, ні, цього не може бути!
Безсмертні ми! Живем ми всюди.
У птицях, травах і квітках,
у співі, музиці й вітрах
ми живемо: весна і літо,
зима і осінь, даль і час,
і зорі й сонце... Ми — їх діти,
ми в них, але вони і в нас.
Ми — даль і світло, рух і час.
В ярках пшпшина червоніє,
летить бджола, і квітне мак,
до сонця лине світла мрія,
шумлять моря... Це — ми, це так.
Наш день, земля, і синь бездонна,
і вічний лет планетних мас.
Це — ми. А ті, хто проти нас,
що йдуть за морок і за трони,
це — діти тьми, крові й війни,
безумства слуги, бо вони

прийшли до нас із тишини,
прийшли з нічого, з порожнечі...
І не погони їм на плечі,
а смерть упала, ночі сні!..
З болот отруйних і бездонних
повзе гадюка, в травах тоне,
черва рясніє, скорпіони
в пісках вовтузяться, і все,
що в днях живому біль несе,
це все — вони. В повітрі й водах
пливуть міазмів хороводи,
причина безлічі хвороб,
як дике товпище нероб,
і бред, і мука, й чорні сні,
це все — вони, це все — вони.
Як гусинь жре пахучі віти,
так у житті, мов твань, вони.
Ми світ прийшли од них звільнити,
ми — діти сонця і весни.
Нас смерть ніколи не злякає,
повз нас її проходить тьма.
Коли ми є,— її немає,
а є вона, то нас нема.
Не знати їй крові моєї,
не жерти нерви їй мої.
Ми не стрічаємося з нею,—
чому ж боятися її?
І зняв чоло я над травною
і в сонце глянув. Довго так
дивився я, готовий к бою,
як тисячі таких, як я.
А гай шумить, і все сія...
З криниці я води напився,
водою срібною умився,
утерся мокрим рукавом,

підвівся і пішов в зелене,
що свіжо віяло на мене,
пішов, щоб стати батраком.

XLII

Агей, воли ви круторогі,
чого ви стали на межі?
Чи затупились лемеші,
чи потопились ваші ноги?
Ви, як і я,— для всіх чужі.
Оріть, воли! Зерно до пана
в мішки широкі потече...
А сонце палить у плече,
і голова від спеки в'яне.
На конях мідних і гладких
ворожі вершники промчали,
рум'яні й ситі слуги мли.
Лишилось нам орать немало.
Чого ж ви стали? Гей, воли!
Ви, як і я, в одній неволі,
такі ж худі ви, як і я.
І сумно йде зі мною в полі
батрацька доленька моя.
Ні, не вона. Це — Україна
з ярмом на шиї, вся в сльозах,
обдерта й боса. Чорний птах
крилами даль над нею крає,
а перед нею довгий шлях,
покритий трупами без краю...
Й воли з сльозами на очах
на мене дивляться... Чепіги
мов приросли мені до рук.
Він одлетить, голодний крук,
коли земля засне під снігом,

І очі він і знов, і знов
по днях і спеки і втоми
почне, розбризкуючи кров,
кльовати під стальним шоломом.
Оріть, воли! Зерна панам
не доведеться більше жати.
Червоний півень на палати
злетить... Страшний то буде льот.
Покривить жах бліді обличчя,
і дзвін розгойданий покличе
до зброї бідний весь народ.

XLIII

Шумлять жита переді мною.
Я йду й мов з кривдою в борні
на сонці блискаю косою.
Дзвенить мантачка в тишині.
Я йду немов на сурми бою
в розливі жовтої ріки.
І пісня журною рукою
перебирає колоски...
Піт залива і груди й чоло,
така гаряча вишина.
У мене бриль широкополий,
штани й сорочка з полотна.
Я йду та йду. О даль, о боле,
моя розстріляна любов!
Стерня засмаглі ноги коле,
де запеклась між пальців кров.
Я не один. Таких багато.
Ми наче в лаві йдем на бій.
Кричить прикажчик нам мордатий:
«Косіть, косіть!» А хліб глевкий
у животі немов цеглини...

І сонце так повільно лине
в безодні неба огняній.
І я дивлюсь крізь мокрі вії,
що вкрила їх сльози вода,
як над снопом моя Марія
лозою хилиться, бліда,
все нижче й нижче... Ночі тої
я не забуду, як вона
шептала: «Любий, за тобою
я скрізь піду». Але війна
уже здимає сурми бою,
щоб розбудити край од сна.
«Сама не знаю, що зі мною,
такою я ще не була...»
Й вона гарячою рукою
мене за шию обняла.
Я похитнувсь... «Не час, дівчино!
Тебе любить не можу я,
коли в неволі Україна,
матуся змучена моя.
Зоря повстань кривавить води,
і не для себе я живу.
А як прийду живий з походу,
тебе дружиною назву.
Чекай мене». О душні ночі
там, на полові золотій,
де вперше в світі сині очі
в душі відбилися моїй.
Блищить коса, і вітер віє,
у жилах кров юнацька б'є.
Немов той сніп, моя Маріє,
зв'язала серце ти моє.

Я спав у клуні. Тьма тривоги
чомусь на серце налягла,
і снів про огняні дороги,
куди я вийшов із села.
Я спав, знесилений з утоми,
і сні мої — як ніч були.
Але підвів мене з соломи
глухий удар!.. Вони прийшли.
Прийшли з широкими штиками,
що йшов на них я у бою.
Перед спокійними катами
я мовчки зв'язаний стою.
«Ну, що? Утік?» А небо блідне...
Вгорі змагання світла й мли...
Лице прикажчика єхидне
переді мною. «Донесли,—
у серці стукнуло.— В нікуди
мене запроданці пошлють.
Од кулі гострої іуди
я упаду на смертну путь.
З країни рідної цю банду
повстання вимете, а я...»
Ось офіцер подав команду.
«Прощай, Україно моя!»
На тлі зорі шуміли клени.
Немов спинився серця бій.
І дула глянули на мене,
я став прозорий і легкий...
«Штиблети носить він на рантах» —
лунає пісня в морі сліз.
Знов офіцер подав команду,—
і опустились дула вниз.
«Стрілять тебе я тут не стану,

ти ще згодишся нам, сміття!» —
сказав сотенний. І з туману
я повернувся до життя.
«Ведіть його!» І під конвоєм
я в степ іду сумним селом.
Голосить вітер наді мною,
в плече торкаючи крилом,
немов нагадус і знас
про певідоме і жахне,
цілує в губи й заливає
сльозами осені мене.
Я в них тону, неначе в морі,
квіткам востаннє шлю привіт,
і ховрашки наївнозорі
печально дивляться услід.

XLV

Тюрма. Сьогодні в безнадії
я покидаю рідний край.
Лице заплакане Марії
крізь ґрати дивиться... «Прощай!»
«Прощай». Нехай не бліднуть скроні
і сліз в очах розтане муть.
У заграгованім вагоні
мене на захід повезуть.
Там, де в диму небесні шати
й зимою навіть чорний сніг,
я буду вугілля довбати
в глибокій шахті для чужих.
Вона в мені, та осінь рання,
біля дверей, як ніч, солдат,
руки прощальної стискання
і дотик губ крізь холод ґрат.

Остання ніч. Засни, тривого,
засни, мов камера оця.
Лиш в коридорі вартового
лунають кроки без кінця.
І сумно дивиться крізь ґрати
холодний місяць. Вишина
байдужа й сипя... Спати, спати...
Але мені немає сна...
В сумний куток дивлюся з ліжка,
де в срібнім сьйві тиха мишка
по здобич вийшла з темноти,
на мене дивиться імлицто.
Я б дав тобі чогось поїсти,
та й сам голодний, як і ти.
І раптом вибухи рвонули,
роздерли залпи ночі тьму,
немов прибою грізні гули
вони ударили в тюрму.
І з ліжка скочив я. Повстання!
Невже уже не буде мли?
Неначе спалахи світання
звитяжно ґрати облили.
Встає зоря... Багряні знаки
уже на стінах мовчазних...
Заметушились гайдамаки,
найшла погибель і на них.
Прийшли брати з степів, з заводу,
кайдани рве коханий край.
Щось важко гупає в ворота,
лунають крики: «Одчиняй!»
Я став в куток. Гвинтівки дуло
в «очко» пролізло й полоснуло
повз мене в стіну пломеном...

Та вдарив постріл в коридорі,
і дуло зникло... Дивним сном
усе здавалось... Неозорі
простори сповнив щастя спів
у сьйві райдужному слави,
коли матрос мені чорнявий
на волю двері відчинив.
Лежав розкидано навзнаки —
в очах його холол ще гнів —
біля порога гайдамака,
що вбить в «очко» мене хотів.

XLVII

Ми йшли у вуличнім прибої,
над нами квітли прапори,
чужинці нам здавали зброю,
здіймали руки догори.
Десь глухо охкали гармати,
вітали осінь золоту.
Яке це щастя — відчувати
плече товариша в ряду!
В лице сталевий вітер віє,
лунає залпами навкруг.
Ні, не прощай, моя Маріє,
а до побачення, мій друг!

XLVIII

В крові Україна клекоче,
і ворог нам звільняє шлях.
Ми — руки Леніна, ми — очі
віків, народжених в боях.
З усіх кінців встають загони
і йдуть на клич бентежних міст,
щоб гайдамацькі ешелони
громити в гриву і у хвіст.

В обличчя нам і сніг і вітер,
минають дні в огні гармат.
Тікають вдаль мутну бандити,
не оглядаючись назад.
Я не забуду, краю милий,
картини чорної навик,
коли ми станцію відбили
й замовкнув бою грізний крик...
Палало небо золотее,
і на пероні, ще живі,
два смуглих хлопчики, євреї,
в своїй вовтузились крові...
Їх матерям уже ніколи
своїх не бачити синів,
їх гайдамаки покололи,
на них зганяючи свій гнів,
куркульську лють свою безсилу,
тваринну лють свою руду.
І сумно явори шуміли
у пристанційному саду.
Зайшла зоря, і всгала Вега,
замовкли хлопчики навик.
І так похожий на Олега
був старший з них. Горів мій штик
і плакав гранями стальними
у світлі місячним над ними...
Червоний стяг печально ник,
мов присягався... Бідні дітки!..
Та треба бігти в кров і дим...
І довго, довго було видко
перон і хлопчиків на нім...
Прощайте, хлопчики! Залізний
над вами вечір захолов...
За щастя матері Вітчизни
ви пролили невинну кров.

Уже не чуть сичання зміїв,
і куль, і свисту нагаїв.
Шумить золотоверхий Київ
в морях червоних прапорів.
Замість нестерпної скорботи
в очах людей безжурний сміх.
І йдуть ритмічно наші роти
в піснях по вулицях дзвінких.
Прийшли з заводів ми і степену,
в нас юність огняна живе.
А на мені курсанта кепі
і малинове галіфе.
Я йду панеллю. Стеле тіні
найкраще з українських міст,
і відбивається в вітрині
задуманий кавалерист.
То я дивлюсь у скло блакитне
напів у профіль на ходу,
і усміхається привітно
до мене дівчина. Я йду.
В душі ні суму, ні тривоги,
на сонці блискають штики,
і тонко дзенькають остроги,
і пролітають візники.
Зима пройшла, весна — за нею,
і літо шил уже жене.
За взяту з бою батарею
послали вчитися мене.
У жилах кров шумить, клекоче,
в садах троянди розцвіли.
Аж до дванадцятої ночі
мені перепустку дали.
Неділя. Небо. Вітер. Дзвони.

І на Дніпрі така краса,
що юне серце в пісні тоне
й летить, як птиця, в небеса,
де золоті хмарки розквітлі
несе у синь веселий спів
і там купається у світлі,
переганяючи орлів.
Над мене гір шатри зелені,
ремні навхрест через плече,
і лист Марії у кишені
солодким променем пече.

Лист

«Коханий мій! Дитя орлине,
що в серці сонечком сія!
До тебе горлицею липе
і вніч, і вдень душа моя...
Багато днів уже промчало,
як ти пішов, бо треба йти.
В тюрму прикажчика забрали,
що видавав таких, як ти.
А нан утік. Земля — народу.
Душа — мов квіти в перлах рос.
Робочим фабрики й заводи,
а в економії — радгосп.
Червоний стяг цвіте над нами,
і буде так мільйони літ.
Я так хвилююсь... і думками
не володію ще як слід.
Панів не буде вже ніколи,
ми їм одрізали путі.
Вступила я до комсомолу,
як ти писав мені в листі,

і вчуть потроху... Вітер віє
в моє вікно, шумлять сади.
Пиши ж мені. Твоя Марія,
якщо ти хочеш, назавжди».

L

Вона пройшла, як буря бура,
важких боїв остання лють.
Уже Денікін і Петлюра
з гармат по Києву гудуть.
Все ближче спалахи червоні,
і небо — як кривавий зонт...
Іржуть осідлані коні,
ми виступаємо на фронт.
Туди, вперед, на вихор бою,
де не здригне моя рука,
і гостро блисне наді мною
крива шаблюка дончака.
Мені тривожно і колюче...
Ну, як це я таке зробив,
що від огню Степана Кручі
цигарку третім прикурив.
Селянська містика? Не знаю.
Таке повір'я між бійців.
Нам труби марш веселий грають,
це — марш червоних юнаків.
Тривоги в серці вже немає,
ми — щастя світу ковалі.
І крок Орла мене хитає
в кавалерійському сідлі
так ніжно й лагідно. Я гриву
коневі гладжу. Близько бій,
і щулить вуха полохливо
й тремтить товариш воронній.

Чого ти, коплю мій, на мене
так сумно дивишся?.. Чого?..
Поглянь, полощуться знамена
в тугих вітрах, і їх огонь
так серце радує, мій коню.
І вітер нам цілує скроні,
і жайворон — безжурний птах —
над нами в'ється у промінні.
Чого ж це суму чорні тіні
у золотих твоїх счах?..
Вдалі Дніпра блакитне ложе.
Ти чуєш, як пахтить земля!..
Та говорить Орел не може
і тільки зором промовля:
«Над полем цим, таким зеленим,
я чую смерті хижий спів.
Це, мабуть, друже, ти для мене
цигарку третім закурив.
Замовкнуть труби мідночолі
і куль розлючені джмелі,
а я лежатиму у полі
на смертю зораній землі.
Тобі грозить клинок козачий,
мені наган свинцем жарким...
Не жайворон, а ворон кряче
над нами, любий побратим!
Тому й в очах у мене тіні,
що їх закрие ночі мла».
А пісня крила соколині
уже над нами підняла —
про молот наш, що б'є невпинно
в сталеві груди раз у раз
і що за щастя Батьківщини
ідуть на бій мільйони нас.
А день кругом — як сонце, золот,

і пісня райдугою в нім:
«Мы кузнецы, и друг наш молот,
мы только лучшего хотим!»

ЛІ

Синіє гай. То що за точки
на нас летять із далини?..
«Ну, приготуймося, браточки»,—
промовив Круча. Типили
немов прорвались мріїні плеса.
І ми клинків гарячі леза
із піхов витягли. «Вперед!»
І, серця стримуючи лет,
ми розгорнулися у лаву
і ринули під крики «Слава!»
на лаву ворога. Тепер
ми порубаємося добре.
Клинком вимахує хоробро
переді мною офіцер.
Я розмахнувсь. Та вдарив постріл,
мій кінь упав, і з нього — я.
Так близько, страшно і так гостро
клинок гадюкою сія...
Та я відбив його і в поле
побіг до близького села.
Я ще не бігав так ніколи,
душа неначе дзвін гула,
і, як громи, копитний цокіт
за мною мчав. Паркан високий
переді мною засинів,
і під копит нестерпний цокіт
на нього птахом я злетів.
А серце б'ється важко й дзвінко,
в очах — мов полум'я заграв...

Зірвав з плеча я карабінку
і дулом на паркан поклав
А офіцерик, як холера,
летить, вимахує клинком.
І от не стало офіцера,
лежить з простреленим чолом,
і кінь стоїть над ним тужливо...
Його я кличу: «Сьок-сьок-сьок!»
Він підійшов, багряногровий,
і я в сідло з паркана — скок.
Заржав мій друг, узятий з бою,
я з гриви кров йому струсив.
І він помчав мене стрілою
рубати рештки ворогів.
«Рубайте їх!» — кричить Підкова,
наш командир... Клинки, як сніг
на сонці, грають знову й знову.
Шумлять вітри: «Рубайте їх!»
І з коней падають гадюки,
одні кричать, а ті без звуку —
в залиту плямами траву...
То хрип коня, то свист, то постріл,
то збожеволілого сміх...
І навіть заєць куцохвостий
немов кричить: «Рубайте їх!»
«Рубайте їх!» — щебечуть птіці.
Я налетів на дончака
і розрубав його з ключиці
і аж до лівого соска.
І я кричу, луна до гаю
летить і там спинає льот:
«Ні, це не я тебе рубаю,
а весь замучений народ!»
На землю, збиту копитами,
упала ніч. Замовкнув бій.

І тільки трупів чорні плями
лежали у траві густій.
Ну й погуляли! Як на святі!
Про це нам свідчили без слів
і дончаків шапки лахматі,
немов могили ховрашків,
і офіцерські портупей,
з плечми розрубані навпіл...
Сплелись у місячнім інеї
шматки кісток, обривки жил.
Загрузли трави по коліна
в болото з мозку і крові.
Лежать і мертві й ще живі.
Не для естетів ця картина!..
«Так буде всім,— сказав Підкова,
важкий здіймаючи клинок,
що почорнів увесь од крові,
в холоднім блиманні зірок,—
усім, хто нам ярмо на шию
надіти хоче у житті.
Товариші! За нами Київ,
безсмертя й слава впереді!»
І в ніч у брязкоті металу
помчали ми, як сні німі.
І вітряки нас проводжали,
крилом махаючи у тьмі.
Вперед, крізь вітер і знемогу!
Як тихі очі матерів,
з хатин убогих на дорогу
нам світять зорі каганців
проміння радісною грою,
немов потоки світла ллють,
і Ленін доброю рукою
у тьмі показує нам путь.

Шумлять бори у сонця зливі,
як моря синього бурун.
І їдуть хлопці чорнобриві,
курсанти зоряних комун.
Над ними білка їсть горішки
і стука, стука дятел-птах.
Воши бійця, немов на ліжку,
везуть на схрещених клинках.
Зелений шум пливе над ними
непаче маревом згадок,
і карабінки за плечима
хитає сумно коней крок.
У глибину лісів пахучу
лежить бійців печальна путь.
На ліжку тім Степана Кручу
товариші в сльозах везуть.
В його очах уже тумани
наводять смерть із темноти,
і на груді його багряно
кров проступає крізь бинти.
Лице так страшно пожовтіло...
Чи це у сні чи наяву?
І сумно коней ми спинили
й поклали Кручу на траву.
Він умирав. Холодний спокій
зіниці обертав на дим.
Він умирав, цей кароокий
горам Донецьким побратим.
Востаннє слухав шум забою
(то шум дерев), де синь тонка,
торкав вітрець чоло героя.
Він думав: «Матері рука».
І тихо з вій його стікали

останні сльози... «Мамо... ти?..»
Ми біля нього всі стояли
і не могли допомогти.
Що бачив він крізь смерті дими?..
Який огонь у нім горів?
Ось він підвівся і очима
обвів усіх товаришів.
«Прощайте, друзі!..» Повні муки
були останні слова.
І на траву з холодним стуком
його упала голова.
Од горя віти почорніли.
Недовго жив він на віку.
Клипками вирили могилу
і в глибину її вогку
ми тіло брата опустили,
що впав на смертному току.
Ми марш погребний проспівали,
і залп салютний одгримів.
На коней сіли і помчали
на грізний гул броньовиків.
«Прощай, товаришу! За тебе
туди, де бою дальній гам,
ми понесем широким степом
страшну відплату ворогам».

ЛИІІ

Об рейки цокають кошига,
в обличчя залтів гострий крик.
А наша сотня (вітер... літо...)
в атаку йде на броньовик.
Йому одрізали дорогу
ми з двох боків. Піроксилін
зробив своє. Зламаєм роги

ми чорту білому... Як дзвін,—
над нами небо. В люк я ката
з нагана вдарив. Змовкнув крик,
уже не кашляє гармата,
і зупинився броньовик.
Забувши тон свій і манери,
бліді вилазять офіцери,
їх, без погонів, у крові,
свої ж виводять рядові
до нас із велетня, що гасне
у сяйві радісному дня,
немов з троянського коня
в інтерпретації сучасній.
«Ну що ж? Пробачте нам на слові,—
вклонився чемно їм Підкова.—
До стінки їх»... І залп жагучий
в ляльок ударив золотих...
І, стримуючи плач і сміх,
промовив я: «Це вам за Кручу!» —
застібуючи кобуру.
Його могила у бору
до карі кличе. Ось де кара —
ця куля гостра і метка.
Біля коліс броньовика
лежать нащадки яничарів,
шлючи в блакить порожній зір,
немов розкиданий папір...
У головах криваві ями...
Лежать вони. А день — як цвіт...
І образ Кручі перед нами
нам шле, всміхаючись, привіт...
Шепоче він: «Хай ворог гине,
іде на вітер і на дим».
І перламутрові хмарини
в вінку огнів пливають над ним...

Ми відступаємо. За нами
й над нами вибухи рясні,
палає Київ вдалині
золотосяйними верхами.
Там плач, і регіт, і пісні,
розп'яття шибениць безкраї,
і під хрестом благословляє
розстрілів смерчі огняні...
Донці не раз перетипали
на північ нам безсонну путь,
і вил куркульських чорні жала
тяглися вслід... Бандитів лють
на частки рвала Україну,
ламала волі пишний сад.
Повстав Григор'єв проти Рад,
нам устромив ножа у спину,
кров залила колодки мідь
і б'є фонтаном у блакить,
ніяк її не зупинити,
і в ній полощуться бандити...
Палає Катеринослав,
Вітчизни південь весь палає,
і схід, і захід... Од заграв
тремтять і бліднуть небокраї...
Так. Це Комуна відступає,
в борні одгонюючи млу,
мечем простори розтинає
перед собою і в тилу.
Фронти — мов кола чорні гада —
стискають горло їй, і зрада
повзе до серця. Патронташ
лоскоче жало, повне яду.
Вперед! На чорта і на бога

під рев гарматний раз у раз.
Туди, де жде нас перемога,
не через Дін лежить дорога,
а через рідний мій Донбас.
Туди, де руки простягають
до нас брати із моря тьми,
нам путь відкрили небокраї...
Так хочем Партія і ми!

LV

Синіє степ усе снігами,
в лице — свинцева далина...
Лежать дроздовці перед нами,
і лава їх — немов струна.
Я на снігу, і справа й зліва
курсантів зір — у синь дзвінку,
і лава наша, теж красива,
подібна синьому клинку.
Вони встають, біжать в атаку
крізь вітер смерті, що січе
в обличчя їх, і крові маком
сніг заливає гаряче...
Уже штиків на сонці грані
горять так близько... Вище бій...
Це біла гвардія востаннє
прорвати хоче мур сталний...
Біжать... і криком рвуть тривожним
завісу нашу огневу,
щоб ринуть маршем переможним
по наших трупах на Москву.
Біжать неначе на параді.
Я рву слухняний мій затвор...
І ми розстрілюємо гадів
чіткими залпами в упор.
Огонь гуркоче, не вгавас,

все дужча він... Я в смерть дивлюсь...
Я весь напружений до краю,
от-от, здається, розірвусь...
Вони добігли... Кілька кроків,
от-от дотягнуться до нас...
Але огонь, тугий, широкий,
одкинув їх... Прибій погас...
Мовчать дроздовці... Шпорів дзенькіт
не оживить минулі дні.
Лиш офіцерик молоденький
все кличе маму в тишині.
І пада сніг на смутне чоло,
очей засиплюючи млу.
У звуках вальса вже ніколи
не полетить він на балу.
Кричить, аж поки не погасне,
не піде в тьми страшний туман...
В його мастку будуть ясла
комун майбутніх громадян,
малих, крикливих і пухленьких;
у залах тих, у світлих тих,
де часто ждала сина ненька,—
тепер не діждеться... Затих...
І все затихло. Ми — на коні.
Як серце б'ється гаряче!
І карабінка тре плече
в огні безсонної погоні.

LVI

Вороніж наш. Ми по Дворянській
так гордо їдемо під брязкіт
копит і зброї... У юрбі
моя сестра... Та тільки чому
така бліда вона? Утома
туманить очі голубі...

Вона хптається, і люди
її підхоплюють, несуть...
І застить зір, і тисне груди,
і напливає горя муть...
Встає гадюкою із крові
передчуття страшна мара...
«Сестра!.. Товаришу Підково,
там, у юрбі, моя сестра!..
Дозволь». Даю я другу повід
і залишаю лад стрункий...
Біжу... І от уже з любов'ю
сестру несучу... «Володю мій!..
Яка я рада!..» Рідні брови
цілую я. «Не треба сліз...
За рогом цим шпиталь військовий.
я в нім працюю...» Вечір ніс
зорю в обіймах, а я Зою,
у серці стримуючи крик.
Було це грізною весною
у дев'ятнадцятий той рік.
Її дихання швидко й жарко
в лице пече... Дві санітарки
на стук мій вибігли, взяли
у мене Зою. «Що з тобою?»
Вони стривожені були.
В палаті світлій ліжко біле,
на нього Зою положили.
І я стояв, мов неживий...
Аж ось і лікар черговий.
Я непомітно сльози витер.
«Це брат її, товариш лікар!»
За руку Зою він узяв,
послухав пульса, щось сказав
незрозуміло по-латині
і головою похитав.

Померкли враз простори сині,
що за вікном у клетотінні,
у реві, в реготі заграв...
Мене чиєсь схопили руки,
але не вдержали... Я впав...
Лиш чув далеко, в морі муки,
як глухо брязнула шаблюка...
В глибокій тьмі пливу, як човен,
і світла точка в вишині
все ширша й ширша. Болю повен,
я мчу до неї весь в огні,
немов на крилах... Моря ями
внизу шумлять... Чиєсь лице...
Ні, не воно, а стега це.
І я в сльозах прийшов до тьми.
Параліч серця... Тиф скосив
сестру так швидко і раптово...
Мовчи, журба! Не треба слів.
Хіба сестру замінить слово?
Тобі присвячую я спів,
сестра моя, що проводжала
мене на бій, біля дзвінка,
коли співали «Чумака»
ми в шумі й брязкоті металу
там, де Дінець, моя ріка...

LVII

Все бій та бій... Неначе горно,
на той Ростов гуде нам шлях...
І тиф схопив мене за горло
в глухих, засніжених степах.
Лунає музика... Мов з парку
я йду нагору... Скрізь весна...
І про любов шепоче жарко
у сні солодкому вона,

моя Марія... «Рідна... Мила...»
Вона цілує в губи, в лоб...
Ось по Дінцю за мною гроб
женеться білий... Я щосили
пливу, пливу, і де ріка
звертає вправо, до гайка,
на берег вискочив... І мимо
промчався гроб під серця крик
і десь за поворотом зник.
Ось водоспад, і бризок дими
уже шумлять мені в лице...
Та я вхопивсь за деревце
і вригувався... Гладять вії
пахучих пальців конвалії...
І я прокинувся. Палата
залита світлом. Тишина.
І наді мною — мов крилата,
в халаті білому вона,
моя Марія... Сонце плаче...
Ні, це вона... І я почув:
«Він буде жить. Це кризис був.
Ще повоюємо, юначе», —
сказав сивенький у пенсне,
з життям вітаючи мене.
А за вікном усе зелене
шумить і квітне, наче спів...
Вона прийшла сюди, до мене,
в громах панцирних поїздів...
Прийшла, стоїть переді мною,
і воскресаю я немов.
Крізь бою смертного прибої
мені з усмішкою ясною
ти принесла свою любов.
Стоїш чудесна, осіянна,
і милі ямки на щоках

сміються й плачуть... Серце в'яне.
Немарно ти, моя кохана,
пройшла важкий і довгий шлях.
Нехай живе, що встало з крові
в сонцях безсмертної пори!
Над комсомольською любов'ю
шумлять багрянні прапори...
Цвітуть сади за далиною,
де я зростав у морі блуз,
і мати здалека рукою
благословляє наш союз.
«Моя дружино!..» Сині очі
на тлі червоного хреста
щасливо плачуть... Кров клекоче
в співучих жилах... О літа
мосі огненної юні,
ви пролетіли, громолунні,
але вас пісня поверта.
І от ви дивитесь на мене
в столичнім шумі з далини,
і золоті зорі знамена
встають у гуркоті війни.

LVIII

Ридала сурма пад юрбою,
шумів за муrom скорбний сад...
І ми прощалися з тобою
під дальнє охкання гармат.
На польський фронт нам вітер віє...
Прощай, далекий мій Донбас!
Ні, ми не плакали, Маріє,—
то небо плакало за нас.
Ні часу нам, ні дна, ні міри,
звучить так весело наш сміх.
Як дим розвіються жовніри

в конфедератках голубих.
«Прощай...» Вагони похитнуло,
мов заgrimіло все кругом...
Невже навіки потонула
червона хустка за вікном?..
А ешелон летить і цока
вперед, не знаючи біди.
Минають станції, як роки,
що пролетіли назавжди...

ЛІХ

Все степ і степ. Шумить сердито
у прапорах ранковий вітер
над морем маревним колон
і од очей одгонить сон.
А там, далеко, перед нами
огні гармат все блись та блись...
Там, за колючими дротами,
окопи польські простяглись...
Хитають землю реви бою,
жагу розбуджують п'янку...
І заспокійливо рукою
я гриву гладжу дончаку.
Аж ось ріка. Як смерть, ріка ця.
З-за неї — постріли рясні
занили тонко в вишині,
неначе пищики з акацій...
Огнем і дротом, і рікою
одгородились, як стіною,
од нас бундючні вороги.
І під огнем стоять полки
у непорушному спокої.
Клинка на сонці блиснув лет,—
і море рушило вперед,
злилося гривами з рікою

й на берег ринуло... В дротах
гармати нам пробили шлях
набоїв зливною грозою
до сонця радісного путь.
І вже будьоннівські герої
піхоту Галлера січуть...
Аж ось біжить переді мною,
закривши голову, жовнір.
Він обернувся і тоскний зір
підвів до мене. Руки вгору
благально зняв, блідий, блідий...
«Хіба я можу, бідний мій,
тебе рубать? На злид і горе
зростали ми в сім'ї одній,
одні для нас світили зорі,
і гнав на труд один гудок...
Не можу я тебе рубати.
Живи, обдурений мій брате!»
І я до піхви вклав клинок.
Було давно це, любі, вранці,
на сході радості і сил.
Ми мовчки виладнали бранців,
і мовчки рушили ті в тил.

Прошли літа. Мужніє ліра.
А все в уяві зір жовніра
над змовклим боєм, шумом трав
і над похмурою рікою,
коли я твердою рукою
йому життя подарував.

LX

«Дайош Варшаву!» — крик лунає
панам у спину. Дим і жах

летять за ними по степах,
і небо в загравах палає.
Од них душа немов багорова,
усе кругом, неначе в сні.
Вже засіяли вежі Львова
перед полками вдалині...
І простягли у синь Карпати
свої вершини снігові...
Галичина, уся в крові,
своїх визвольників стрічати
іде, сподівана мати,
на осіяній сонцем шлях.
«Привіт вам, радості солдати!»
І хліб і сіль у рушниках
на вкритих ранами руках.
Та хліб упав... Завили грози...
І з неба чорні бомбовози
по нас ударили... В диму
схопили матір ката руки
і повели назад в тюрму,
знов на тортурі і на муки.
Пропали в грізній завірюсі
її коса і карий зір...
Лиш клятва котиться до зір:
«Ми ще повернемось, матусю!»

LXI

Нас оточили. Мур сталевий
стискає коло неблаганно.
Але гримить полків прибіїв
і рветься коло, як тумани,
як вати клоччя... Гул за нами —
і знов в обличчя залпів лють.
Це ми серцями і клинками

в боях прорубуємо путь.
Ридає сурма дальньо й тонко,
в ряди міцні гуртує нас.
І йдуть улани й амазонки
на нас в атаку раз у раз,
і розлітаються, як порох,
як од вітрів громаддя туч...
Все дужче шаленіє ворог,
нас не пускаючи за Збруч.
Я не забуду це, як сон,
коли летіли кулі густо
і амазонок ескадрон
ми порубали на капусту.
Одна чорнява, вся в шнурках,
що грали золотом на грудях,
сіяли петлями, рядами,
на мене мчала — скок та скок...
І напоролась на клинок,
що їй пройшов у горло біле,
і кров — як дивно й просто це —
фонтаном бризнула в лице...
І на сідлі поникло тіло,
а потім зсунулось униз
і впало в скреготі заліз,
у сяйві огняному дня,
що їй навіки почорніло.
І тільки кості захрустіли
під копитом мого коня.

LXII

Тривожна ніч. Ритмічно рипа
сідло, й шумить усе комиш.
Ми із соломи смолоскипи
зробили, щоб було видніш.

Морями коней і металу
ми йшли на схід у дум грозі...
Гармати часто загрузали,
і ми тягли їх із грязі
в сумній мовчанці... Хмар скорбота
над нами висла... Линув час...
Здається, вискочить кіннота
з кущів і кинеться на нас...
Все чок та чок під копитами...
Дерев химери, глина круч
і вітер плакали за нами,
як переходили ми Збруч...
Мов сниться... Вершники, тачанки...
Прощай надовго, рідний край,
і ви, чорняві галичанки,
сумних ланів рум'яний май!
Прощайте, гори і вокзали,
куди летів наш димний шлях,
і ви, дядьки, що проводжали
полки з сльозами на очах...
На вас свитки такі ж подерті,
як і у нас колись були...
Шумів над нами вітер смерті,
стояли ви, а ми все йшли...
Не плачте, рідні! Поле брані
ще загуде... Настане час,
і ми повернемось, кохані,
з громами й славою до вас!

ЛХІІІ

В пилу і гуркоті обози
летять на схід за разом раз,
і колобками по дорозі
буханки котяться повз нас...

Ми сміємось: «От панікьори!»
А вколо осені огні
лягли на трави неозорі,
на хутори удалині.
Усе на схід полки червоні
ідуть та йдуть, мов день погас.
І з балки враз нестримні коні
потокком ринули на нас...
Це — чорношличники. Стіною
ми розгорнулись проти них.
Ще не було такого бою,
атак настирливих таких...
Все од копит гриміло поле,
і од клинків дзвеніло все...
Забуть не можу я ніколи
Підкови скривлене лице,
навпіл розрубане, орлине,
коли упала в пил жахна
його обличчя половина,
неначе скибка кавуна...
І гайдамака чорнобровий
на мене кинувся як звір...
З клинка стікала кров Підкови
й немов диміла... Хижий зір
горів так тупо і зміїно,
була у нім жага терпка...
Я в ліву руку перекинув,
неначе блискавку, клинка.
Креснули, вдарили копита,
шаблі схрестились... Кров за кров!
Я чорну голову бандита,
неначе ханьку, розколов.
Він закричав, немов дитина,
і в порох лягнула, мов бруд,
його обличчя половина...

Я крикнув радісно: «Капут!»
«Капут, загибель вам, собаки!» —
усі ми гримнули разом
і довго гнали гайдамаків,
аж поки ніч зайшла кругом.
Лягла на трави прохолода,
і місяць глянув з небозводу
на землю, мов кривавий шлик,
і впав за хмару малинову.
Ми відплатили за Підкову,
і жоден ворог не утік.

LXIV

Ми грізно стали на кордоні,
погасли віяла заграв,
надовго змовкли громи броні,
і мир з поляками настав.
Зітхнула Армія Червона,
на південь повернула штик,—
і зграї чорного барона
ми в море скинули навік.
Упали в пил гадючі жала,
одбили ми своє добро,
й полки Котовського прогнали
махновців рештки за Дністро.
Ми у Тирасполі. Рікою
одгородився світ старий.
І на тім боці, над водою
стоїть румунський вартовий.
Допомогла катам Антанта
наш край загарбати на жак.
І от лисніють на вітрах
сталеві каски окупанта
по Бессарабії степах.

Прийшли, обплутали, украли,
коли війна у нас гула,
од України одірвали
край винограду і тепла.
В борні стомилася Вітчизна,
боярин добре знає це.
Та суд настане правий, грізний,—
і ми відплатимо за все.
Одягне броню Батьківщина,
полине в синь моторів спів,
і Бессарабія зустрине
своїх визвольників-синів.

LXV

Додому, їду я додому...
Гримить мостами раз у раз
і лине поїзд без утоми
на мій омріяний Донбас.
В лице привітний вітер віє.
Лети, мій поїзде, лети!
Там жде мене моя Марія,
і мати, й сестри, і брати.
Там жде мене моя бабуся
і тьоті тихої любов.
Я їм казав, що повернуся,
коли в поля криваві йшов,
що край забуде дні негоди,
земний ми створимо Едем
і сонце бідному народу
ми на багнетах принесем.
І сталось так. Невже побачу
я всіх вас, рідних, дорогих,
і мати радісно заплаче
на грудях стомлених моїх?!

Побачу я лани, оселі,
тини, кривесенькі такі,
Донець і гай, ставки веселі
і димні труби заводські.
Я мчу, з годинами на герці
в вагоні я. Снігів блакить.
А в Третій Роті моє серце
по Красній вулиці біжить
і загляда в вікно вузеньке,
там і кутків і злиднів пах,
де каганець, і сина ненька
давно чекає, вся в сльозах...
І серце далі мчить. «Бабусю!
Я твій Володя, твій онук...»
Бабуся слухає у муці:
чи вітер то, чи в двері стук?
Пливе в кутках журба безкрая,
хвилини схожі до сторіч...
Бабуся двері одчиняє,
а за дверима тільки ніч.
І серце — далі, далі, далі,
в ту економію й село,
де в морі крові і печалі
кохання вперше розцвіло.
Кімната чиста, біле ліжко,
на ліжку тім, що за вікном,
лежить кохана білосніжка
і спить не спить тривожним сном.
Жене світання морок ночі,
і обрій барвами сія.
І серце слухає: шепочуть
сумні вуста моє ім'я...
І груди вишиту сорочку
здіймають трепетно... Чекай!
Неси, мій поїзд-гуркоточку,

неси мене у рідний край!
І от Лисиче. Йду я пішки.
Огні заводу простяглись.
Це тут мої маленькі ніжки
по рейках тупали колись.
Це тут ми білі банди гнали
і йшли вперед під кульний спів.
Пливе проміння по металу
смутих станційних ліхтарів.
У тьмі встають заводу труби,
біжать вагончики в блакить.
Немов молитву шепчуть губи,
і під ногами сніг рипить.
Невже я дома? В щастя зливі
я йду над маревом ріки,
і, наче птиці полохливі,
кудись пропали всі думки.
Лиш вітру чорні перекати
в душі моїй... Холоне кров...
Я думку рвусь, лечу спіймати...
Спіймав!.. І легко стало знов.
Стоїть завод, і диму плями
кудись пливуть без вороття.
З ланів, де даль гула фронтами,
я повернувся до життя.
Йду. Ось клуб. Виходять люди.
І я, в шоломі, йду між них.
І тисне солодко так груди,
і кров прискорює свій біг.
«Здоров, Володька!» — простягають
до мене руки ті, з ким ріс
і з ким робив, кого я знаю...
І тоне все в тумані сліз...
«Твій брат умер». — Який? — питаю.
Я думав — Ігор. Ні, Олег...

Нема Олешка, немає...
І серце — як порожній цех
в заводі мертвому... Не квітне
в швидких руках металу змах,
і сумно крізь розбиті вікна
гуляє вітер по станках.
Такий простий життя закон тут.
Я ізронив на сніг сльозу.
Він галіфе чекав, що з фронту
йому я скоро привезу.
І не діждався... Скорбний воїн,
неначе в смертному бреду
до хворостянки дорогої
по Красній вулиці іду.
Я в двері стукнув тричі... «Хто там?»
«Володька... — крізь ридання, — я».
І крик, єдиний крик: «Володька!» —
неначе злився у виття
протягле й радісне... Кричали
мої то сестри і брати.
Вони так брата зустрічали,
що вийшов з смерті темноти.
Я увійшов. Цілунки, сльози.
Немов з туману довгих літ
я їм приніс крізь чорні грози
жаданий і чудесний світ.
Прибігла мати від сусід
і впала, плачучи, на груди.
«Нужди ніколи вже не буде», —
кажу я їй... Світання цвіт
залив шибки узором зливним
і нас у тиші голубій.
І півні криком переливним
зустріли дружно день новий.

LXVI

До мене вишня мералу гілку
тягнула скорбно. День синів.
Я на Олежика могилку
гарячі сльози довго лив.
Лежав з ним поруч бідний татко,
і мати матері, й діди...
І сонця золоте горнятко
світило смутно з висоти.
Я зняв шолома. Все чорніло,
коли навколішки я став
і тиху братика могилу,
прощаючись, поцілував.
Ти спиш, мій страднику, глибоко.
А над тобою день розквіт,
життя шумливе і широке
уже дало жаданий плід.
Його взяли ми з горя, з бою
на щастя рідній стороні.
Та ти не підеш із мною
в його простори запашні.
З ланів, де грози крили небо,
де все гриміло в боротьбі,
я галіфе привіз для тебе,
та не носить його тобі.
Я на хреста зорю з журбою,
сльозу ковтаючи сумну.
Ти спиш, мій рідний! Спи. З тобою,
настане час, і я засну.

LXVII

Бабуся й тьотя. Сльози, сльози...
І тихі зустрічі слова.

Про вас, мої смутні мімози,
у серці пам'ять ще жива.
Жива, і буде вічно жити,
як і до вас моя любов,
коли, неначе з того світу,
в хатину тиху я зайшов.
«Ти комуніст?» — мене спитала
бабуся добра. «Комуніст».
І тихо, тихо в хаті стало,
і змовк надворі вітру свист.
Спахнули очі тепло й чисто...
Я не забуду слів святих:
«Ну, значить, гарні комуністи,
раз мій онук пішов до них».

LXVIII

Весна зеленими крилами
в полях шуміла. Грала кров.
Співали птиці над копрами,
коли на станцію я йшов.
Лице ще й досі пломеніє,
мов день сонцями засвітив
на телеграмі кілька слів:
«Стрічай двадцятого. Марія».
Перон, дзвінки і метушня,
і синій зір, до болю любий,
і повні щастя і огня
покірні і солодкі губи.

LXIX

Усе гримить, сіяє й лине,
шумить і квітне без кінця.
Приймай, столице України,

свого донецького співця!
До тебе йшов він в дзвоні сталі
через моря крові і сліз.
Він запах вугілля й конвалій
тобі в мелодіях приніс.
Атаки відгомін у слові,
і сяйво зір, і шум дібров —
там, де луги цвітуть шовкові,
й до всіх пригноблених любов,
і гнів до ворога, і сльози
в розлуки час і в щастя мить,
і тишину, й бентежні грози,
тополі, сонце і блакить.
За тебе йшов він до загину,
за тебе всю віддасть він кров.
В його піснях до України
живе незмірена любов.
В юрбі звучать нервові кроки,
горить огонь його очей.
У Харків шумний і широкий
прийшов смуглявий соловей.

Епілог

Вітри, походи і привали,
любіві рани і пісні,
весни ви повинню промчали
і потонули вдалині...
І польський фронт у громі шалу,
де даль од спалахів руда...
Мої там вірші друкували
в газеті «Красная звезда».
Вони з гарматами гриміли,
росли в огні, в розривів млі.
Їх наші грози народили

в кавалерійському сідлі.
Я з ними йшов на гул невпинний, —
вони в мені, як той тотем, —
за бідний люд, за Батьківщину
поетом і політбійцем.
Пройшла гроза. Луною тоне
у далі днів. Безсмертний час!
І Ворошилов, і Будьонний
у тій грозі учили нас.
Я не один про щастя марив,
коли пішов під гул стихій
у світлі лави комунарів
в партійний тиждень бойовий.
Я гордий долею солдата
нових віків, коханий край!
На партквитку моєму дата:
двадцятий рік і місяць май.
Збулась мільйонів давня мрія,
не марно, ні, лили ми кров,
коли мій край на буревії
вела озброєна любов.
Моїх пісень огонь не тане,
летить до зоряних висот.
І груди орденом Пошани
мені прикрасив мій народ
за голос мій, за пісню щирю,
що славить сонце і степи,
що не віддав я кату ліру
у дні страшної боротьби.
З тобою вийшов я в дорогу,
о краю мій, за тебе б'юсь!
Іти завжди з братами в ногу
в цей день народіві клянусь.
Клянусь і партії крицевій,
і дню, що в серці розцвіта,

клянусь і вам, сади вишневі,
колгоспні села і міста,
що буду скрізь єдиним, чистим,
як наші зорі і сонця,
і з честю ім'я комуніста
нести до смертного кінця.

1937—1940

ЮНІСТЬ

Як сади, як весна голубина,
що над обрієм димно встає,
твоє ім'я просте, Валентина,
як шипшиннеє плаття твоє...

Молоді і розгублені кроки,
очі — щастя і суму моря...
Ти проходиш ясна, одинока,
неповторна, неначе зоря...

Ти мені в час вечірній сказала,
що не треба про тебе пісень...
Та для мене, як сонце, що встало,
ти несеш зачарований день...

Над ланами югою — пороша,
в ній ранкове проміння сія...
Як у серці моєму, хороша
Валентина — зірниця в боях.

Ти даруй, що у пісні молюся
я на тебе, за дум ці рої...
Як у озеро тихе, дивлюся
я в зажурені очі твої...

Я не знаю, що буду співати,
та про це і не хочу я знать.
Поможи ж мені, серце крилате,
тихий образ її передать.

. . . . .

Пісня знайома...
Життя, як тюрма...
Вулиці й дому
того вже нема.

Серце орлине
терзає цей спів.
Де ти, дівчино,
що я полюбив?..

Даль неозора...
Над полем — зоря...
Рідного зору
лазурні моря...

Шахти як птиці...
Вечірні гудки...
В небі — зірниці...
В руках — васильки...

Перед тобою
стою я в пилу...
В очі з журбою
дивлюсь, як у млу...

Пісня про Кня,
про юнку мою...
Стер каблуки я
і серце в бою...

В полі — тумани...
Стою, чорнобров...
Образ коханий
проніс я крізь кров...

Ось я — у лаві...
Багнет, патронташ...
Б'ється кривавий
похмурий Сиваш...

Ворог — в обличчя
з рушниць і гармат...
Хто ж мене кличе
в майове назад?..

Коси шовкові...
Тремтіння долонь...
Крові ж, ой, крові!..
Гарматний огонь...

Крики: «В атаку!..»
Штики ворогів...
Серце — без ляку...
у ньому — лиш спів...

Сонце сміється
з багряних висот...
Всі ми — на герці
за бідний народ...

«Зась, ненажеро,
смоктать нашу кров!..»
Штик офіцеру
під серцем пройшов...

. . . . .

Пісня знайома,
звучиш ти дарма.
Дівчини й дому
давно вже нема.

Тільки — з журбою
на камені мох...
Де під вербою
стояли ми вдвох...

Рідні долоні...
А очі — цвіті...
Десь на кордоні
з дружиною ти...

Ну і нічого,
звичайно... Авжеж...
Та, як тривога,
ти в серці цвітеш...

Щастя тривога...
Коли у бою
йшов я в дороги
за юність мою...

«Юність Максима»...
Учительки зір,
неповторимий,
мов райдуга, зір...

Дзвони металу...
Майовка в гаю...
Ви нагадали
про юність мою...

Тільки, Максим,
ти — щасливий... А я...
Споминів дим...
Неповторна моя...

Серце — неначе
розхлюпана кров...
Плачу, як бачу
я першу любов...

В зорах — тривога,
слова золоті...
Щастя такого
не знав я в житті...

В серці грозою
закоханий спів...
Котю!.. Нащо я
тебе пожалів?..

Степ той далекий,
і губи, й рука.
Ти, мов лелека.
близька і ярка...

Ти, наче небо,
безсмертна моя!..
Чому ж від тебе
відмовився я?

Чом я пішов
у бої, та не взяв
юну любов
над приboями трав?..

Ти б мене ждала...
Бліда і сумна,
ти б не казала:
«Чужа я жона».

Я — тільки з рейду...
О серденько, ша!
Губи мов крейда,
порожня душа...

В ній — тільки вітер,
ридання і кров...
Сльози я вітер
і в битву пішов.

Знову — на банди...
Загони Чека...
Зорі як банти,
як лезо штика...

В вихорі ночі
все снився той спів...
Дім той і очі,
що я полюбив.

От, Валентино,
хотів я про вас...
Вийшло ж дитинно:
про себе й Донбас...

1939

КИЇВ

У тумані віків, між розкішних гаїв,
над задуманим сріблом Славути,
на зелених горах гордий Київ розцвів,
ніби рицар, у панцир закутий.

Ніби сад-ясноград. Лийся гусями влад,
юний спів про красу України,
що шумить над Дніпром і крізь бур громопад
пронесла свою долю орлину,

про найкраще із міст, повне барв і пісень,
злотоверхе, ясне, пурпурове,
що в тумані віків починало свій день,
розбиваючи ночі закови.

І як свідок отих днів далеких твоїх,
у веселій і сонячній зливі,
мов химерний узор, од воріт Золотих
пада тінь на панелі шумливі.

І на тіні на тій од північних морів
пропливають човни гостроносі,
і на них русичі — і розноситься спів,
і сіяють хмарки русокосі

в голубій вишині... Чути дзвони мечів,
кров гарячу ковтає Славута,
кров і нашу й чужу... Тихша й тихшає спів,
тільки зброя виблискує люта.

В небі з хмар здійнялись і палати й мости,
мов жаліється хвиля осіння,
і цілує полянам черлені щити
золоте надвечірнє проміння.

Знов шоломи цвітуть, ой куди ж їхня путь
простяглася, ясна й величава?..
То до брам Царгорода пливуть і пливуть
орлекрилі човни Святослава.

Світить сонце тривожно з лазурних висот,
тільки небо спокійне, безкрає,
і Перуна біжить рятувати народ,
а Перун у воді потопає.

Чорні хмари пливуть з азіатських степів...
Все узнало ти, місто кохане,
як грозили тобі буйним морем списів
вояки половецького хана

і монголів орда, що Добриня одбив
з побратимами в бурі кривавій,
щоб зростало ти, любе, над синню ланів,
щоб розквітло у силі і славі.

Все узнало ти, рідне: й Батиїв полон,
і руїни, і горе безкрає,—
а коли одлетів рабства довгого сон,
відповіло розгромом Мамає.

Твої славні сини непохитні буди.
Хто ж тебе нахилив, мов калину?
То поляки на муку тобі принесли
довгу ніч, довгу ніч горобину...

Скільки ти повставав, і випростував стан,
і схилився, подоланий знову...
Та звільнив тебе син твій, Хмельницький Богдан,
мов калину здійняв малинову.

У кривавій борні ти тягнувсь до висот,
кликав сонце у тьмі золотее...
Простягнув тобі руки російський народ,
щоб дорогою йти однією.

Пси Варшави упали у порох, у прах,
що тебе так безумно терзали,
своє щастя тримав ти у власних руках,
та не зовсім... Літа пролітали...

Двоголовий орел тіль розкинув свою
над полями вітчизни й тобою...
Довго бивсь з ним народ і здобув у бою
свою волю рукою сталлюю.

Знов розцвів, зашумів у морях прапорів
славний Київ, та вдарили з ночі
чорні зради шолки, дикий свист нагаїв,
знову кров у Славути клекоче...

Громадянська війна грізний клекіт заграв
над містами й степами прослала,
і в нерівнім бою гайдамаків стрічав
ти громами з гармат «Арсенала».

Вили кулі кругом, не спинявся їх льот,
диму хмари пливли над землею...
І простяг тобі руку російський народ,
щоб дорогою йти однією.

Та в сталевих шоломах чужинці прийшли,
і стогнали твої тротуари,
люди бігли, гармати навколо гули,
клекотіли по селах пожари.

Знову ніч... Та в Унечі повстання огні
засвітила рука промениста,
і загони пішли на загати міцні,
їх до бою вів син машиніста,

славний Щорс. Він у Леніна був у Москві,
і послав його Ленін на бурі,
щоб на місце загиблих повстали живі
і розбили в'язниці похмури.

Линь же, спів мій, про те, як з громами у грі
гуркотіли в мости динаміти,
як полки перейшли по замерзлім Дніпрі,
щоб тебе, злотоверхий, звільнити.

Білі орди, поляки, як тіні, пройшли
по твоїх вулицях гомінливих...
Всіх прогнав їх народ, щоб ніколи вже мли
ти не знав у громах і у зливах.

Одягли ми Славуту в бетони й граніт,
і відбились огні Дніпрельстану
в його водах, неначе небесний той світ,
що огнями у безвісті тане.

Це для того, щоб ти, славний Києве мій,
брат Москви, щоб міста всі і села
квітли в щасті, промчав громовицями бій,
сонце квіти під ноги нам стеле.

І співучі мотори вітають вгорі
і в полях — твої вежі і брами,
і вітає мій спів, мої струни у грі
зір кремлівських сіяння над нами...

Злотоверхий наш день, красне місто садів,
місто весен, як стяг, над рікою,
ти шумиш у віки. Це про тебе я снів,
в чорні грози я марив тобою,

коли йшли ми і криця гриміла в лице,
коли вітер тріпав нам шинелі.
Там, далеко, я снів над блакитним Дінцем
про твої гомінливі панелі.

І за тебе я бивсь і тебе боронив,
як мільйони таких же в ті роки,
коли йшов я просторами огненних нив,
смуглий воїн, співець кароокій.

Місто слави і гроз, що в громах одгули,
тільки луни від них, тільки луни...
Розірвавши навіки запону імлі,
ти, як поїзд, летиш до Комуни.

Львову руку подав ти, а Львів — Чернівцям,
голос твій докотивсь до Дунаю,
голос дужий і свіжий, подібний громам,
що весною в полях пролітає.

В криках коней залізних, в гудках заводських,
у ажурі мостів над рікою
ти сієш, давниш, і щасливий твій сміх
не порвать бомбовозів грозою.

Вийдеш ніччю на гори, поглянеш вниз,—
на Подолі огні, наче море,
переливно цвітуть, чути дзвони заліз,
що у небо пливуть ясноморе,

і летять над гаями, над синню озер
молодого труда переклики.
Як Добриня колись, так Стаханов тепер
нашу землю прославив навіки.

Хай про нього гримить мій захоплений спів,
розцвітає на кожному розі.
Його ім'ям тепер ми звемо трударів,
що ідуть по звитяжній дорозі.

Пролетіли літа, пролунали літа,
одгули дзвони Лаври й Софії.
І над світом встає наша слава свята,
наче прапор любові й надії.

Мир і спокій у нас, а навколо війна
за кордонами світ роздирає.
Та до миру і щастя дорога одна,
та, якою прийшов ти, мій краю!

Та, якою наш Київ крізь грози пройшов,
наш зелений, ясний, пурпуровий,
та дорога, якою вела нас любов.
Що ж є в світі сильніше любові?

Пролітають авто за блакитним вікном,
звучно роти з піснями проходять.
В нас на півночі мир, мир і спокій кругом,
і на півдні, й на заході, й сході.

Наших крил золотих усе ширша розмах,
чують гори, діброви і ріки
на колгоспних полях і в веселих містах
молодого труда переклики.

Київ рідний шумить, і сирени в блакить
підіймають свій голос прозорий.
На вокзалі гудки, чуєш, друже, гримить:
до Москви пролітає то скорий.

Київ, Київ, тобі моя пісня і сміх!
Оспівати готовий я радо
і узорі огнів на асфальтах твоїх,
і Цеґа на горі колонади,

й шумні парки твої, і Хрещатик, і все,
що так серцю багато говорить,
що його, мов на крилах, у пісні несе,
тихі води і ясні зорі...

Вже світання огні за рожевим вікном
над тобою розквітли крилато.
Ми стрічаємо, Київ, з тобою разом
двадцять третє Жовтневесє свято.

Буде любо в колонах іти до трибун,
о калина моя малинова,
і дивитись у сяєві сонячних рун
на дитячі усмішки чудові.

Всі вітатимуть нас, і з громовим «ура»
у шоломах пройдуть батальйони,
од ходи сколихнуться і води Дніпра,
і задумані гори, і гони...

Не страшні нам погрози глухої зими, —
нам весна свої барви розкрила.
Слався, Києве наш, твоя слава — це ми,
це Вітчизни і Партії крила.

[1940—1962]

СИН УКРАЇНИ

1

В селі широкім над Інгулом,
де хвилі в бурю повні гулом,
у золотому шумі віт
побачив він уперше світ.
Маленьке зморщене обличчя...
Минали дні в квіток снігу.
А батько з шахти прийде ніччю
і робить пальцями «агу»...
Бере на руки немовлятко
такий ласкавий, рідний татко
і підкидає, й забавля;
сміється й плаче немовля.
І мати дивиться на нього
очима, повними тривоги.
«Упустиш, Федю!» — і дитя
бере на руки, пригортає,
а зір її любов'ю сяє.
Так почалось його життя.
Залита сонцем бідна хата
була для нього не мала.
Він підростав і мандрувати
почав од печі й до стола.
Усе його сприяло зросту:
і сонце, й зорі уночі.
І кіт — товариш пишнохвостий —
з ним часто грався на печі.
Як діти всі, він був цікавий,
любив і птиці, й квіти, й трави,

і дзюркотіння хвиль дзвінке...
Про все питає: «Це що таке?» --
І про голубку, і тополю,
про вітряки блакитні в полі.
Любив він слухать на зорі,
як піють півні у дворі
й перекликаються з другими...
А над селом туманом — дими.
А вечори?.. Дівчат пісні...
Янтарні роси, трави в сні...
Ідуть поважною ходою
корови з поля чередою,
сипіють далі перед сном,
і тепло пахне молоком.
Михась, як соняшник до сонця,
до всього тягнеться й росте,
дитя України золоте.
Широкий світ, вузьке віконце,
риплять колеса у тиші...
Все загадкове і жадане...
Шумлять далеко і туманно
озер печальні комиші,
в задумі верби над водою,
таємні клуні, темні сні
і на баштані кавуни
з огудиною золотою.
Інгул. Води веселі бризки,
а сонце вже схилилось низько,
і розсипає сміх дзвінкий
Михась у хвилі голубій.
О днів минулих даль крилата,
сусідські діти і телята,
зоря, гармонія, пісні
і теплі хмари в вишині!..

Зростав Михась. Прийшла година.

А пісня лине без кінця.

І по науку до шевця
послали батько й мати сина.

О дні, в минулому потоплі,
і співи птиць, і шуми трав!..
Він заганяв свиню в коноплі,
як кажуть: дратву він сукав.
Минали дні в труді без ліку,
а за вікном привіти гав.

Латав чужі він черевики,
гвіздки в підметки забивав.
Батьки платили за науку,
щоб днів його цвіла блакить.

І от маленькі смуглі руки
навчилися туфлі добре шить.

А за вікном гілки вишневі
і, як завжди, співа когут.

Платити стали не шевцеві,
а швець Михасеві — за труд.
Проміння сонця гріло тучку,
хитались віти золоті,
коли він матері получку
приніс уперше у житті.

Хіба забуде мій Михайло,
коли умер його татусь?

В кутку стояло зайве кайло
й немов жалілося комусь.

Холодний цвинтар, далі сині,
летіли журавлі у вирій,
а в дерев'яній домовині
лежав татусь, блідий, блідий...

І мати плакала, і люди

кругом стояли мовчазні.
Прощальні сонячні огні
мов цілували татка в груди
й чоло холодне. Наче в сні
стояв Михась, у тьмі неначе,
коли спускали вниз труну...
І сльози хлопчика гарячі
в могилу падали сумну.

3

Нужда все дивиться у очі
і розганя хлоп'ячі сні.
І знову труд чорноробочий —
млини, підрядчики, млини...
Нарешті, пахта, штреки, штреки,
свист коногона, кайла стук,
зима вгорі, в забої спека...
Так жив маленький шахтарчук.
Михась пройшов сувору школу,
та твердо йшов крізь років дим,
вступив у лави комсомолу,
став активістом молодим.
Почав учитись. На папері
пливли слова, за знаком знак.
І відчинив широкі двері
Михайлу до життя робфак.
Веселе місто гомінливе...
А він пригадує село,
в садку налиті сонцем сливи,
там, де дитинство протекло.
І любу дівчину й жоржини,
дзюрчання тихе ручая,
примарні тіні, рос перлини,
солодкі співи солов'я,

такі, що серце в щасті плаче...
Ходи знайомий, рідний звук,
і поцілунки губ гарячих,
і теплота дівочих рук...

4

Він одружився. В днів літану
іде під зорями труда,
крізь далину життя рум'яну,
з ним побратимка молода.
Минали дні, як буйне поле,
коли ти в поїзді, в жнива.
Червона Армія і школа,
гарматна школа полкова.
Учоба знов. Військові будні.
Й Михась, колишне шахтарча,
переборов всі хвилі трудні,
став лейтенантом еРСєЧА.

5

Героя долю соколину
в диханні вересня і трав
він на Західну Україну
в визвольнім поході приймав.
Од чужоземної навали
звільняв він край. Сіяй, мета!
І галичани цілували
його в обвітрені вуста.
То воля йшла із хати в хату,
синіли радісно Карпати,
і Львів шумів, і Борислав.
В диханні вересня і трав
то воля йшла із хати в хату.
А він стояв. Одснилось кайло,

і дві пішли без вороття.
Чи знав, чи думав ти, Михайло,
що станеш вісником життя,
народи будеш визволяти
в вінках усмішок і пісень
і влучним пострілом гармати
оповіщати людям день!

Хіба забудь йому годину
і грізний гул ворожих зграй,
коли війною білофінни
пішли на наш Радянський край.
І от він там, де ниють кулі
у перехресному рою,
де з автоматами «зозулі»
сидять на соснах у гаю.
Дерев холодний, мертвий спокій,
холодне сяйво мертвих зір.
В снігах Фінляндії глибоких
він батареї командир.
Бліндаж. Окопи. Даль крилата,
холодна даль чужих доріг.
Його «зозуля» з автомата
ніяк поцілити не міг.
Ішов на ворога він сміло.
Бійці Михайла полюбили;
де він, там і вони були,
його від смерті берегли.

6

Все далі йшли боїв прибої,
на північ їх гриміла путь,
і ночі місячної тої
йому ніколи не забудь,

Боець докладає: «Ідуть...»
Він не повірив. Ночі муть
і сніг під місяцем навколо,
неначе саван, срібне поле.
І знов — боець: «Вони ідуть...»
Михайло вийшов. Іскри срібні
відбили очі... В серці гнів.
Та на снігу ніяк не видні
халати білі ворогів,
що з ним зливаються... Лиш тіні,
лиш чорних тіней довгий ряд
повзе все ближче до гармат...
Гадюки, сповнені отрути,
злились у тіней чорну гать.
«Стій! Хто іде?» Залопотали
щось по-чужому в тишині.
«Огонь!» І вихори металу
по лаві вдарили страшні,
і потонуло все в огні,
злилося з криками і тьмою...
Він бив наводкою прямою.
Коли ж погас останній племінь,
останній постріл одгримів,
в снігу лежали нерухомі
сто вісімдесят ворогів,
і сніг од крові почорнів.

7

Вони в оточенні. Тривога
усе росте... Росте огонь...
І прикипає до долонь
метал холодний. Од знемоги
бійці хитаються... Сім днів
вони не їли й відбивають

атаки люті ворогів...
Гармат гуде огненний гнів,
а ворогам кінця немає.
Заріс Михайло, схуд і зблід,
без сну йому запали очі,
на зорі дивиться й шепоче:
«Прощай навіки, білий світ!»
І враз розрив, і у безодні,
неначе ріки многоводні
на хвилях огненної мли
кудись Михайла понесли,
все глибше й глибше, далі й далі...

8

І він прокинувся в шпиталі.

9

Сіяє Кремль. В огнів привітах
обличчя воїнів струнких.
Стоїть Михайло поміж них,
за двадцять шість атак одбитих
Червона Зірка на груді.
Москва. Сирени. Безліч кроків.
Цвіте зорі червоний бант.
І йде по вулицях широких
орденоносний лейтенант.
І тільки в згадці у ракетах
зринає ніч, блищать штики...
Про нього пишуть у газетах
і шлють привіти земляки,
у гості кличуть. «Рідні, любі!..» —
Михайло шепче до зорі.
А десь про нього в шумнім клубі

ведуть розмову шахтарі.
Сніги Фінляндії глибокі
вже розтуманилися сном.
М'який вагон. Поля широкі
пливуть, кружляють за вікном.
Блакитні гони і могили.
Минають села, наче сни.
І от, нарешті, засиніли
Дніпропетровщини лани.

10

Далеко десь розтанув з гулом
у сині поїзд... Лине дим.
Село широке над Інгулом
зазеленіло перед ним.
Михайла друзі зустрічають
і тиснуть руки. Квіти, спів.
Привітним усміхом сіяють
йому обличчя шахтарів.
І обіцянки, і промови,
і дружні вимоги. Ясна
в його душі співа весна
у сяйві теплому любові.
Пливе заводів дальній дим.
Михайло руки тисне всім
і йде з матусею додому,
що горда сином, як завжди...
Красивому і молодому,
йому всміхаються сади.

11

І знов Західна Україна,
кордон німецький. Дні в тиші,

і по полку товариші
та зорі кольору шипшини
в шибки блакитні і ясні,
і літаки у вишині.
Настало червня двадцять друге.
Було так мирно все кругом.
І враз у землю вдарив туго
набій ворожий за вікном.
І ще розрив, і ще... «Михасю!» —
скричала жінка... Мов штика
упала тінь... Це простяглася
кривава з заходу рука
з гадючим знаком на манжеті,
щоб потонув наш край у Леті...

12

Земля клекоче від пожару
в диму, немов у морі мли,
всю силу першого удару
бійці на себе прийняли.
Й між них Михайло... Дні, як ночі.
Кругом усе гуде, клекоче...
Лунає крізь розривів гнів.
«Вперед за партію й Вітчизну!»
Летить земля у небо грізне,
а з нею — каски ворогів.
Стрічає зграю ненависну
огненний шквал, крицевий сміх,—
і на дротах колючих виснуть
тіла нападників лихих.

13

В огні пожару світового
минали ночі, довгі дні.

Михайла ранило у ногу
і одірвало півступні.
Лежав і чув, як ворон криче,
гриміли танки десь у млі,
і кров його лилась гаряча
на трави рідної землі.

14

Шумить столиця України.
І на землі, і угорі
гудуть мотори, вечір лине,
і бомби рвуться у Дніпрі.
Шпиталь. Дзвенить хвилина кожна.
Михайла сну гойдає муть,
і чує він крізь сон тривожний,
як за вікном зенітки б'ють.
Там небо, наче у заграві,
і все гримить ударів гнів,
огні прожекторів криваві
у тьмі шукають ворогів.
У синім світлі силуети.
Михайло спить біля вікна,
і українського поета
над ним схилилася жона.
В глухім гарматнім перекаті,
що наближається здаля,
вона у білому халаті
йому подушку поправляє.
Над містом вітер смерті віє,
пливе у тьмі розривів дим.
Про що ти думаєш, Маріє,
над сном героя молодим?
В душі твоїй палає рана,
хоч не тече на землю кров...

Де муж і син твої, кохана?
Чи ти зустрінеш їх ізнов?

15

Каштанів шум. Дніпра привіти,
хімерні тіні ронять віти
на тротуар. Ідуть полки,
і грають променем штики.
Од бомб щілини у саду,
і з протигазами дівчата,
Повзуть задумано гармати
на механічному ході.
До бою встала Україна
проти західного мерця,
і скрізь на вікнах і вітринах,
хрести з паперу без кінця.
Лежать під бурєю негоди,
щоб ката стримати удар,
аеростатів загороди
готові знятися до хмар,
і поруч — лицарі нові,
смугляві й юні вартові.
Клепочуть юрби, синь безкрая.
Це хто мій смуток одганя?
Іде і трохи припадає
на ліву ногу в сяйві дня.
В валах людського океану
лежить його чудесний шлях,
і, як метелик, на вустах,
усмішка тепла і багряна.
Моя Україна в диму вся,
але звучить шахтарський крок.
І на Михайла я дивлюся
крізь тепле марево думок.

Вокзал. Гудуть людські прибої.
І Україна в шумі віт,
як мати, доброю рукою
Михайла відправля на схід.
Думки, думки... А поїзд лине.
І кожний день, як сотні літ.
Там десь далеко Україна
йому крізь бурі шле привіт.
Уся в огні, в крицевім реві,
залита кров'ю і слізьми,
і на садки її вишневі
ворожі падають громи.
Там над Інгулом десь хатина,
над нею смерті хижий спів.
І виглядає мати сина,
як міліони матерів.
А день від куль співа і цвенька,
зітхає гулами гармат.
Не плач, не плач, моя старенька,
твій син повернеться назад!

В вікно башкирський вітер віє,
і про Михайла лине спів,
як на полях святих Росії
свою дружину він зустрів.
Як притулив до серця сина,
підніс його до дальніх зір:
«Рости, рости, моя дитино,
ще з тебе буде богатир!»
Стоїть з усмішкою сумною
його дружина молода,

і зірку син торка рукою
і в вічі батьку загляда.
Сміється хлопчик: «Тату, тату!»
В очах Михайла квітне май.
Таких, як він, у нас багато,
тому й безсмертний рідний край.
Там, на полях, де стогнуть гони
і не втихає смертний бій,
ідуть Михайлів мільони,—
ти будеш вільним, краю мій!

18

Уфа. Під гуркотом невпинним
все тоне в сонячній меду.
І я з Марією і сином
по шумній вулиці іду.
Журба, чекання і надії...
Десь Україна, з тьмою бій...
Це хто всміхнувся до Марії,
такий привітний і стрункий?
«Михайло, друже мій!» — «Сосюра?!» —
І дружній потиск теплих рук...
Усмішки, спомини й безжур
блакить над нами, пісні звук.
А він стоїть. З очей у нього
неначе бризки огняні.
Отак схрестилися дороги
Михайла й наші в грізні дні.

19

Зима. Лиш сниться в днів завої
нам запах українських трав.
Я біографію героя

в степах башкирських написав.
У двері — стук, і до кімнати
заходить він. «Здоров!» — «Здоров!»
Дим од махорки волохатий
пливе і тоне знов і знов.
Він про фронти розповідає.
Цвінуть правдиві слова,
і на груді його сіяє
Червона Зірка бойова.
В вікно зимовий вечір лине,
в кімнаті присмерків печать,
і наші думи на Україну
летять, летять, летять, летять...

17/11—20/11—1942

МІЙ СИН

Пролог

Ти до мене у профіль... Як мати.
Я люблю тебе, горе моє!..
І вирізьблює дуло гармати,
наче з бронзи, обличчя твоя.

Ти пішов лейтенантом, де тапе
далечінь у холодних огнях.
Може, в чині уже капітана
ти проходиш грозний свій шлях.

А навколо гримить і вирує,
криця ворогого тіла шука..
І рука ця, що сталю керує,
це ж моя, ця смуглява рука!

Пам'ятаю — його я маленьким
брав на руки, співав про село.
Він сміявся і ручками пленькав.
Як давно, як давно це було!

Ні, не хочу я бути нещирим!
Переповнений мукою вщерть,
я покинув його в дзвоні ліри..
А тепер мій синок командиром
б'є фашистів кривавих на смерть!

Знову я, наче вітер у полі,
що травною, як морем, буя..
Знову я, наче вітер у полі,
що травною, як морем, буя..

І тепер не шукаю я долі,—
моя доля — Вітчизна моя.

Лине пісня в гаю солов'їна,
і колгоспні дівчата ідуть...
Моя доля — моя Україна,
що тепер не дає нам заснути!

Я на зорі далекі молюся...
Смокче край мій фашистська змія.
У німецькій полоші бабуся,
моя мати, бабуся твоя...

Дим не лине уже на «Донсоді».
Тільки шибениць чорні хрести...
Може, мертві Микола й Володя,
твої, в других, нещасні брати...

Може, топче їх німець пикатій,
карооких, роздертих, малих...
І лежить у крові моя мати
на долівці сумній біля них...

Ми з тобою, мій сину, єдині,
як і всі ми, бо день нам сія...
На донецькій моїй Україні
плаче тітка голодна моя...

Перед нею потвори звірині,
хижі очі, на грудях хрести,
і регочуть в зіниці чайні
у шинелях зелених кати.

Наміряються із автомата.
І блищать їх широкі ножі...

І стоїть, як заплакана мати,
Україна на дальній межі...

Почорніла від попелу й крові
і в голодному реві гармат
кличе хлопців своїх чорнобрових
і своїх карооких дівчат.

«Гей до мене! Беріть автомати!
Хай на сполох гарматами б'є!
Відплатить ненажерному кату
ви за лютеє горе моє!

Затопіть ви бандитів у крові
за пожерті огнями гаї,
гей, ви, хлопці мої чорноброві,
кароокі дівчата мої!..

Хай загинуть чужинці пихаті,
що прийшли сараною до нас!..
Гляньте... Дивляться рідні, вусаті
запорозжці далекі на вас!..»

І гримить її поклик орлиний
над прибоями злих канонад...
Це скликає моя Україна
своїх любих орлят, соколят.

Ой, ще будуть криваві покоси!..
Багряніє жупан козака...
Над фашизмом клинок Кривоноса
занесла мільонів рука...

Устає Залізник із туману,
з ним Богун... Скаче кінь вороний...

І орлині очі Богдана,
що скликають козацтво на бій...

Мідні сурми зовуть до атаки,
і схрестились шаблі на путі...
Це безсмертні ідуть гайдамаки,
наші предки, залізні, святі...

«Ми зламаємо чортові роги,
як робили ми це і раніш!..»
І ревуть, і гукають пороги:
«Де зустрінеш, там німця і ріж!»

«Ні! Не бути панам на Україні,
ми на попіл розвіємо їх!»
Гриви коней, мов крила орлині,
простяглись у вітрах золотих...

Славне військо, від кулі закляте,
устає за туманами літ...
Ім у відповідь наші гармати
посилають нащадків привіт.

Це підмога... До зброї! До бою!
І, у серці здіймаючи лють,
Лаври дзвони гудуть над рікою,
над Славутою дзвони гудуть...

Партизанів незлічені сили
йдуть на бій од волошкових меж,
і Тарас устає із могили
на кривавому фоні пожеж.

Устає він все вище і вище.
Як огонь, його пісні слова.

Піднялась над страшним бойовищем
аж над зорі його голова.

«Бийте ката, мої ви орлята,
наче леви, ви будьте в бою!
Україну ідіть визволяти,
Україну і вашу її мою!..»

На Вкраїну ідіть, мої діти,
хай звучать ваші кроки, як мідь,
відплатіть за потоптане жито,
за могилу мою відплатіть!..»

«Відплатіть, відплатіть!..» — це — діброви...
«Відплатіть, відплатіть!..» — це — блакить...
На підмогу з-за хмар пурпурових
Запорозька кіннота гримить...

І Палій на коні огняному,
і Трясило, а з ним — Кармелюк...
Лине військо, подібне до грому,
над морями штиків і шаблюк...

На хвилину замовкли гармати,
наче слухають вічності крок...
Б'ються юні герої завзято,
і між ними — мій син, мій синок...

Я в уяві його обнімаю,
одганяючи кулі кругом,
і шолома йому поправляю
над спітнілим високим чолом.

Мій синочку! Як хочу я, хочу
буть з тобою, бо серце — не твердь...

Та на мене не зорпть синочок,
все вперед його дивляться очі,
посилаючи ворогу смерть...

Все вперед, все туди, на Україну,
на покритий розривами шлях...
Тільки образ коханий дівчини,
тільки матері образ в очах...

І в сльозах я у тьму відступаю,
несучи крізь пожежі жпття.
Я ж ніякого права не маю
на батьківські святі почуття...

Розтоптав я колись їх, безумний,
розтоптав, хоч і плакав не раз...
та запізно... А день многошумний,
а вдалі у полоні Донбас...

Сходить сонце в крові золотев
і в зіниці проміннями б'є.
Я стискаю ремні портупей,
хочу вирвати серце моє...

З ворогами в невиданім герці
я іду з мільонами в путь.
«Сину мій!» — все кричить моє серце...
«Тату мій!» — десь гармати гудуть...

Чи почулось мені через ночі,
що заплаканий погляд мій п'є,
що простив мене син мій, синочок,
за великеє горе моє.

«Тебе любив, як вітер рожу,
й зазнав од тебе лиш біди.
Прощай... Я більше так не можу
і йду від тебе назавжди.

Прощай навик, моє кохання,
ми розійшлись на днів мосту...»
Вона ж схилила на прощання
свою голівку золоту.

І я пішов. Навик незрима
між нами виросла стіна.
Я довго слухав за дверима,
та не покликала вона.

Погасло сонце над землею,
і тьма прийшла у майві трав...
Своїх синочків я із нею
од серця з кров'ю одірвав...

Така моя нещасна доля
на злій, горьованій путі...
Простіть мене, Олег і Коля,
мої орлята золоті!

Судьба смуглявого поета...
Я йду й мов чую кожну мить —
Олежик мій: «Купи канфета!» —
услід із тьми мені кричить.

І все здається, доле, доле,
мої заплакані літа,

що другий син мене, мій Коля,
назад за руку поверта...

«Іди, татусь!.. Тебе любити
ми не покинем, тату мій!..
Знов на плечах своїх носити
мене ти будеш по Сумській

так, як у Дарниці Олега...»
А міста шум, як шум ріки...
І завмирають — плач, о Вега —
їх голосочки, голоски...

Дзвенять мої самотні кроки,
од них у серце терпко б'є...
І вулиці шумлять широкі,
як горе огняне моє...

У ньому все навколо тоне:
і люди, й мури, і блакить.
Глухе, безкрас та бездонне,
воно в душі моїй шумить...

Уже не рвать мені шипшини
в ярках осінніх, повних сну,
я більше щастя не зустріну,
як днів хлоп'ячих не верну...

А Харків все шумить навколо
і шле огні мені до ніг.
І мов іду з своїм я болем
широким полем без доріг...

О стрічі мить неповторима!
Кому повім журбу мою?
Перед знайомими дверима
немов розп'ятий я стою...

У них, як вдень, я стукнув тричі,
а серце мов спинило біг,
і кров ударила в обличчя
од слова тихого з-за них:

«Ввійдіть!» Я став такий безсилий...
Ну що сказати їй мені,
що наче привид ніжнокрилий
стоїть у білому вбранні,

стоїть, як сон, переді мною,
притисла руки до грудей,
і віє щастям і весною
з її розширених очей...

Та це — як мить, о горе — море,
не перейти мені межі...
Знов очі строго і суворо
на мене глянули чужі:

«Прийшов?..» — з усмішкою кривою...
«Прийшов в останній, може, раз
я попрощатися з тобою
перед від'їздом на Донбас».

І ще сказав я, — серцю ж битись, —
хоч стільки слів було на «лю...»:
«Чи ти дозволиш одружитись,
якщо я іншу полюблю?»

Так полюблю, як брата й друга,
як не любив іще раніш...»
Вона всміхнулася удруге,
й усмішка та була як ніж...

Як ніж у серце... «Що ж, дозволю».
Знов одлила од серця кров...
Я глянув на Олега й Колю,
поцілував їх і пішов.

Пішов з усмішкою сумною...
О, де ти, доле, де ти, де?
Один, один я з дащиною,
і що у ній на мене жде?..

III

Я їй віддав і серце й руку.
Її в солодкий стрічі час —
а чи на радість, чи на муку
подарував мені Донбас...

Вона цвіте, як пишна вишня,
і сяйва повна і окрас...
Настрічу йде моя колишня
і сумно дивиться на нас...

Безмежна мука в серце лине
із-під її широких вій...
«Знайомся! Це — моя дружина», —
сказав я Вірі сам не свій.

Стоять шатенка і білява,
а я між ними — ніби мла...
Вона всміхнулася і ласкаво
Марії руку подала.

Я пам'ятаю шум вокзала,
кругом весна в квітках цвіла...
«Бажаю щастя», — ти сказала,
і одвернулась, і пішла...

Пішла, колись до болю мила...
Я вслід дивлюся і мовчу.
І тільки шаль її тремтіла
а чи од вітру, чи плачу...

IV

Кругом спішать байдужі люди,
сіяє місто молоде.
І раптом вдарило у груди:
в юрбі синочок мій іде...

Іде крізь вигуки, і дими,
і гострий крик машин швидких,
ступає ніжками малими.
І сум і жаль у ніжках тих...

«Синочок!? Здрастуй, мій синочок!
Як ти живеш, маленький мій?»
Та він підвів похмурі очі
і глянув холодно з-під вій:

«Живу нічого». В серці — луни,
і серце колеться моє...
«Мене в Дзержинського комуну
сьогодні мати віддає...»

Повито все, мов димом хмурим.
Кому жалі мої німі?

І ми йдемо, немов за муром
один од одного у тьмі.

Я — весь суцільний біль неначе.
Де край моїх нестерпних мук?
І сльози падають гарячі
з очей моїх на сивий брук,

розстання сльози... «Син мій, спну!
Я ж не з каміння, не з заліз.
До тебе я всім серцем лину...»
Та він сказав: «Не треба сліз...

А ще великий!» Поруч мене
у денну спеку, як в огонь,
іде синочок мій — зелене
життя продовження мого.

Од мене син мій непривітно
одводить очі золоті...
І мов од туги обрій блідне,
назад одрубано путі.

«Синок! Прости мене, синочок», —
кажу в сльозах йому, а він
і слова вимовить не хоче,
мене простить не хоче він.

Він потонув, у сні неначе...
От я проснусь... Та це — не сон.
Я йду і плачу, плачу, плачу
біля вуцвикових колон...

Додолу думи, мов чугунні,
ім не злетіти до зірок...
Став вихованцем у комуні
між безпритульних мій синок.

І це в шість років. Ой маля ти,
що з чотирьох уже читав,
і Гоголя «Страшну розплату»
ти під подушкою ховав.

Тобі б сміятись і радіти,
рости, як птиці, як цвіти,
як інші безтурботні діти,
під сонцем лагідним цвісти...

Мороз життя твої лелітки
нагнув, а я не бороню...
І ти ростеш поміж сиріток,
і вже одержуєш платню,

і носиш матері... О сили,
лиш років нас розсудить суд...
Ти на «відмінно» закінчила
освіту вищу, інститут,

для тебе путь цвіте лазурна
між срібних рік і синіх нив,
ти — ентомолог, ти культурна,
а я й робфаку не скінчив,

бо мав все гроші заробляти
для вчення й розквіту твого.
Для чого ж сина віддала ти
в комуну імені того,

хто знав життя, й волошки в житі
йому всміхалися під спів,
хто так дітей любив на світі,
як ще ніхто їх не любив...

VI

Минали роки... Думи — долі,
як облетілий цвіт жоржин...
Олег в артилерійській школі,
живе у матері вже він.

Готовий в бій на світ ворожий
іти крізь бурі та вогонь.
На мене в профіль він схожий,
і любить дівчина його.

І він її... Ім'я їй — Ната.
Олег одних із нею літ.
Нехай живе любов крилата,
бо тільки їй належить світ!

VII

Шумить України столиця,
з Дніпра летить пісень прибій
у морі фарб... І тільки сниться
мені далекий Харків мій.

Там небо рідне і зелене
в хитанні маревнім гілок,
Олег і Коля там... А в мене
вже третій підреста синок.

Я їх люблю, як сонце й небо,
бо всі вони разом — одне,

вони по-різному, так треба,
в житті продовжують мене.

Це — я поділений натроє,
щоб далі йти в прийдешні дні;
як пісні юні золотої,
я в них живу, вони — в мені.

То лиш здалось мені од болю
в огні вечірньому заграв,
що я Олежика і Колю
од серця з кров'ю одірвав...

Сини мої, мої соколи,
не розлюблю я вас ніяк!
Чи так, Славуто срібночолій?
І він шумить до мене: «Так!»

О так! Нехай між нами далі,
і тільки Вова при мені.
Як пісня ласки і печалі,
я в вас живу, мої ясні!

VIII

Минають дні... Листів од сина
усе нема... В грому гармат,
в крові клекоче Україна,
і десь далеко Ленінград...

Там мій Олег, курсант артшколи,
він скоро піде в грізний бій,
стрункий, спокійний, ясночолій,
як промінь сонця золотий...

Солодкий запах йодоформу,
як і колись, о блиск штика!..
Мені дали військову форму
в воєнній відділі ЦеКа.

У небі зорі, наче сльози, —
і наростає в серці лють...
Вгорі фашистські бомбовози
в огні прожекторів гудуть...

Як сон... І миті, наче роки...
А в небі куль огнистий спів...
Коліє блакитний і широкий,
од бомб Славута почорнів

і в тьму реве: «Пождіть, бандити,
вас розтерза народний гнів!»
І кров'ю хлюпає в граніті
своїх печальних берегів...

Липнева ніч в огні над нами,
тривоги сповнений перон...
На схід, обарвлений громами,
наш відправлявся ешелон...

На схід, на схід нам вітер віє,
і серце розрива свисток...
Десь у Башкирії Марія,
а з нею й Вова, мій синок...

На схід, на схід... Огонь навали
за нами повз, як тліну чадь...
Не вірилось, що відступали
ті, що не звикли відступать...

Зняла до зір Україна руки:
«Сини мої!.. О, чому, чом?..»

І пропливають, повні муки,
сади вишневі за вікном...

У безперервним скорбнім русі
все мимо, мимо, мимо... Ах!..
Дядьки в брилях суворовусі
з огнем докору у очах...

Тітки, бабусі та дівчата.
Воли спокійні. «Цоб, цабе»...
Прощай, моя Україно-мати,
чи знов побачу я тебе?..

Чи я побачу, чи зустріну,
чи я почую твій привіт?..
Ми покидали Україну,
наш ешелон летів на схід...

Ми йшли... Як вірність до народу,
несли на схід любов і гнів,
щоб потім вдарити зі сходу
на ненависних ворогів.

Всією силою... Єдина,
ти будеш знов, як пишний сад...
Чекай, чекай нас, Україно,
ми ще повернемось назад!..

Ми ще повернемось... Святую
я пронесу любов в бою
і на колінах поцілую
криваву землю я твою...

Прости мене... Й сумного сина,
і всіх синів, чий шлях горюч,

благословляла Україна
рукою скорбною з-за туч...

Вони крутилися круг неї,
криваві, огняні та злі...
Та от обличчя дорогее
з вінцем тернистим на чолі

знялось над нами... Кров і сльози
текли з-під вій густих її...
Та все затьмили чорні грози:
і села рідні, і гаї,

й міста, — і хмарами й громами,
усе, усе, чим ми живі,
затьмили грізно битви гами...
І в небо вдарили крові

страшні потоки... Та над ними
бліда, прозора і тонка
ще довго маяла крізь дими
благословляюча рука...

ІХ

В полоні Вкраїна, в полоні,
лунає бандитів там крок,
і руки пожарів червоні
до кров'ю залитих зірок

знялися під зойки й прокльони...
Але крізь розстрілів огні
вже скаче на гори, на гони
Хмельницький Богдан на коні...

І клич розриває тумани,
як шаблі накреслений знак...
То вийшли з лісів партизани,
веде їх безсмертний Ковпак.

І ворог проклятий в тривозі,
в очах його лютий одчай...
По Щорса звияжній дорозі
веде чонаків Балабай,

соратник Орленка... Сабуров,
герої Донецьких степів,
гримлять по Україні, як буря
з шаблук, і грапат, і штиків...

У битві кривавій все тоне,
як скручені свастик хрести,
летять під укіс ешелони,
і в небо — розбиті мости...

І слухає далеч орлина
звияжної пісні мотив:
«Ніколи не буде Україна
рабою німецьких катів!..»

У битві кривавій все тоне,
хитається проклята мла...
То Армія наша Червона
у наступ уже перейшла.

На захід ідуть легіони
катам відплатити стократ,
лунає, як дзвін похоронний,
в ворожих серцях Сталінград.

А в наших — як музика світла...
В громах пробиваючи путь,
щоб знов Батьківщина розквітла,
на захід мільйони ідуть...

І з ними Олег, мій синочок,
крізь майво пожарів руде,
крізь снігом завихрені ночі
свою батарею веде...

Рукою він владно махає:
«Огонь!» — і все тоне в огні...
То жерла гармат посилають
катюгам гостинці страшні...

«Огонь!» — безперервно лунає,
луною одбите стократ,
і в небо грозове злітають
колеса ворожих гармат...

Між ними розриви, як рожі,
кривавий од них огнецвіт,
й розбиті шоломи ворожі
злітають за дулами вслід...

«Олежик!.. О, так їх, Олежик!
Дави їх, проклятих, огнем,
за міст наших сонячних вежі,
за стоптаний щастя Едем!»

Хай пісня гримить над землею,
що даль не розлучить сердець.
Мій син — командир батареї,
а я — України співець.

«На фронт, на фронт!» — багряна сурма кличе,
«На фронт, на фронт!» — лунає кроків мідь.
І вже Москва, Москва, а не Лисиче,
«На фронт, на фронт!» — в лице моє шумить:

Машина мчить... Коханий зір в тумані
прощальних сліз десь тоне у вітрах,
і гулиці хитаються, мов п'яні...
«На фронт, на фронт!» — гуде грозовий шлях...

На деревах вечірня позолота
од мрій моїх неначе ожива...
Я знов на бій за тебе, Третя Рото,
йду, як колись... Далеко вже Москва...

Далеко десь, далеко, так далеко,
немов в віках, у безлічі віків...
Машина мчить. Синіють трави. Спека.
А в спеці тій шоломи вояків

пливуть, пливуть, неначе море з броні,
за рядом ряд, за рядом грізний ряд...
Куди не глянь, на всій на оболоні
на захід жерла радісні гармат

зорять, як очі, малинові очі,
а в тих очах такий, такий там гнів,
така там лють... Ось мимо танк гуркоче,
і з грюком цим зливається мій спів...

Його тобі віддав я, Україно,
ще з літ малих, коли я в перший раз
защетавав невправно, ще дитинно,
про верби і про зоряний Донбас...

І з того дня, чи звечора, чи зночі,
про що, про що б і де б я не співав,
завжди твої переді мною очі
у сьайві зір, і в шумі рідних трав,

і у тинах, і у церковнім дзвоні,
що слухав я з сльозами на очах...
Ти — скрізь, ти — скрізь... Промчали бистрі коні,
війнуло вітром, з'явсь до неба птах,

і загула армада десь залізна
у голубому морі висоти...
Це ти, це ти, це ти, моя Вітчизно,
ти у мені, і скрізь, у всьому — ти...

Машина мчить... Минають дні і ночі...
Все ближче фронт... Уже його сліди
я бачу скрізь... Хаток осліплі очі,
руїни міст, попалені сади,

і люди — тіні, вирвані з неволі,
худенькі діти... Все — як дикий сон,
і кулями посічені тополі,
й розбиті танки з написом: «Учтьон»...

Вони лежать, сліпі й німі потвори,
немов угрузли в землю назавжди,
з проваллями в боках... І дивляться угору
розбиті ікла їх... Вони повзли сюди,

ці гада посланці... Та нашого танкіста
не схибив гострий зір... І от лежать вони,
іхтіозаври тьми... Мовчать... «Робота чиста!» —
сміються вояки... І сонце з вишини

сміється з нами теж... «Пождіть, не те ще буде!» —
мов шарудить воно промінням у траві...
України вітер нам цілує брови й груди
й гидливо обмина уламки броневі

й ворожі трупи, їх обличчя почорнілі,
не трупи — гній їдкий... «Катюші» добре тут
давали жару їм... Немає нашій силі
ні краю, ні числа... Це йде народний суд...

Він простягнув меча огненного на захід,
його мільйони рук тримають угорі...
Під натиском його спинала зла гроза хід
і тане, піби ніч, од сяєва зорі...

І радісно мені, і гордо в ці години,
що і моя рука трима цього меча...
Ось плаче у пилу, упавши на коліна,
з очима карими худеньке дитинча...

Воно схилилося і матір кличе, кличе,
у очі загляда, а їх уже нема:
їй куля розривна зірвала півобличчя...
Не клич її, маля, над нею вічна тьма!..

Не клич її, маля! Холодні смерті брами
за нею грюкнули, її вже не вернуть
до сонця і квіток, не бути їй між нами
і не вести тебе в життя манливу путь.

Ще горять хати, й розкидані між ними
лежать постріляні бандитами брати,
і сестри, й матері... Пливають і тануть дими...
Тут ворог відступав... Так сумно з висоти

проміння сонце ллє, цілує рани чорні,
заплакано в жажні руїни загляда...
І наче повна сліз у голубому горні,
кривава і мутна тече Дінця вода...

А за Дінцем — вони... Все гупає з-за гаю,
гуркоче і гуде над нами без кінця,
і рветься ззаду нас... То ворог посилає
визвольникам святим привіт із-за Дінця,

кривавий свій привіт... У відповідь катюзи
гармати наші шлють «дарунки» огневі...
Два велетні сплелись в невиданій напрузі,
і довгі тіні їх по зляканій траві

криваво простяглись за гори і за доли,
за зірвані міста, за голубі моря...
Що одному із них не жить уже ніколи,
вже долу гне його рука богатиря,

з зорею на чолі... Зігнувся вже дугою
зелено-сірий, той, що з заходу прийшов...
Не вийде він живий з останнього двобою,
в очах його одчай, пожарів дим і кров...

Згинаються й тремтять уже його коліна,
одкинувсь дико він назад, а не вперед,
додолу гне його осяйна Батьківщина,
аж поки не злама його гнилий хребет...

Вже чути хряск глухий... Гуркоче з хмар громами:
«Не утечеш уже! Я — кара й смерть твоя!..»
І ширшають крові, мов океани, плями...
То все ворожа кров... «Зміюко ти, змія!

Вже скоро твій кінець!.. Уже із тьми гесна
розверзла пащеку на тебе огненну...
Ти чуєш, як реве вона, глуха й шалена?..
Од неї ти утік,— я їй тебе верну!..»

«Пусти мене, пусти!..» Уже хрипить катюга,
пручається й куса... Але укуси злі
лиш збільшують наш гнів... Огнів пунктирна смуга
у небі простяглась... Неначе оси злі,

там месери гудуть. Вечірньою габою
покрило все кругом... Ворожий автомат
ударив з-за ріки... І сонце за горою
упало, мов навек... Шумить кривавий сад...

І в цім саду цвіту я квіткою багряно,
в пілотці й при ТеТе... Я йду... Уже іюль...
Знов ворог наступа і тане, тане, тане,
і, наче факели, од бронейних куль

палають танки скрізь... Але нові за ними
крізь мур тугий вогню, через багрові дими
повзуть, усе повзуть... Ось перейшли Дінець,
на берег ринули... Угнулись наші лави,

над ними засіяв лавровий ал-вінець.
і трохи подались, хитнулися назад,
і знов пішли вперед у сяйві зброї й слави...
І відповзатъ почав в крові липучий гад...

Його розтяв наш меч... На березі на правім
коханого Дінця уже лисніє хвіст
і поруч — голова й півтулуба... Загравам
недовго вже палатъ над лоном рідних міст...

Полки вже за Дінцем... Над Білгородом — стяги
багряно майорять... На Харків лине грім
невиданих боїв... Складайте, скальди, саги
і думи, кобзарі, героям молодим!..

Шоломи світлі їх ви одами червоньте,
щоб пам'ять їх віки нащадкам донесли...
Десь б'ється мій синок на Західному фронті,
йй на захід відшовза криваве море мли...

Синочок, мій синок! З тобою за Україну
крізь безлічі смертей ми йдем, ми йдем, ми йдем.
І прийдемо в наш край, в наш дім, коханий сину,
ми одвоюємо наш зоряний Едем!..

Крізь дим до тебе, син, я простягаю руки...
Я — ти, а ти — це я, мільйони нас таких...
Ми пройдемо, мій син, по харківському бруку,
де ти побачив світ, де я почув твій сміх...

Ми будем за Дніпром... Моїми ти ногами
йдеш на Смоленськ, а я — твоїми йду туди,
де никнуть у сльозах над Лопанню сади,
де я колись любив і вірив до нестями,

де я молився йй і пив її дихання,
мов липи аромат, тону в її очах
усім еством своїм... Артемівка... Кохання...
А потім ти, маля, у неї на руках...

Дивився я в твої молочні оченята
і бачив в них себе і тих, що після нас
вже іншим, а не нам уперше скажуть: «Тату»,
та все ж то будем ми йти в прийдешній час...

Такий закон життя. Його ми електрони,
і руху нашого нікому не спинить
у вічність, що для нас прослала в зорях гони
й неначе каже нам: «Ви, зоряні, летіть!»

І ми летим... Так хто ж він той, хто дав нам крила,
і чий глагол серця нам порива вперед?
Ти знаєш, хто і з ким ми — непоборна сила...
Дивись... На тлі пожеж гіганта силует

це — Ленін, Ленін це, що нас веде до бою,
що з ним злилися ми в відплати п्लомено.
Сіє зір його зорею світовою, —
розбити морок злий лише йому дано.

Берлін! Ти близько вже... Ти вже не за горами...
Вже в брами б'є твої рука багатиря...
Ми їх одчинемо серцями і штиками,
не спинять наших рот ні гори, ні моря...

...Ми прийдемо туди!.. Брати з-за океана
і з-за Ламанша йдуть на орди тьми, як ми,
з усіх твоїх кінців, Земля моя кохана,
в ці дні всесвітньої червоної зими...

«На фронт, на фронт!» — луна з мільйонів уст. Їх мова
хоч різна, та одна, одна у нас мета...
Круг ката в коло вже згинається підкова,
відплати всіх відплат підкова золота...

Коли ж кінці її з'єднаються, то буде
початок і кінець для світла і для тьми...
І будуть на землі лиш люди, люди, люди,
і будем на землі свободу славить ми.

Х

І знов Москва. Листів од сина
чогось нема... В тривозі я,
журба за ним глуха, чайна
у серці раною зія...

Я йду майданами гулкими
поміж домів, що як бори,
і зорі древніми очима
на мене дивляться згорі...

Душа од болю почорніла,
і грає небо в світла грі.
Але нема до мене діла
байдужим зорям угорі.

Зелені, огняні і сині,
що їх ім'я, і рух, і час?
Вони пливуть в страшній пустині,
у далині страшній од нас.

Пливуть над скорбним сном Славути,
над горем батьківським моїм.
Їм гуркоту гармат не чути,
і наших сліз не видно їм.

Гудуть громи і небезпеки,
нам в очі дивляться вогні,
а зорі, тихі і далекі,
пливуть байдужі в вишині

в ясні неходжені дороги
за роєм рій, за роєм рій...

Що їм до нашої тривоги,
до наших бур і до надій?

І я іду і вірю знову
в життя і щастя, як завжди.
І бачу я крізь даль багрову
незлічні воїнів ряди...

Її між них мій син... Вони крізь дими
усе ідуть, безсмертна рать,
і наче крила за плечима
у них над бурями шумлять...

Вони далеко вже, як точки,
все далі тоне бою дзвін...
Сини мої! Мої синочки,
на вас помножений мій син!

XI

Убито Олега, убито...
О кулі проклятої свист!..
Читає зажурений вітер
в руці моїй траурний лист...

Я йду і хитаюсь, як віти,
зігнувсь, постарів навіки...
Убито Олега, убито...
І серце, немов на штики,

шалена журба нанизала,—
і серце кричить до зірок:
«Нащо ж ви синочка забрали?..»
І хлюпає кров'ю: «Синочок!..»

Синочок!..» Тремтять і кигоче...
Хитаються мури, дома...
І дивляться зоряні очі
на мене із вічної тьми.

До них, що в безодні глибокій,
крилами душа моя б'є,
і лине з промінням їх спокій
в розбурхане серце моє.

І я замовкаю... Ридання
одходять кудись, у туман...
Світання... Над містом світання...
А він вже не бачить світань...

Нащо мені вітру хорали
і фарб переливна краса,
коли в мене сина забрали
байдужі й глухі небеса!

Я знаю, батьків є багато,
що буря взяла їх дітей
і смерть погасила крилата
огні молодих їх очей...

Я знаю... Одного ми духу,
і мати усім нам — блакить.
Та розуму серце не слуха
і тяжко у грудях щемить...

ХІІ

І другу вість мені прислали далі,
крізь телефон... А я вже й серцем гас...
«Ваш син живий. Лежить він у шпиталі,
тут, у Москві, і хоче бачить вас...

Його адреса...» Я лечу по сходах...
Ось і трамвай... Я — в нього на ходу...
Околиця... Хитливі пішоходи,
і я повз них, мов у тумані, йду...

Іду, всміхаюся і в кучерях, і лисим,
обняти хочу всіх... «Мій син, мій син живий!..»
Евакогоспіталь, число п'ять тисяч вісім,
його палата... Ось... «Це ти?!.. О сину мій!..»

З подушки він підвівсь... Ласкаві рідні очі...
Я на його плечі, ридаючи, повис...
«Синочок мій!.. Олег!.. Олечик мій!.. Синочок!..»
А він мене втіша: «Не треба, тату, сліз...»

Мені ж хоч соромно других, а я все плачу,
дивлюся, весь в сльозах, на дороге лице...
Широкі плечі ці... Це я, це я неначе...
Мій син вже капітан,— і гордо знає про це.

Одержав він медаль недавно. «За відвагу» —
так вибито на ній... «Синочок!.. Про тебе я
складаю вже давно, пишу поему-сагу,
про тебе лиш співа у ній душа моя...»

Синочок дивиться крізь тихий сум на мене:
«Як ти змінивсь, татусь! Як схуд...» А я йому:
«Нічого. Це — пусте». У вікна віти клени
привітно простягли... Я, мов крізь довгу тьму,

прорвався в день і сліз не можу втамувати,
щасливих, гордих сліз... Все гладжу плечі, все
дивлюсь не надивлюсь... Я дійсно наче мати...
Уже сестра обідати несе...

І треба вже іти... А я ніяк не можу...
Хіба ж забуду я той телефон, дзвінок,
що душу всю протяв до золотого джону
і вирвав з тьми мене: «Ну, будь здоров, синок!»

Я оглядаюся, і ще, і ще, їй-богу...
Граї ліжка — милиці, на ліжку в сяйві — син...
Його поранено скалками в ліву ногу,
мені сказав хірург, ходити буде він.

Одужуй, рідний мій! В саду жоржина грає
для тебе фарбами у золоті колон,
і в вікна клен шумить... Любов моя безкрая
хай стереже вночі твій тихий, юний сон...

ХІІІ

Я дивлюсь в золоті його очі...
Виринають картини із тьми...
Скільки він пережив, мій синочок,
не вмістити цього і в томи.

Я дивлюся на нього крізь сльози...
Лине синове слово живе
про бої, про жорстокі морози,
про хрещення його бойове...

Ось окоп у розбитій хатині,
а у ньому — мій син і бійці,
вітер листя хитає, і тіні,
і краплини дощу на щоді

У Олега спливають, як сльози...
Він прийшов, ще невправний юнак,
у вогонь... А вгорі бомбовози
провіщають тривогу атак...

Чомусь огняно серце холопе...
Взяв з собою бійця і пішов
перевірити з ним оборону
мій синок... А навколо, як кров,

од гарматних ударів гриміло
хмарне небо, й розривів огні
виривали громами могили
у холодній земній глибині...

Враз удар!.. Огняною рукою,
мов горою розбитого скла,
хтось ударив об землю,— і тьмяно
кров землі в вишину загула...

Затремтіли зірки посмутнілі
і погасли в імлі голубій...
Та в окопі, де син був, за хвилию
розірвався ворожий набій...

Розірвався... Гарячу могилу
вирив він, чорний гість лихоліть...
Не одне там розірване тіло
в тій кривавій могилі лежить...

Крізь невидані бурі металу
йшов мій син — крізь пожари кругом...
І не раз йому смерть заглядала
під холодний сталевий шолом...

Та ішов він, подібний Аврорі,
як мільйони, на реви імлі...
Берегли ви його, мої зорі,
і до мене, в Москву, привели.

До холодного лютого дрожу
він доводив фашистівських гав...
Не одну батарею ворожу
він огнем у полях розметав...

XIV

Як гарно під небом безкраїм
в цей грізний і зоряний час.
Московським веселим трамваєм
до сина я їздив не раз.

Усмішка вишнева, крилата
стрічає привітно мене.
«Сьогодні була в мене Ната», —
сказав він. У мене ж — одне,

щоб він був щасливий, здоровий,
не знав щоб ні горя, ні сліз
і, сповнений гніву й любові,
він серце крізь бурі проніс...

Він каже: «Я так її, тату,
люблю!» А у вікна — сади.
Усмішка вишнева, крилата
мене проводить завжди.

Показував картку з любов'ю.
О, юні свята ясноцвіт'ї!
На картці, у формі військовій,
дівчина на мене зорить.

Це — Ната. Розкрилені вії,
і очі очима я п'ю.
«Як схожа вона на Марію,
любов неповторну мою», —

сказав я, о клени, о віти,
о листя, що вітер жене!
«Вона тебе буде любити
не так, як Марія мене».

Прийшов попрощатись до сина.
Не бачу його за слізьми...
«Прощай... Мене кличе Україна,
з тобою ще стрінемося ми.

Там ждуть мене крові прибої,
і радість, і щастя побід.
Миколі до школи морської
од мене пошли ти привіт.

Прощай! До побачення, любий!♦
А в серці і туга, і жаль...
Цілую його я у губи,
і вже десь далеко шпиталь...

І син мій, і Вова, й Марія,
і сльози, й шумливий перон...
В лице моє бурями віє,
на південь летить ешелон...

За сонце, на грози, на леза
я лину в світання огні...
І вітами білі берези
прощально махають мені.

Я лину... А небо багрове,
а небо, як кров, од пожеж...
І чудно мені, о братове,
що я підполковник уже.

Ті дні, що ти мріяв, настали,
поет, і трибун, і солдат,
і вірші уже прирівняли
до танків, і куль, і гармат.

У серце зорить Маяковський
з-під бронзи безсмертних повік,
і київський вітер з московським
сплелися в обіймах навік.

XV

Вже Богодухів наш. І Харків димні руки
крізь вибухи простяг!.. Ось він обняв синів...
він плаче з радості, весь почорнілий з муки,
а з губ його летить уже звияжний спів —

з кривавих рідних губ... В посіченім шоломі
уламки ланцюгів він зашпурнув у тему...
Крізь сльози радості всміхаються йому
його визвольники: «До тебе ми удруге

через громи пройшли, через пожарів гул...
Ти пам'ятаєш?.. День нам квіти на снігу
з проміння розстилав, мов килими казкові...
А ти нас обіймав... Здавалось, у діброві

співали солов'ї... Вітали діти нас,
а ми все далі йшли... Нас кликав з тьми Донбас...
Нас кликала в сльозах і у крові Україна,
і поспішали ми... Але броня зміїна

ще тільки вгнулася... І відступили ми...
Ти пам'ятаєш це... Усе на схід громи

од тебе сумно йшли, туди, на схід, за Суми,
туди, за Білгород... Та не лишили думи

ми визволить тебе... Як леви ми були...
І от, татуню, знов до тебе ми прийшли...»
«Спасибі, дітоньки!..» — нам Харків каже в бурі...
І вежі, що були зажурені, похмури,

нам усміхнулися... То зацвіли шаблі
нам ордами катів... «Січіть, січіть їх, діти!» —
гукає Харків нам... Ми йдем крізь залпи злі,
крізь автоматів стук... Це — перемоги літо,

це літо слави слав... Я по Сумській іду,
в провулок ліворуч, немов у сні звертаю,
що від Басейної іде, де, мов в саду,
я між акацій йшов у дні мого маю...

Клінічний городок... Я йду все далі й далі,
а сльози радості й солодкої печалі
течуть, усе течуть... Я не втираю їх...
Ось тут колись лунав дітей веселий сміх,

тут гралися колись сини мої в футболі,
тут народивсь Олег, мій син, і Вова мій,
синок смуглявенький, тут третій син Микола
поезії складав... Олег і він на бій

за Батьківщину йдуть, а Вова ще маленький...
Але готовий він за край радянський, рідну неньку
завжди в огонь іти... Готується синок...
Так сумно між руїн звучить мій тихий крок...

Аж ось підходжу я... Це ти, мій доме «Слово»?!
Як снився ти мені в Башкирії, в снігах...

Як сумно я дививсь на залізничний шлях,
на рейки золоті, що мчали малиново

на Україну, вдаль, крізь океани крові...
І от примчали... От... Я плачу... Краю мій,
чи я зробив усе, що треба, в дії й слові?..
Цілую мури я і знов спішу на бій,
співаючи в сльозах про тебе, Україно..
А дим страшний пожеж усе, ой, лине, лине...

То ворог відступа... Він хоче все змести
залізом і вогнем у злій безсилій люті...
Там кличуть нас брати, замучені, закуті,
і дивляться на нас крізь свастики хрести,

крізь грати чорні їх... «Ми йдем, ідем, брати!
Ідем, о Києве, о Львово й Бориславе...
Привіт гармати шлють тобі, моя Полтаво,
акацій раю мій!.. Знов засіяєш ти

над Ворсклою, де ми колись за тебе бились
у вісімнадцятім... Тьма не здолала нас...
І зараз не здола... Донбасе мій, Донбас,
Донець мій!.. Близько ти, де мріє, де могили.

Лисиче все в крові, і содовий завод,
і Рота Третяя, смуглява Третя Рота,
мій город Верхній, мій, що над свічадом вод,
де я купавсь малим, де зелень прудководо

і срібний шум осик... О Батьківщино!.. Ти
для мене всіх рідніш, моє життя, мій квіте!..
Не зрадили тебе твої донецькі діти,
і всі сини твої, всі дочки... До мети

ти нас вела й ведеш. Боротися за тебе
судила доля нам, бо ти — це ми, це — ми!..
На захід гуркотять визволення громи,
і сонце перемог осяює все небо...

Уже ідуть бої за мурами Полтави,
Допеччини лани звільняє наш удар.
І ворог залиша залиті кров'ю трави,
і тане в тумані, в розвіяності хмар...

На захід бій гримить, на північ, і на південь...
Полки вже над Дніпром... Конає ночі лють.
Шоломами бійці з Славути воду п'ють,
і на горі, в зорі, вітаючи степів день,

сіяє Київ наш... Героїв юні очі
п'ють злото древніх бань; і хвилями Дніпра
уже пливуть, пливуть крізь кулі й диму клоччя;
вже чути крики їх, і «слава», і «ура»

на правім березі... Мазепин вал — за ними,
уже на вулицях лютує грізний бій,
і падають кати, щоб у землі сирій
зотліти назавжди... Все далі й далі — дими

двобою велетнів... За Києвом... На Фастів
ударили полки... Житомир наш!.. О щастя!..
Вже наш Кіровоград!.. Червоний лине вал
до Бессарабії, гримить по Білорусі...

Уже до Латвії і до Галичини
визвольники життя несуть привіт весни
у безперервному і сонячному русі...
На багрові знамен наш день несуть вони.

Разом із нами йдуть і чехи, і словаки,
синів Костюшка йдуть нестримані полки,
цвітуть штандарти їх, ворожі контратаки
змітають на путі їх гострені штики.

XVI

*І чорний кіт, в манишці білій,
Мене зустріне край дверей.
В. С.*

І от я в Києві... Ридання,
ридання радості й розлук
в душі моїй, в огні світання,
що кров'ю заливає брук...

Я йду Хрещатиком... Руїни
з обох боків, куди не глянь...
І серце падає на коліна
у морі срібному ридань,

цілую землю, боєм збиту...
Ось і Софіївський майдан,
і на коні летить Богдан
в пориві бронзовім над світом...

І Володимир над Дніпром
хрестом полки благословляє...
Я йду... У ранах все кругом,
будинки й люди... Серце крас

нестерпний біль... Мов у чаду,
в тумані я... Не вірю й вірю,
що знов по Ленінській я йду...
Скрізь залишили слід свій звірі...

Стоїть мій Київ весь в крові.
Та золоті вже сяють очі...
Людей обличчя воскові
на мене дивляться, мов з ночі.

Худі та виснажені йдуть,
як тіні, з тачками по бруку,
майно останнє в них везуть
додому з брану, з моря муки.

Але їх очі вже в весні,
в зіницях їх огні світання...
Як на домах зорі огні...
Я йду. В душі моїй ридання.

Ось і будинок наш, «Роліт»,
вікно й балкон... Зоря червона
в шибках відбила свій привіт.
Як часто я з того балкона

дивився, чи не йде вона,
моя Марія синьоока...
Там я в гіркі й солодкі роки
стояв і плакав край вікна.

Складав пісні зрадливій милій,
я нею дихав, їй моливсь...
І чорний кіт, в манишці білій,
на мене сумно так дививсь...

Ходив круг мене, як дитина,
і, горе чуючи жажне,
торкав він лапкою коліна,
мов заспокоював мене...

Де ти, мій кіт? Пуста квартира...
Все пограбовано... Сумна
лише чорнильниця одна,
моя подруга, вірна, щира,

стоїть в кутку... Згадки, мов хвилі,
усе пливуть, нема їм дна...
І чорний кіт, в манишці білій,
мене не стрінув край вікна...

Я знов на вулиці. Солдати,
хитання і штиків, і рук...
Яке це щастя — відчувати,
що під ногами рідний брук!

Що над тобою небо липе,
що утіка на захід тьма
і рідний вітер України
мене за шию обніма

Й цілує в губи... Срібні чресла
Дніпра я бачу... Це — весна.
Да. Ти воістину воскресла,
моя кохана сторона!

XVII

Крізь туман гарячих сліз дивлюся
в двері я... Тремтить моя рука...
Я чекаю на мою матусю
в пропагиті нашого ЦеКа...

Ось... Зайшла... Ведуть її під руки.
Стала нижча матінка моя,
почорніла од страшної муки,
зір її в сльозах дрібних сія...

«Сину мій!..» І до грудей припала,
як пір'інка, сумно так, легка...
«Як тебе я ждала, виглядала!..»
Зникло все, немає стін ЦеКа...

Тільки радість зустрічі, як море,
а у морі тім, мов крапля, я,
вся залита сонцем... Неозоре
море щастя хвилями буя...

Я насилу стримую ридання...
Соромно ж мені товаришів...
В серці жаль, любов, і туга, й гнів,
як згадаю про її страждання.

А вона жаліється мені...
Устає в уяві Третя Рота,
вся в крові, руїнах, бур'яні,
що лишила проклята німота.

І Лисиче... Серце тоне в муці.
Од заводу — тільки чорний пил...
П'яний фріц сокирою тітусі
розрубав голівоньку навпіл.

Не побачу я її ніколи,
і її, її і багатьох...
Вже нема племінника Миколи,
він упав од куль під хиже «гох»,

на Дінці йому судилось вмерти...
не почую я його уже.
Лиш на пам'ять, бідну і обдерту,
його кепку мати береже.

«Ну, а Вова, брат його?» — питаю.
«Відступав він з нашими на схід,
був в боях, а зараз спочиває...
А йому лише тринадцять літ!

Дома він». В невиданій напрузі
в скроню туго б'є і дзвонить кров...
Все шумить... Подякував я друзів
і додому з матір'ю пішов.

Ми йдемо. Машини од вокзалу
мчать на захід... Далі й далі бій...
«Дядька Йвана німці розстріляли»,—
каже мати. Ой ти, краю мій,

Україно!.. Скільки горя й муки
в серце б'є од огняних утрат
в нас усіх... Розбиті віадуди,
попелища зірваних палат,

сум соборів... Од садів — ні сліду,
і од хат, де квітли ми й росли...
«Діду мій, дударяку, мій діду!» —
Чую плач я з буряної мли...

«Сину мій!..», «Сестрице!..», «Мамо, мамо!..»,
«Одгукніться!..», «Де ви?..» Вся земля,
як одна страшна й кривава рана,
тугою з вітрами розмовля...

Та з морями горя і жаління
безкінечні радості моря
чую я крізь плач і голосіння...
А над нами вже встає зоря.

Краю мій! Не будь тобі на дибі.
Чуєш?.. Вітер волі вже шумить,
і з мільйонів уст і серць «спасибі»
партії звитяжливій гримить...

Епілог

Як після в садах солов'їна
над дзеркалом срібним ріки,
розквітне моя Україна,
і щастя настануть віки...

Зеленії київські гори
проніже шумливий метро,
рої кораблів в синє море
нестиме у квітах Дніпро...

Обарвлять міста небокраї,
засяють у кожнім селі,
і з неба огнями з'єднають
огні свої зорі землі.

І сонце, що бились за нього
так довго народи у тьмі,
освітить блакитні чертоги,
що ми їх збудуєм самі

для наших синів і онуків,
для наших нащадків і всіх,
хто більше не знатиме муки
на світлих дорогах земних.

І зникнуть між людьми межі,
як зникне фашизму змія,
щоб ти у майбутнє, Олежик,
продовжив себе, як і я.

Тобою, мій сину, тобою,
із тьмою і смертю в бою
я бачу над гулами бою
щасливу Україну мою...

Мій сину, сини, зоревали,
в прекрасний і грізний цей час
свободу ви завоювали
для нас, як колись ми для вас.

Так хай же все темне загине
в немерклому сьйві побід.
Ми з вами, як тіло єдине,
керуєм у вічність свій літ.

Щоб сяяти сонячним рожам,
летим ми за зоряну твердь.
Аж поки ми не переможемо
останнього ворога — смерть.

Жовтень 1942 — січень 1944

БЕЗСМЕРТНІ

*Краснодонським
молодогвардійцям присвячую*

I

Немає для того загину,
хто чесно ішов проти мли.
В борні за свою Батьківщину
ви юне життя віддали.
Дивились ви гордо і сміло
в обличчя катів навісних
і з вірою в правее діло
не видали друзів своїх.
Ви йшли крізь пожежі і дими
без дрожу і в серці й руці.
Вас кинули в шахту живими
в шинелях зелених мерці.
Але ви, як велетні, встали,
овіяні стягом святим,
і лютюю смерть подолали
безсмертним героїством своїм.
За вас ми відплатимо грізно,
за вас і замучених всіх!
Повік не забуде Вітчизна
гвардійців своїх молодих.
Давно оддзвеніли вже кулі...
Ти з нами, Олег Кошовий,
всміхаєшся Громовій Улі,
веселий, завзятий, живий!
Над вами зоря малинова
в майбутнє показує путь,
Земнухов, Тюленін, Шевцова

пліч-о-пліч із вами ідуть.
Немарно, брати ясночолі,
немарно в ту грізну війну
дали під знаменами волі
ви партії клятву стальну.

II

Одгриміли навколо гармати,
і замовкли в садах солов'ї.
Смерть ходила од хати до хати,
одбираючи жертви свої.
Ненажерна, глуха, ошаліла,
кожний крок її кров'ю кипів.
Ні дітей, ні жінок не жаліла,
ні бабусь, ні стареньких дідів.
Лютувала, стріляла, труїла,
наче морок усе переміг...
Та на неї вставала вже сила
в краснодонських провулках глухих.
Над будинком задумана Вега,
каганця у кімнаті вогонь...
Там зійшлися на поклик Олега
молоді побратими його.
Всі зійшлися: і хлопці й дівчата,—
під крилом голубим тишини.
Батьківщини відважні орлята,
смерті виклик послали вони.
Скоро зійде зоря калинова,
лине сльиво з очей юнаків,
і здіймає Олега промова
у серцях їх невиданий гнів.
«Товариші! Пора до бою,
німецьке скинути ярмо!
Ми «Гвардією Молодою»

свій осередок назвемо.
Не боячись вогню і криці,
хай навіть прийде смерті жах,—
ніхто не видасть таємниці
і чесно пройде грізний шлях.
Це — бій за день. Хай кожний знає.
А хто перейде в стан іуд,
тоді того хай покарає
товаришів суворий суд!
Його і всю його родину
тавро ганьби чека жахне,
і зореносна Батьківщина
його навіки прокляне.
Кляніться! В бій на тьму навали,
як одному, іти усім!»
«Клянемося!..» — тихо зазвучало
і загуло в серцях, як грім.
«Готов за волю щохвилини
життя віддати молоде.
Син комсомолу України,
його не зраджу я ніде.
Клянусь боротись до загину
так, як боролися батьки
і за Радянську Батьківщину
ішли на муки, на штики.
І крізь вогонь, крізь бурю люту,
йдучи до світлої мети,
достойним сином їхнім бути
і, як вони, перемогти.
Щоб відплатить за жах неволі
і в кулі перелить свій гнів,
клянусь виконувати волю
своїх старших товаришів.
Однині іншого не знаю,
крім помсти кату, я в душі.

Коли ж я зраджу, — хай скарають
мене за це товариші!
Хай буде кара скоро й грізна
од братніх рук і куль жалких,
і прокляне навек Вітчизна
мене і рідних всіх моїх!»

III

Як дзвін карбований металу,
із юних вуст, крізь ночі дим,
так тихо клятва пролунала
і попливла в віки, як грім.
Їх не злякали море крові
і ночі дикої імла.
Неначе рицарі казкові,
вони сиділи круг стола.
Вони були всі світлочолі,
і мова їх була дзвінка,
бо їх вели знамена волі
і рідна партії рука.
Вони, народжені для бурі,
в єдинім пориві злились...
І, ніби крила, тихі мури
в уяві їхній розійшлись...
Вони побачили: зі сходу,
куди не глянь, куди не глянь,
крізь вітер лютої негоди
брати женуть двоногу твань.
Кругом, од краю і до краю,
ідуть полки богатирів
і даль багряно заливають
безкраім морем прапорів.
І чорна ніч дає дорогу
перед приборями штиків.

Ідуть братам на допомогу
брати по трупах ворогів.
Вони вже близько... Бою звуки
несуть жаданий волі час.
Вони вже близько... Їхні руки
вже простягаються до вас,
до вас, мої хороші, юні,
до вас, безсмертні і святі,
що віддали життя Комуні
на громоносному путі.
До всіх і тих, що їхні очі
уздріли день із темноти,
кого із огняної ночі
червоної впрвали брати.
Ми — ви... Ви вічного народу
священні часточки... Ваш біль
нас протинав крізь гори й води
в огні невиданих зусиль.
Над світом ваші силуети
малює зоряна блакить.
Ви в нас, ви в нас, ви в нас живете,
і вічно будете ви жити.
Олег! Під грізні гули бою,
в Кремлі, під оплесків прибіїв,
вже віддали зорю Героя
печальній матері твоїй.
Твою зорю... Тут сліз замало,
що все течуть мені з-під вій.
Зоря, як погляд твій, сіяла
у очі матері твоїй.
Зоря в серцях у нас палає
і буде сляти весь час,
як погляд тих, кого немає
і хто завжди, завжди між нас.
Я бачу вас... Ви руки вгору

зняли, Вітчизні клянучись,
і очі кожного, як зорі,
з огнями вічними злились.
Мов грають ріки многоводні
у весняному шумі нив...
І от Осьмухіна Володі
почувся голос, наче спів:
«У морі горя, в морі крові
ми вийшли в бій, на лютий герць.
Моє коротке буде слово, —
скажу, як рядовий боєць.
Од серця щирого це слово,
що вас до слави заклика.
Я пропоную Кошового
обрати нам за ватажка».
«І я!», «І я!» — так світло й юно
почулись тихі голоси...
Немов торкнув хто срібні струни
в хвалу відваги і краси:
«Веди, Олег, нас! Хай огнисто
січе наш меч потвори злі,
аж поки жодного фашиста
не буде більше на землі!
До правди сповнені любов'ю,
до кривди — ненавистю вщерть,
за кров відплатимо ми кров'ю
і перебором люту смерть!»
«На смертний бій, — всі закричали, —
Вітчизна нас благословля!»
І враз мов музика заграла...
«Брати!.. Вітчизна промовля!» —
гукнула Уля. І звучала
в її словах любов жива,
і в серце кожного вливали
незламну силу ці слова.

Огнем невиданим сплахнули
всі очі, віри повні щерть,
усі серця, коли почули:
«Німецьким окупантам смерть!»
І в золотих очах Олега,
як день, усмішка розцвіла,
а за вікном сіяла Вега,
і мати збори стерегла,
Олега мати... Ніч палає,
і ллють кати невинну кров...
Та не боїться, ворожі зграї,
вас материнська любов!
В узорі зір небесні шати,
і одповзають тіні пріч...
Скрізь тишина... Вартує мати
і чуло дивиться у ніч.
Скрізь тишина, глуха, безкрая,
немов земля спинала біг,
і тільки морок протинають
свистки німецьких вартових.

IV

Для відважних перепон немає,
скоро свято усміхнеться й нам...
Хто це йде у формі поліцає
й роздає відозви шахтарям?!
Хто це, хто? Йому чужа тривога,
злий погон в'їдається в плече.
Тільки б'ється серце Кошового
під чужим мундиром гаряче.
Він іде, неначе весь у сонці,
розкидає вісті, наче спів.
Уночі їх чули краснодонці
із своїх запільних приймачів.

Щоб не знати ніколи вам навали,
як дарунок Матері своїй,
вісті ці вони надрукували
у своїй друкарні потайній.
Сполошилися німці в Краснодоні,
вже нема спокою для мари:
в Жовтня свято — прапори червоні.
В Краснодоні наші прапори —
світлий знак, що швидко край неволі.
Їх до зір рукою юнака,
волі стяги, у саду й на школі
водрузила партії рука.
Їх знесла до зір Вітчизна люба...
У вітрах шуміти гарно їм,
і сумні, бліді шахтарські губи
розцвітають усміхом ясним.
Серце кров жене у жилах швидше,
і душа стає неначе сад,
матерів світлішають обличчя,
і сіяють очі дитинчат.
«Це — Олег!» — шепечуть в небі птиці,
«Це — Олег!» — шепочеться гілля,
«Це — Олег!» — лунає в дзвоні криці,
«Це — Олег!» — співає вся земля.
Це — Олег, це — Громова Уляна,
це — Земнухов і Тюленін теж.
Це — земля, земля моя кохана,
повна муки, смерті і пожеж.
Всі вони катам гукнули: «Годі!»
У кривавій, грізній далині
на лице Осьмухіна Володі
вічності упали промені.
Смерть за смерть!.. Катюги у тривозі,
метушаться прокляті, руді...
Одбивають зброю, що в обозах,

уночі герої молоді.
Тихо, тихо, наче їх немає,
несучи відплати грізну лють,
біля складів вартових «знімають»,
борошно голодним роздають.
«Це — Олег!» — шепочуть вдячні діти,
«Це — Олег!» — тремтять огні зорі,
«Це — Олег!» — шумлять осінні квіти,
«Це — Олег!» — шепочуть матері.
«Близько наші... Армія Червона
вже жене проклятих ворогів.
Чуєте? Гудуть од кроків гони...
Близько наші, волі час наспів!
Скоро прийде Армія Червона,
згине час кривавих завірюх».
Молоді герої Краснодарона
підіймають мучеників дух.
Так лунало правди слово сміле,
волі слово в поклику бійця,
і листівки, наче сонце, гріли
виснажені груди і серця.
Слухаючи голос молодечий,
що гримів і кликав до зорі,
розправляли труженики плечі...
«Це — Олег!» — шептали шахтарі,
«Це — Олег!» — лунала даль громами,
«Це — Олег!» — дзюрчали ручаї,
наче весни віяли вітрами.
Це — Олег, товариші мої!
Він іде... А даль в крові клекоче
там, де в бурях огненні путі.
І великим гнівом повнять очі
літери відозви золоті:
«Гад тікає, кидаючи зброю,
не давайте дихати йому!

Як один, готуйтеся до бою,
не коріться брехням і ярму!
Все ховайте: і одержу й їжу,—
хто чим може, шкодьте ворогам!..»
«Як я їх, проклятих, ненавиджу!» —
він шепоче... Злої ж мови гам,
ніби бруд, чіпляється до нього.
Та нічого... До ясних висот
пронесе він серця золотого
чистоту, що дав йому народ.
Пронесе він душу комсомольця
крізь розстріли і прибої зброй,
орлім оком гляне в очі сонця..
І Вітчизна скаже: «Ти — герой!»
Він іде, і сум торкає губи,
а кругом шумить в крові Донбас.
Ти герой для нас, Олежик любий,
і для тих, що будуть після нас!

V

Все ближче день. Гудуть гармати,
неначе клич: «Це ми ідем!»
І кожний юний хоче стати
в загін Олеговий бійцем,
щоб зацвіли жоржини й рожі,
щоб зла зими пропала гать,
щоб уночі серця ворожі
ножами наскрізь протинать.
Іти назустріч світлим гонам
у сьайві з рідної Москви
і щоб сказати братам червоним:
«Ми били ворога, як ви!
Ми йшли, як ви, й під рев металу
здімали в небо ми мости.

Брати, ми вам допомагали!»
І усміхнуться їм брати
так тепло, радісно й знайомо
на фоні гнівному заграв,
сталені здіймаючи шоломи
перед героїзмом тих, хто впав.
Все далі будуть бою звуки
іти на захід, де мета...
Живим брати потиснуть руки
і поцілують їх в уста.
А потім крізь огненну хугу
з братами меншими вперед
помчать разом громить катюгу
в однім пориві, як багнет.
Так молодь марила ночами
у дзвоні грізному годин,
коли хитало даль громами
і йшла в Олеговий загін.
Ішли вони, святі герої,
куди й за що, з них кожен знав,
їх командир Туркенич зброю,
одбиту в німців, роздавав.
Вони Донеччину любили,
свій рідний край, свій рідний дім.
Пархоменко і Ворошилов
були за приклад їм усім.
Вони були між них незримо —
в очах, і в серці, й на устах.
Розповідав Олег про Кліма,
про легендарні дні звитяг,
як грізний рух зростає червоний
в поході гнівнім на мару,
як Ворошилова загони
громили кляту німчуру,
пройшли з боями Україну

(їм був колискою Донбас),
і як Пархоменко загинув,
щоб жити вічно поміж нас.
«Донбас!.. Ми йдем на бій за тебе,—
казав Олег, казали всі,—
за наше рідне синє небо
і за троянди у росі,
за золоті ярки шипшинні,
за наші хати, за міста,
за рідний люд, щоб Батьківщині
весна всміхнулась золота.
Щоб знов цвіли під сонцем весни
й життя знов стало як розмай,
і в Перемоги день чудесний
подякував нам рідний край».
Спалив хто біржу в ніч безсонну,
звільнив з концтабору братів?
«Це все — герої Краснодона»,—
мов даль шуміла од вітрів.
Хто із німецького полону
братам до волі шлях одкрив?
«Це все — герої Краснодона»,—
здіймав над полем явір спів.
Хто на ворожії колони
смерть несподівану несе?
«Це все — герої Краснодона,
це все вони, вони усел..»
Вони слухної хвилі ждали,
щоб гарнізон розбить у прах.
Та вже сичало зради жало
між грізних месників в ночах.
Кричала тьма: «Це вас живимп
кати настромлять на мечі!»
І верби злякано над ними
схиляли віти уночі.

Схиляли тужно, й неба шати
їх обнімали, наче спів,
немов хотіли заховати
од смерті злої юнаків.
Їх попередили, та пізно...
Рятунку не було вже їм
од смерті пазурів залізних...
Урятувалось тільки сім...
Лиш сім між нами вже. А решта
(їх же до ста, брати, було!)...
Ті не позбулися арешту,
і опромінив їх чоло
безсмертя й слави стяг крилатий,
вони тортур зустріли жах.
В вітрах стоїть Олега мати
і сумно дивиться на шлях...
Ні, не прийшов синок додому,
чола до неї не схилив...
І в образі її сумному
усіх я бачу матерів,
що їх сини пішли на згубу
за рідний дім, за рідний край.
«Олег! Олег!» — шепочуть губи.
«Сини мої», — ридає гай...
«Сини мої, мої дівчата,
вам жить та жить би молодим!» —
шепоче Батьківщина-мати.
І шепіт той в гарматний грім
перероста й гримить у мури
тюрми, де юні смерті ждуть...
Але нема в очах їх жури,
їх не ляка остання путь.
Зв'язок єдиний — стук крізь стіни —
єднав їх думи і серця.
Крізь ґрати небо України

і зорі, зорі без кінця
дивилися на їхні муки,
благословляло сонце їх,
а в стіни — стуки, стуки, стуки,
клекоче кров, як гнів у них.
І туго б'є у скроні чулі
од стуків Громової Улі:
«Я не здаюсь! Він тут, між нами,
безсмертний Ленін, ночі й дні.
Нас не злякають ні пожами,
ані вогнем кати, о ні!
Незламна я. Тримайтесь, любі!
Ми поклялись, і клятва ця
не дасть зламати нас смертній згубі,
ми будем мужні до кінця!»
І стук: Осьмухіна лунає,
і віра в нім звучить безкрая:
«Змагайтесь, друзі, з смертю злою
в ім'я безсмертної мети!
Одною стукаю рукою,
а другої нема... Кати
її одрізали... Братове!
Я серцем муку перемиг.
Я все стерплю, але ні слова
не вирве ворог з вуст моїх.
Ми пройдемо крізь смертні мури,
бо ми є вічності вогонь!»
Крізь стіни Бондарева Шура
відповіда на стук його:
«Хай рвуть залізом жили й груди,
а я клянусь своїм життям,
що Батьківщині вірна буду
й плюю в обличчя ворогам!
Хай стук наш лине, лине, лине
у даль твою, моя земля,

хай мчить з вітрами соколино
до мурів зоряних Кремля!..»
І сниться їм... Як дзвоном лине
земля, гримить майовий грім,
і вся у квітах Батьківщина
під сонцем волі золотим...
Щасливі люди йдуть навколо,
на головах у них вінки,
і, поспішаючи до школи,
щебечуть діти, як пташки.
І небо синє і крилате,
і літаки у вишині.
Як серцю серцем передати
і розказать про щастя дні?
Так снилось їм. Та ніч прилине,
загрима знову кроків лють,
їх знов крізь ревище звірине
на люті муки поведуть.
На кров і глум... Але недоля
їх не зламає, ні одчай.
Незламна їхня світла воля,
як ти незламний, рідний край!
І день пройшов, і ніч настала,
закрила тьмою береги.
І знов на муку, на поталу
взяли їх люті вороги.
На час каліфи в нашій хаті
зламать хотіли юнь весни.
Та слова жодного, прокляті,
з їх вуст не видерли вони
ані вогнем, ані металом!
І смерть у камерах глухих
невинних кров'ю написала:
«Живими в шахту кинуть їх!»
Хвилини йдуть, пливають без краю,

хвилини споминів і мук.
І от в останній раз лунає
од мура в мур останній стук.
Немов заграло знову сонце,
щоб кожний духом не ослаб,
наказ останній комсомольцям
передає повстанський штаб.
Немов із вічності туману
крізь мури стук у серце б'є:
наказа Громова Уляна
товаришам передає:
«Товариші! Узавтра страта.
Плече притисши до плеча,
усі ми будемо співати
любиму пісню Ілліча.
Хай буде линути над землею
любові й гніву повна вщерть!
Усі ми з піснею цією
відважно підемо на смерть!»

VI

І от прийшов їх день останній
з життям прощання молодим.
По тьмі настане мить світання,
і вічний день всміхнеться їм.
А поки що крізь кров і муки
їм треба йти. Настала мить...
В шоломі смерть здіймає руки
і в двері камери гримить.
Прийшла із мороку німого,
все ближче стук кісток сухих...
Вони встають на рівні ноги,
хита страждання вітер їх.
Не розірвать їх серць єднання,

десь зеленіють трав моря...
Гори, гори, зоря остання,
прощай, остання зоря!
Їх повезли... Криваві плями
чорніли скорбно на землі.
Вставало сонце над полями
у золотій ранковій млі.
Вони були як цвіт у сонці,
любові сповнені ущерть.
Дивились сумно краснодонці,
їх проводжаючи на смерть.
В сльозах тремтіли срібні віти,
і хмари плакали вгорі,
і витирали сльози діти
і сумночолі матері.
І гнів на ката без упину
їм душі сповнював ущерть.
«Прощай навіки, Батьківщино!
За тебе ми йдемо на смерть»,—
шепочуть страдники. Побиті,
в крові, розтерзані, худі...
Пливе в шляхи, огнем повиті,
їх шлях останній у житті.

І от почали ясночолі
знайомої пісні мотив:
«Замучений в лютій неволі,
ти голову чесно зложив».
На горе катам полохливим,
над гострими блисками лез,
напоєна жалем і гнівом,
та пісня знялась до небес.
Знялася, щоб вічно сіяти,
щоб славить прийдешні дні.
У відповідь пісні гармати

все ближче гули вдалині.
Хай славен навік поміж нами,
хто голову склав за народ!
І пісня злилася з громами,
громами відплат і свобод.
Неначе салюти прощальні,
лунає гарматний привіт.
І от привели до копальні
Вітчизни безсмертної цвіт.
Замовкли останні їх кроки,
а пісня пливе в вишині.
І глянув проваллям глибоким
їм шурф у обличчя ясні,
як море без дна і без броду,
глибокий і темний, мов жах.
Та глибша любов до народу
в відважних і юних серцях.
Їх кинуть до смертної ями,
в безодню глуху та німу,
вони ж золотими очами
без трепету дивляться в тьму.
І ті, що, як зорі, собою
нам слави освітлюють путь,
безсмертні Трипілля герої
їм руки свої подають.
Замовкли останні їх кроки,
погаснув їх погляд ясний.
Їх кинули в шахту глибоку,
а встали, як прапор, вони
у вічності небо крилате,
у слави немерклої світ.
Прощальним ударом гармати
земний їм послали привіт.
Ще й досі привіт той гуркоче
і буде гриміти в віках.

Засяяли згаслі їх очі
у воїнів гнівних очах,
у воїнів волі й відплати...
Скінчився кошмарний той сон.
Над трупом поверженим ката
ти знов у квітках, Краснодар!
У сьайві, у радості знову
діждався ти щастя пори.
На вежах твоїх калиново
червоні цвітуть прапори
зорі золотими квітками,
як знак, що не буде імлі.
Бійці їх Олега руками
на вежі звитяжно звели.
Мов крила червоні над нами,
під щебет ясний дітвори,
неначе Олега вустами
шепочуть в вітрах прапори:
«Ти знову в цвіту, мов калина,
знялась із ридань і золи.
За тебе, моя Батьківщино,
немарно ми кров пролили!»

Епілог

Він одгримів, той час страшний,
та пам'ять не забула,
коли дивився Кошовий
в гвинтівок чорні дула,
коли поплив од стрілів дим,
і він погас, як племінь,
з Вітчизни іменем святим
у серці молодому.
О, ті стежки, де він ходив,
збивав дорожній порох

там, де його товаришів
у шахту кинув ворог!
Там відбудови гордий дзвін
в вітрах і квітах лине.
Встає Донеччина з руїн,
і з нею — Україна,
і в далечінь гудки несуть
мелодію залізну.
Олег живе, і ті живуть,
що впали за Вітчизну.
Олег! Ти чесно йшов у бій
на ніч, на тьму криваву.
Безсмертній пам'яті твоїй
співає серце славу
і тим, кого ти в бурі вів,
з ким випив смертну чашу.
Хай на віки прославить спів
безсмертну юність вашу!
Встає од домен сяйва мідь,
пливуть заводів дими,
і в дзвоні молота гримить
безсмертне ваше ім'я.

1943—1947

ПРИМІТКИ

До сьомого тому творів Володимира Сосюра ввійшли поеми періоду 1929—1947 років.

ВІЙНА — ВІЙНИ

Подається за виданням: Володимир Сосюра. Твори в трьох томах, т. 1. К., Держлітвидав України, 1957.

Пеан — жанр урочистого ліричного твору, славословлення з приводу перемоги.

Один хотів зробити так... — Очевидно, В. Сосюра тут має на увазі Грушевського М. С. (1866—1934) — українського буржуазного історика, одного із лідерів української буржуазно-націоналістичної контрреволюції. Далі йдеться головним чином про М. Грушевського як голову контрреволюційної Центральної ради.

СВУ, СУМ — контрреволюційні організації, що їх викрило ГПУ: СВУ — «Спілка визволення України», СУМ — «Спілка української молоді». (Прим. автора).

...інші коні... — тобто трактори.

...од «вісяного двигуна» — вислів Форда. (Прим. автора). Так відомий промисловий магнат іронічно висловився про кінську тяглову силу в сільському господарстві.

МИНУЛЕ

Подається за виданням: Володимир Сосюра. Твори в трьох томах, т. 1. К., Держлітвидав України, 1957.

...задає я Червону зиму... — тобто робітниче повстання проти кайзерівських окупантів та гетьмана Скоропадського взимку 1918 р. на Донбасі.

...в них революція... з трону Вільгельм Гогенцоллери злетів. — Мається на увазі німецька буржуазно-демократична революція в листопаді 1918 р.

... у гromі червонім вендеги... — тут у розумінні нашої відплати.

...бо в Києві жовто-блакитні. — Йдеться про контрреволюційний буржуазно-націоналістичний уряд на Україні (Директорію), створений у листопаді 1918 р.

Хаторг — Харківська торговельна організація. Тут — магазин, універмаг.

...вірваний шлик...— козачі загони петлюрівців ходили в смушевих шапках з шликами.

...як привид Комуни крилатий...— перефразоване речення з «Комуністичного маніфесту».

...518... і 1040...— кількість великих промислових будов та МТС, які мали стати до ладу в 1931 р., третьому вирішальному році першої п'ятирічки.

...картину про них, не Розіту.— Розіта — персонаж одного з американських бойовиків. Тут і далі В. Сосюра обстоює ідею активного вторгнення митця у життя і натхненного відтворення нової радянської дійсності.

Чумак — Чумак Василь Григорович (1901—1919) — український радянський поет, вірші якого пройняті пафосом революційної боротьби.

ГАЛИЧИНА

Подається за виданням: Володимир Сосюра. Твори в трьох томах, т. 1. К., Держлітвидав України, 1957.

Пролог до поеми.— Повністю поема не була написана.

Подіє — політвідділ дивізії. (Прим. автора).

Минський Андрій — воєнком, Ольга — політбовець Чорноморського полку Червоної Армії.

...на Троїцькій будинок 33.— Йдеться про Троїцьку вулицю в Одесі, де взимку 1919—1920 рр. перебував в денікінському полоні В. Сосюра.

...нідпертих Франції штиками...— йдеться про французьких інтервентів, які під час громадянської війни на Україні перебували в Одесі.

Шпиталь у грецькій школі...— поранений В. Сосюра лежав у одеському шпиталі як бранець денікінців. Гадаємо, це і був згадуваний будинок на вул. Троїцькій.

Ковальчук — соратник В. Сосюри по Червоній Армії.

Таращанці, галичани — тут поранені і полонені денікінцями червоної воїни Таращанського полку та солдати галицької армії.

Державна варта — тобто солдати-гетьманці.

Евакуація.— Мається на увазі відступ білих військ та інтервентів з Одеси в лютому 1920 р. під натиском Червоної Армії.

Я в Чорноморському у першому полку... коли повстала за жовтоблакить четверта галицька стрілецька бригада...— йдеться про одну з частин Червоної Української галицької армії, яка, обдурена націоналістичною старшиною, підняла повстання в квітні 1920 р. і тимчасово перейшла на бік білополяків.

Прудкий, Обушний і Старий — учасники громадянської війни на Україні, воїни і командири Червоної Армії, друзі поета.

Тютюнник Юрко — петлюрівський отаман, який із своїми недобитими бандами діяв тоді на півдні України. Згодом, переконавшись у краху націоналістичної контрреволюції, прийшов з покутою до Радянської влади.

А так близькі були Варшава й Львів... і Будапешт за ними туманів... — Очевидно, тут В. Сосюра натякає на переможну ходу революції по західноукраїнських, польських землях, на проголошення Угорської радянської республіки (1919 р.).

Цепко Іван Григорович (1899—1922) — один із керівників партизанської боротьби проти польських окупантів на Західній Україні. В 1922 р. організував на Тернопільщині разом з *Шереметою Петром Михайловичем* (1897—1922) підпільну групу «Червона дванадцятка».

Мельничук Степан Онуфрійович (1898—1922) — один з керівників партизанської боротьби в Галичині проти білополяків, активний учасник «Червоної дванадцятки».

КПЗУ — Комуністична партія Західної України (існувала з 1919 по 1938 р.) — бойовий авангард західноукраїнського пролетаріату в його боротьбі за соціальне й національне визволення, за возз'єднання в УРСР.

...золото Парижу... — йдеться про фінансування контрреволюції французькими імперіалістами.

Бессарабова Ольга. — За свідченням М. Кіх, Бессарабова закатована 1921 р. в тюрмі пілсудчиками. З КПЗУ не була зв'язана, хоча комуністи брали участь у маніфестаціях в зв'язку з її трагічною смертю.

Богвін Нафталі — діяч Комуністичної Спілки Молоді Західної України (КСМЗУ).

Бойко Степан Іванович (1901—1930) — діяч революційного руху на Західній Україні, в 1929—1930 рр. працював секретарем Станіславського та Волинського окружкомів КПЗУ.

«26»

Подається за виданням: Володимир Сосюра. Твори в трьох томах, т. 1. К., Держлітвидав України, 1957.

Пролог до поеми. — Повістю поема не була написана.

...з Бриганій всевітні яничари... — тобто англійські колоніальні війська, які окупували Азербайджан і разом з турецькими інтервентами, при активній підтримці азербайджанських буржуазних націоналістів-мусаватистів, захопили тут у вересні 1918 р. тимчасово владу.

...двадцять шість героїв комісарів.— Йдеться про 26 бакшнських комісарів (С. Шаумян, І. Фіолетов, П. Джапарідзе, М. Азізбеков, Я. Зевін, І. Малигін, А. Амірян, Мір-Гасан Везіров, Г. Корганов, Г. Петров, С. Осепян, М. Басін, Ф. Солнцев, А. Констандян, А. Борян, І. Метакса, І. Ніколайшвілі, Б. Авакян, А. Богданов, С. Богданов, В. Полухін, Е. Берг, М. Коганов, І. Габишев, І. Мішнє, Т. Аміров), розстріляних англійськими інтервентами і есерівським урядом Закаспію 20 вересня 1918 р.

Кати Ірландії, і Індії, й Китаю...— натяк на розбійницьку політику імперіалістів Великобританії в згаданих країнах.

Альбїон — стародавня назва Британських островів.

Мельников — гадаємо, Мельников Ювеналій Дмитрович (1868 — 1900), один з організаторів перших марксистських гуртків у Росії.

Троцький Л. Д. (1879—1940)— лідер ворожої марксизму-ленінізму течії в робітничому русі, т. з. троцькізму — однієї з різновидностей меншовизму в Росії і центрizmu на міжнародній арені.

Бухарін М. І. (1888—1939) — один із лідерів антипартійного правого угруповання.

ВОРОШИЛОВ

Подається за виданням: Володимир Сосюра. Твори в трьох томах, т. 2. К., Держлітвидав України, 1958.

Уривок з поеми.— Повністю поема не була написана.

Ми — діти одного села й заводу...— Ворошилов К. Є. народився в Третій Роті, працював робітником на шахтах і заводах Донбасу.

Михайленко — земляк В. Сосюри, багач.

Ворошилов-батько — батько К. Є. Ворошилова працював залізничником.

Сакко і Ванцетті.— Робітники-революціонери Н. Сакко і Б. Ванцетті, італійці за походженням, безпідставно звинувачені в убивстві з пограбуванням (1920 р.). Американський суд, незважаючи на відсутність доказів, засудив їх до страти на електричному стільці (1927 р.).

ЧЕРВОНОГВАРДІВЕЦЬ

Подається за виданням: Володимир Сосюра. Твори в трьох томах, т. 2. К., Держлітвидав України, 1958.

...навік ми з нею розійшлись.— Йдеться про розрив поета з Констанцією Рудзянською.

...пожурі Кайзера полки...— тобто окупаційні німецькі війська на Україні в 1918 р.

...коли я червоногвардійцем у лави зоряні пішов...— Це було в квітні 1918 р.

Рудники Золотий, Брянський — рудники на батьківщині поета.

Грица — землячка В. Сосюра.

Чуркін-отаман — казковий персонаж.

Ми виїхали на Кавказ... — в 1905—1906 рр. В. Сосюра разом з батьками жив на Кавказі.

Він був з походження француз... — В. Сосюра не раз згадував, що його батько походить з роду тих солдатів-французів, що лишилися в нашій країні як полонені після війни 1812 р.

Містечко Кульпи — містечко на Кавказі.

Радя Локотш — дядько В. Сосюра по матері, жив на Кавказі.

«Тот доктор Лойка...» — слова із пісні, складеної до революції робітниками Донбасу.

Марія!... — Цей вигук, гадаємо, не пов'язаний з якоюсь конкретною особою.

Гула в Маньчжурії війна... — тобто російсько-японська війна 1904 р.

«Клич мести» — слова із приспіву «Марсельськи» («Раздайся клич мести народной»).

Петинка — район у Харкові. Там в 1905 р. недовгий час жила родина Сосюр.

Мій дід був серб. — Дід В. Сосюра по матері — Дмитро Данилович Локотш — серб за національністю.

Гарібальді — Джузеппе Гарібальді (1807—1882) — італійський революціонер, керівник національно-визвольного і демократичного руху в Італії, полководець.

Віолета — гадаємо, тут слід мати на увазі славнозвісну дружину Дж. Гарібальді — Аніту.

Волошка — сусідка Сосюр по Третій Роті, молдаванка за національністю.

Дядя Костя — рідний брат матері В. Сосюра.

Бабуся Ольга — бабуся по матері В. Сосюра — Ольга Миколаївна Локотш.

Мар'яна — землячка В. Сосюра.

Гусак Сосур — згадуваний уже тут предок В. Сосюра.

Занівка — село на батьківщині поета, де жив дід поета по батькові — Володимир Кирилович Сосюра з своєю дружиною Вірою Іванівною.

Четві-Мінеї — дослівно — щомісячні читання. Церковно-релігійний збірник, де вміщено «життя святих», перекази та повчання, складені за порядком днів (чисел) у кожному місяці року. Відомий ще з часів Київської Русі.

Радивонівка — село на батьківщині поета.

Арифей і Гавриленко — сусіді В. Сосюра по Третій Роті.

Ліза — школярка, з якою вчився В. Сосюра в сільській школі.

Пантелей Плигунов — бригадир цеху содового заводу.
Микола й Зоя, Олег і Оля... — рідні сестри й брати В. Сосюри.
Чорногорівка — село на батьківщині поета.
Сосюра Яків — троюрідний дядько поета.
Стабровський — інженер содового заводу.
Емар Густав (справжнє ім'я та прізвище — Олів'є Глу, 1818—1883) — французький письменник, автор пригодницьких романів.
Рід — тобто Рід Томас-Майн (1818—1883), автор численних пригодницьких романів.
Сальгарі Еміліо (1863—1911) — італійський моряк торгового флоту, писав пригодницькі романи та новели.
Ніагара — річка у Північній Америці.
Василь Мефодійович Крючко — вчитель двокласної міністерської школи в Третій Роті, де вчився В. Сосюра.
Коля Канарейкін, хлопчик Шмідта, Норген — земляки В. Сосюри, такі, як і він тоді, хлопчачи з Третьої Роти.
Тетяна — землячка В. Сосюри.
Сьома Рота — село на Донбасі.
Фірсан — земляк В. Сосюри, робітник.
Михайленко й Щербаков — багаті з Третьої Роти.
Улян Науменко — земляк В. Сосюри, робітник.
Поля, Сашко Гавриленко, Ілько й Терешко Арифєї — третьоротські земляки поета.
Онтаріо — одне з великих озер у Північній Америці.
Мойсеєнко Микола, Серьога Дюжка, Кричун, Євсєєв Павка, Зоя — третьоротські земляки В. Сосюри, тоді — сільські юнаки.
Марина — землячка В. Сосюри з Третьої Роти.
...далека ремісничья школа... — В. Сосюра в 1913 р. навчався в ремісничому училищі в Третій Роті. Згодом тут же навчався в маркшейдерському бюро при Донецькому содовому заводі (1915—1916 рр.).
«Сольве і К°» — повна назва: «Любимов, Сольве і К°» — акціонерне товариство на Донбасі до революції.
«Село мов...» — тут і далі згадується Третя Рота.
XXII, XXIII, XXIV розділи взято з поеми «Заводянка». Про подібні самозапозичення в творчості поета див. у кн.: Ю. Бурляй. Володимир Сосюра. К., Держлітвидав України, 1959, стор. 130.
Смирнов Сергій Васильович — учитель мови й літератури в кам'янському училищі, який був першим літературним порадником молодого поета.
Катерина — куховарка згаданого вище училища, молода, вродлива дівчина.
Вася Демський — Демський Василь Прокопович — товариш В. Сосюри по училищу.

Управитель — тобто директор Кам'янського сільськогосподарського училища Фіалковський Г. П.

Кривсун, Альохін і Гнатко — учні Кам'янського сільськогосподарського училища.

XXVII розділ взято із поеми «Заводянка».

«Голос труда» — газета, виходила у Лисичанську на початку 1917 р. Незабаром була перейменована в «Голос рабочего».

Апухтін Олексій Миколайович (1840—1893) — російський поет.

Надсон Семен Якович (1862—1887) — російський поет.

Хенань — провінція в Китаї.

...шоломи... зловісно блискають... — тобто піломи кайзерівців-кінпотників, що з ними билися червоногвардійці.

«Чого ж ви стали? Гей, воли!» — майже весь XLII розділ поеми, як свідчить і цей рядок, виник як своєрідна поширена ремінісценція, перефразування вірша С. Руданського «Гей, бики!».

Олег — тут брат В. Сосюра.

Григор'єв — колишній петлюрівський отаман, який формально перейшов на бік Радянської влади і командував дивізією на півдні Українського фронту. В травні 1919 р. організував куркульський антирадянський залот. За два тижні григор'євщина була ліквідована Червоною Армією.

Катеринослав — тепер м. Дніпропетровськ.

Зоя — рідна сестра В. Сосюра. Фабула LVI розділу ґрунтується на фактичних даних.

Піхота Галлера — тобто піхотні частини французьких інтервентів на півдні України під командуванням генерала Галлера.

...улани й амазонки... — тут кавалерійські частини білопольської загарбницької армії в час громадянської війни на Україні. Були там підрозділи, укомплектовані цілком із жінок, звідси — амазонки.

Збруч — річка, по якій потім пройшов кордон між Радянською Україною й півсудською Польщею (до 1939 р.).

Чорний барон — тобто Врангель.

У Харків... — У Харків В. Сосюра прибув у квітні 1921 р.

Мої там вірші друкували в газеті «Красная звезда». — Вірші В. Сосюра в цій газеті друкувалися в 1920 р., коли він перебував у лавах Червоної Армії на польському фронті.

ЮНІСТЬ

Подається за виданням: Володимир Сосюра. Твори в трьох томах, т. 2. К., Держлітвидав України, 1958.

Кий — брат Шека, Хорива та сестри Либідь, які, за «Повістю времєнних літ», нібито були засновниками Києва.

Сиваш, або Гниле море — мілководна затока на заході Азовського моря.

«Юність Максима» — радянський кінофільм прокату 1935 р.

Котюл — пестлива форма звертання від імені Констанція. (Констанція Рудзянська — перше кохання поета).

КИЇВ

Подається за рукописом, який зберігається у М. Г. Сосюра. Перша публікація поеми — В. Сосюра. *Вибрані поезії*. К., ДЛВ, 1944.

...воріт Золотих — Золоті ворота в Києві — головна брама стародавнього Києва, збудовані Ярославом Мудрим 1037 р. Бана надбрамної церкви була позолочена, звідси і назва — Золоті ворота.

Русичі — наші предки, що жили в Київській Русі.

Святослав Ігорович (р. н. невід. — п. 972) — великий князь Київський (964—972).

Вояки половецького хана. — Йдеться про напади тюркських племен половців на Київську Русь.

То поляки на муку тобі принесли... довгу ніч горобину... — Мається на увазі польсько-шляхетське гноблення українського народу, яке особливо посилювалось після Брестської унії 1596 р.

Пси Варшави упали... — Мається на увазі розгром польсько-шляхетського війська у вивольній війні українського народу 1648—1654 рр.

Двоголовий орел — на гербі російського царя було зображено двоголового орла.

Гайдамаки — тут війська гетьмана-запорожця П. Скоропадського (1918 р.).

...гайдамаків стрічає ти громами з гармат «Арсенала». — Йдеться про повстання робітників київського заводу «Арсенал» в січні 1918 р.

...в сталевих шоломах чужинці прийшли... — тобто окупанти-кайзерівці в 1918 р.

...в Унечі повстання огні... — в районі річки Унечі, на півночі Чернігівської і Сумської областей, за сучасним адміністративним поділом, збирались повстанські загони Щорса М. О.

Білі орди, поляки... — Мається на увазі білопольська інтервенція на Україні 1920 р.

Львову руку подає ти, а Львів — Чернівцям... — Йдеться про зв'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі в результаті визволення Західної України (1939), Північної Буковини (1940) і Закарпатської України (1945) з-під гніту іноземних загарбників.

Подол — район Києва, на пониззі біля Дніпра, одна з найдавніших частин міста.

Софія — тобто Софійський собор у Києві, визначний архітектурний пам'ятник Київської Русі.

Ми стрічаємо... двадцять третє Жовтневеє свято.— Цей рядок дає підстави гадати, що поема в основному була уже написана 1939 р. Згодом В. Сосюра лише доробляв її.

СИН УКРАЇНИ

Подається за виданням: Володимир Сосюра. Твори в трьох томах, т. 2. К., Держлітвидав України, 1958.

В рукописі поема має посвяту — *Михайлові Буйволу*, героїчне життя якого і лежить в основі сюжету поеми. Про це М. Г. Сосюра у своїх спогадах пише: «В місті Уфі випадково зустріла Михайла Буйвола, якого я доглядала в госпіталі ще в Києві. Тепер він був комендантом міста. Володимир написав про нього поему «Син України» — про його бойовий шлях у роки Вітчизняної війни».

Інгул — річка на Кіровоградщині, притока Південного Бугу.

Визвольний похід — йдеться про визволення Західної України Червоною Армією 17 вересня 1939 р.

«Зовуля» — тут — білофінський снайпер.

...червня двадцять друге... — 22 червня 1941 р. німецько-фашистські війська перейшли радянський кордон і розпочалася Велика Вітчизняна війна.

...українського поета над ним стилилася жона... — тобто Марія Гаврилівна Сосюра.

МІЙ СИН

Подається за виданням: Володимир Сосюра. Твори в трьох томах, т. 2. К., Держлітвидав України, 1958.

Головним героєм цієї поеми є син поета від першої дружини В. К. Берзіної — Олег Володимирович Сосюра.

...синок командиром б'є фашистів... — під час Великої Вітчизняної війни лейтенант О. В. Сосюра перебував у діючій армії, зокрема на Західному фронті.

«Донсода» — Донецький содовий завод імені В. І. Леніна у місті Лисичанську.

Микола й Володя — племінники В. М. Сосюри.

Кривоніс Максим (р. н. невід. — 1648) — герой народно-визвольної війни 1648—1654 рр., полковник Черкаського полку, керівник повсталого селянства.

Залізник Максим (рік народження і смерті невідомий) — запорозький козак, один із керівників Коліїщини.

Богун Іван (р. н. невід.— 1664) — український полководець, герой народно-визвольної війни 1648—1654 рр.

Богдан — тобто Богдан Хмельницький (1595—1657) — видатний державний діяч і полководець, гетьман України (1648—1657).

Тарас — тобто Т. Г. Шевченко.

Палій Семен Пилипович (справжнє прізвище — Гурко; нар. в 40-х рр. 17 ст.— п. 1710) — фастівський полковник, брав участь у Полтавській битві 1709 р.

Трясило — див. примітку до поеми «Тарас Трясило», 6-й том цього видання.

Сумська — вулиця в Харкові.

Дарниця — район Києва.

...попрощатися з тобою... — йдеться про розлучення В. Сосюри з першою дружиною — В. Берзіною.

Я їй віддав і серце й руку. — Йдеться про одруження поета з Марією Гаврилівною Даниловою.

Віра — Віра Берзіна, перша дружина поета.

«Мене в Дзержинського комуни сьогодні мати віддав...» — Син поета Олег Володимирович Сосюра з 1933 р. виховувався в комуні ім. Ф. Е. Дзержинського під Харковом.

Ната — товаришка сина поета О. В. Сосюри — Наталія Романівська.

...вже третій підроста синок. — Син від другого шлюбу з М. Г. Сосурою Володимир Володимирович Сосюра.

...Балабай, соратник Орленка... — партизани часів Великої Вітчизняної війни, з якими був добре знайомий В. Сосюра.

Сабуров Олександр Миколайович (нар. 1908 р.) — організатор партизанського руху на Україні в роки Великої Вітчизняної війни, Герой Радянського Союзу.

«Ніколи не буде Україна рабою німецьких катів!..» — рядок із вірша М. Бажана «Клятва».

ТеТе — тобто пістолет.

Лопань — річка на Харківщині.

Артемівка — Комуністичний університет ім. Артема у Харкові.

...перемоги літо... — літо 1943 р., коли визволено Харків.

«Слово» — Будинок «Слово» ім. В. Блакитного у Харкові.

Мазепин вал — вал біля Києво-Печерської лаври.

Фастів — місто Київської області.

...йдуть і чехи, і словаки, синів Костюшка йдуть нестримані полки... — Йдеться про чехословацькі і польські військові формування на терені СРСР під час Великої Вітчизняної війни, які 1943 р. вступили у бій з окупантами і визволяли разом з частинами Радянської Армії від фашистських окупантів ряд сіл і міст Радянської України.

І чорний кіт... і т. д. — епіграф до XVI розділу поеми взято із вірша В. Сосюри «Коли фіалка синім оком...».

Хрещатик — центральна вулиця м. Києва.

Софіївський майдан — площа у Києві.

Летить Богдан. — Поет має на увазі пам'ятник Богдану Хмельницькому.

І Володимир над Дніпром... — Йдеться про пам'ятник у Києві Володимирі Святославовичу, великому князю Київському (бл. 980—1015 рр.).

...по Ленінській іду... — вулиця Леніна у Києві.

«Роліт» — письменницький житловий будинок у Києві по вул. Леніна, 68. Тут мешкав з родиною В. М. Сосюра.

Дядько Іван — Локотш Іван, дядько по матері В. Сосюри.

БЕЗСМЕРТНІ

Подається за виданням: *Володимир Сосюра. Твори в трьох томах*, т. 2. К., Держлітвидав України, 1958.

«Краснодонським молодогвардійцям присвячую». — «Молода гвардія» — підпільна комсомольська організація. Діяла на Донбасі в м. Краснодоні та навколишніх селах (жовтень 1942 — лютий 1943).

Віддали зору Героя печальній матері твоєї. — Орден Леніна і Зірку Героя Радянського Союзу, якими нагороджено посмертно Кошового О. В., було вручено на зберігання матері героя.

Осьмухін Володимир — активний учасник «Молодої гвардії».

Пархоменко Олександр Якович (1886—1921) — герой громадянської війни на Україні. Загинув у боях з махновцями.

Бондарева Шура — активна учасниця «Молодої гвардії».

«Замучений в люгій неволі, ти голову чесно вложив...» — рядки із революційної пісні в українському перекладі В. Сосюри.

...безсмертні Трипілля герої... — Йдеться про героїчну загибель загону київських комсомольців в с. Трипілля в червні 1919 р.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

Обкладинка поеми «Червоногвардієць». 1940 р.	96— 97
Володимир Сосюра, Олександр Безименський, Максим Рильський, Михайло Стельмах, Степан Крижанівський на відбудові Києва. 1944 р.	96— 97
В. Сосюра серед читачів. 50-і роки.	128—129
В. Сосюра серед діячів культури. 1958 р.	128—129

З М І С Т

Поєми (1929—1947)

Війна — війні. <i>Пеан</i>	7
Минуле	23
Галичина. <i>Пролог до поеми</i>	38
«26». <i>Пролог до поеми</i>	47
Ворошилов. <i>Уривок з поеми</i>	52
Червоногвардієць. <i>Роман</i>	64
Юність	177
Київ	183
Син України	191
Мій син	206
Безсмертні	252
<i>Примітки</i>	272
<i>Список ілюстрацій</i>	283

Владимир Николаевич Сосюра

СОЧИНЕНИЯ, т. 7

(На українском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор *Л. С. Малахова*
Художник *І. П. Хотінок*
Художній редактор *С. П. Савицький*
Технічний редактор *Р. Ф. Молодик*
Коректори *О. К. Бобренко, О. С. Назаренко*

Виготовлено на Київській книжковій фабриці
Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР,
Київ, вул. Воровського, 24.

БФ 26126. Здано на виробництво 16. II 1971 р.
Підписано до друку 29. IV 1971 р. Папір № 1.
Формат 70 × 108¹/₃₂. Фізичн. друк. арк. 8,875.
Умовн. друк. арк. 12,425 + 2 вкл. Обліково-
видавн. арк. 13,028. Ціна 1 крб. 85 коп. Зам.126.
Тираж 8000.

У2
С66

7 — 4 — 3
Інф. лист 69М

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
1207 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637
U.S.A. AND CANADA
OXFORD UNIVERSITY PRESS
100 Brook Hill Drive
West Nyack, New York 10994
Great Britain
27, Bedford Square, London, W.P.

1865

